OGİER GHİSELİN DE BUSBECG

TÜRKİYEYİ BÖYLE GÖRDÜM

Tercüman 1001 TEMEL ESER

Tercüman
1001 TEMEL ESER

Yazan ;
Ogier Ghiselin De Busbecg

Hazırlayan:
Aysel KURUTLUOĞLU

TÜRKİYE'Yİ BÖYLE GÖRDÜM

Tercüman gazetesinde hazırlanan
bu eser Kervan Kitapçılık A. Ş.
ofset tesislerinde basılmıştır

1001 / *Temel Eseri iftiharla sunuyoruz*

Tarihimize mânâ, millî benliğimize güç katan kütüphaneler dolusu birbirinden seçme eserlere sahip bulunuyoruz. Edebiyat, tarih, sosyoloji, felsefe, folklor gibi millî ruhu geliştiren, ona yön veren konularda **"Gerçek eserler"** elimizin altındadır. Ne var ki, elimizin altındaki bu eserlerden çoğunlukla istifade edemeyiz. Çünkü devirler değişmelere yol açmış, dil değişmiş, yazı değişmiştir.

Gözden ve gönülden uzak kalmış unutulmaya yüz tutmuş **-Ama değerinden hiçbir şey kaybetmemiş, çoğunluğu daha da önem kazanmış-** binlerce cilt eser, bir süre daha el atılmazsa, tarihin derinliklerinde kaybolup gideceklerdir. Çünkü onları derleyip - toparlayacak ve günümüzün türkçesi ile baskıya hazırlayacak değerdeki kalemler, gün geçtikçe azalmaktadır.

Bin yıllık tarihimizin içinden süzülüp gelen ve bizi biz yapan, kültürümüzde "Köşetaşı" vazifesi gören bu eserleri, tozlu raflardan kurtarıp, nesillere ulaştırmayı plânladık.

Sevinçle karşılayıp, ümitle alkışladığımız **"1000 Temel Eser"** serisi, Millî Eğitim Bakanlığınca durdurulunca, bugüne kadar yayınlanan 66 esere yüzlerce ek yapmayı düşündük ve **"Tercüman 1001 Temel** Eser" dizisini yayınlamaya karar verdik. **"1000 Temel Eser"** serisini hazırlayan çok değerli bilginler heyetini, yeni üyelerle genişlettik. Ayrıca 200 ilim adamımızdan yardım vaadi aldık. Tercüman'ın yayın hayatındaki geniş imkânlarını 1001 Temel Eser için daha da güçlendirdik. Artık karşınıza gururla, cesaretle çıkmamız, eserlerimizi gözlere ve gönüllere sergilememiz zamanı gelmiş bulunuyor. Millî değer ve mânâda her kitap ve her yazar bu serimizde yerini bulacak, hiç bir art düşünce ile değerli değersiz, değersiz de değerli gibi ortaya konmayacaktır. Çünkü esas gaye bin yıllık tarihimizin temelini, mayasını gözler

önüne sermek, onları lâyık oldukları yere oturtmaktır.

Bu bakımdan 1001 Temel Eser'den maddî hiç bir kâr beklemiyoruz. Kârımız sadece gurur, iftihar, hizmet zevki olacaktır.

KEMAL İLICAK

Tercüman Gazetesi Sahibi

TAKDİM

Ogier Ghiselin de Busbecq, devletimizin en kudretli ve batılılar tarafından da en çok merak edilen bir devrinde Avusturya Sefiri olarak Türkiye'ye gelmiş, 1554'den 1562'ye kadar süren sefirliği sırasındaki bilgi ve müşahedelerini dört uzun mektup halinde üniversiteden arkadaşı olan Nicholas Michault'ya yazmıştır.

Busbecq, kökleri çok eski devirlere kadar giden Flander'lı Busbecq ailesine mensup bir asilzadedir. 1522'de doğdu, önce Louvain'de, sonra Paris ve Venedik'te tahsil etti. Klâsik diller ve Eski Çağ Tarihi hakkında çok geniş malûmata sahip oldu.

1530'da Beşinci Şarl'dan (Şarlken) ailesine ait asalet beratı almıştı. İlk devlet hizmeti de 1554'de İmparator Ferdinand zamanına rastlar. O zaman Kraliçe Mary ile İspanya Kralı II. Filip'in evlenme töreninde bulunacak bir sefaret heyetiyle İngiltere'ye gitmişti. Oradan döndüğünde hemen İstanbul sefirliğine tayin edildi.

Avusturya ile Osmanlı Devletinin gergin bir zamanında Busbecq'in İstanbul sefiri tayin edilmiş olması en azından onun çok kabiliyetli ve güvenilir bir şahsiyet olduğunu göstermektedir. Zira o sırada İmparator Ferdinand. Türk Padişahı Muhteşem Süleyman'ın kendisine bahşettiği sulhu bozarak Erdel'i istilâ etmiş, Türkler de Avusturya ile resmen harp haline girmişlerdi. Osmanlı Türklerinde âdet olduğu üzere, bir devlet ile harp haline girilince o devletin sefiri derhal Yediku-

le'ye hapsedilirdi. İşte o devirdeki Avusturya sefiri Maluezzi hapse atılıp artık işe yaramaz bir hale gelince yerine Busbecq gönderildi.

Bir diplomat olarak vazifesini iyi ifâ eden Busbecq hem Türkleri sevmesi hem de kendini onlara sevdirmesi sayesinde Türklerle yaptığı müzakerelerde iki devlet arasındaki gerginliği nispeten yumuşatmayı başarmıştır. 1562 sonlarında Türkiye'den ayrıldıktan sonra da uzun müddet devlet hizmetinde çeşitli görevler aldı. 71 yaşında iken artık kendisini çok yorgun hissetmeye başlamış ve doğduğu yere dönüp son günlerini asûde yaşamaya karar vermişti. 28 Ekim 1592'de St. Germain yakınındaki Maillot Şatosuna götürülmesini istedi, 11 gün sonra orada öldü. Kalbini bir kurşun mahfaza içinde Busbecq'deki aile mezarlığına gömdüler.

Busbecq'in Türkiye Mektupları memleketimizde ilk defa Hüseyin Cahit Yalçın tarafından tercüme ve 1939' da neşredilmişti. Bilindiği gibi Busbecq'in mektuplarının orijinali lâtincedir. Hüseyin Cahit Yalçın eserin 1694 ve 1927 tarihlerinde basılan ve birbirinden farklı (son baskıda bazı kısımları atılmıştır) olan iki İngilizce tercümesini esas alarak bunlardan bir terkip yapmış ve eseri «Türk Mektupları» adıyla neşretmişti. Daha sonra bu mektuplar 1953 tarihinde «Kanunî Devrinde Bir Sefirin Hatıratı» adı altında, fakat mütercim ismi verilmeden, neşredilmiştir.

Busbecq'in mektuplarının en mükemmel tercümesi (İngilizce) ve neşri 1968 tarihinde E. Seymour Forster tarafından «The Turkish Letters Öf Ogier Ghiselin de Busbecq, Imperial Ambassador at Constantinople 1554 — 1562» (Oxford, at the Clarendon Press) adıyla yapılmış bulunmaktadır.

BİRİNCİ MEKTUP

Viyana l/Eylül/1555

Ayrılırken, İstanbul yolculuğum hakkında size uzun uzun yazacağıma söz vermiştim. İşte şimdi bu sözümü tutuyorum. Hattâ daha fazlasını yazacağım. Hatırımda kaldığı gibi, borcumu faizini de ekleyerek ödeyeceğim. Zira İstanbul'a kadarki yolculuk hikâyeme, oradan Amasya'ya kadar uzanan bir gezintiyi de ilâve etmek istiyorum. Bu öyle fevkalâde maceralarla dolu bir yolculuk değildir. Basit bir yolculuktur. Başıma gelen olaylardan benim hoşuma gidenleri sizi de keyiflendirecektir. Zevklerimizin ayni olduğuna eminim. Ama hoş olmayan olayları okuduğunuz zaman bunlar sizi üzmesin, çünkü bu kadar uzun ve zor bir yolculukta bu gibi olayların meydana gelmesi pek tabiidir. Şimdi bu olaylar geçmiş günlerde kaldı. O zamanlar bende ne kadar sinir bozucu ve üzüntü verici bir tesir yaratmışlarsa şimdi de bunları size naklederken bana öyle büyük zevk vereceklerdir.

Kral Philip ve Kraliçe Mary'nin evlenme töreninde bulunduktan sonra (Ulu efendim Ferdinand'ın kral ve kraliçeye saygılarını iletmekle görevli Don Pedro Lasso başkanlığındaki heyette ben de vardım) İngiltere'den valana döndüğümü ve bu yolculuğa çıkmam için kral tarafından çağrıldığımı hatırlayacağınızı umarım. Kralın

mektubunu aldığım zaman Kasımın üçü idi. Lyl'de bulunuyordum. Babama ve tanıdıklarıma veda etmek üzere derhal Busbecq'e döndüm. Sonra da, apar topar hazırlanıp Tournai yolundan Brüksel'e geldim. Orada, atını mahmuzlayarak yanıma gelen Don Pedro, kralın kendisine gönderdiği bir mektubu bana gösterdi. Benim hemen yola çıkarılmam hususunda gerekenin yapılması kendisine emrediliyordu. Alelacele hazırlığımı yaparak oldukça yorucu bir yolculuktan sonra Viyana'ya geldim. Böyle meşakkatli yolculuklara alışık değildim. Mevsim icabı hava kötü, günler kısa, yollar çamur içinde idi. Bir an evvel varmak için geç saatlere kadar yola devam etmek zorunda kalıyordum. Karanlıklar içinde, berbat yollarda yola devam başıma bir belâ getirebilirdi.

Viyana'ya varınca, Ferdinand'ın özel danışmanlarından Vaan der Aa beni huzura çıkardı. Ulu kral, namuslu ve sadık bildiği kimselere karşı gösterdiği nazikâne kabulü bana da gösterdi. Şahsıma karşı beslediği büyük ümitleri anlattıktan sonra Elçilik görevini kabul ederek hemen hareket etmemin faydalarını izah etti. Temsilcisinin Aralık ayı başında Buda'da olacağına dair Buda Paşasına söz verdiğini, şayet bu sözünü yerine getirmezse Türklerin de bunu vesile sayıp kendi sözlerinde durmayacaklarından endişe ettiğini, onlara bu fırsatı vermek istemediğini söyledi. Hazırlanmak için önümüzde sadece oniki gün vardı. Kısa sürecek bir yolculuğun hazırlığı için bile yetmezdi bu müddet. Hele böyle uzun bir yolculuk bahis konusu olunca hiç yetmezdi. Üstelik bu kısacık müddete Comorn'a gidip orada John Maria Maluezzi'yi görmek de dahildi. Kral böyle arzu ediyordu. Türklerin örf ve adetleri, ahlâkları hakkında bilgi sahibi olmam ve geçmişte takip ettikle-

rı siyaseti öğrenmem için bunu pek lüzumlu görmüştü. Maluezzi, Ferdinand'ın temsilcisi olarak Süleyman'ın sarayında birkaç yıl kalmıştı. Aslında, imparator Charles'in Türklerle ateş-kes akdettiği gündenberi İstanbul'da elçilik görevinde bulunuyordu. Bu ateş-kesin görüşmelerini imparator namına Gerard Nelduvie yapmıştı. Maluezzi'nin de dahil olduğu Nelduvie başkanlığındaki heyet, Ferdinand adına Türklerle sekiz yıllık bir ateşkes anlaşması imzalamıştı. Maluezzi vatana dönünce, Ferdinand onu tekrar İstanbul'a göndererek kendisini temsil etmesini istemişti. Orada, Türklerin Macar Krallığı sınırlarına tecavüzlerine mani olmak, bu akınlar dolayısiyle doğrudan doğruya Sultan'a başvurarak yapılan zarar ve ziyanın tazminini istemekle görevlendirilmişti.

Fakat, bir müddet sonra, Transilvanya'nın Macaristan'la birleşmesi için bir fırsat doğdu. Macarlar bundan yararlanıp Krallığın geleceğini sağlama almayı pek ateşli bir şekilde arzuladılar. Ferdinand da böyle bir fırsatı kaçırmak istemiyordu. Bunun için durumu (bazan Macar Kralı ünvanıyla da anılan) Voyvoda John'un dul karısı ve oğlu ile görüştü. Onlara vereceği birkaç vilâyete karşılık Transilvanya'yı alacaktı. Bu alış - verişe Türklerin rıza göstermeyeceklerini biliyordu. Zira, Sadrazam Rüstem (Süleyman'ın damadı ve vezirlerin başı), söylentilerin doğru olup olmadığını anlamak için bir adamını Maluezzi'ye göndererek işin aslını ona sordurmuş. O da bu söylentilerin aslı esası olmadığına dair Rüstem'i yeminle ikna etmişti. Ancak Ferdinand'ın Transilvanya'ya fiilen sahip olması üzerine gerçek ortaya çıktı. Sultan, Rüstem'in Maluezzi'ye bu kadar güvenmesinden dolayı fena halde öfkelendi. Rüstem de

açıktan açığa kandırılmış olmanın verdiği öfke ile Maluezzi'yi hapse attırdı. Malı, mülkü, ailesi elinden alındı. İki yıl süre ile yaşadığı sıkı hapislik hayatı idrar yolları hastalığına tutulmasına sebep oldu. Hayatı tehlikeye girmişti. Kendisine ilâç da verilmiyordu. Türkler her zaman ya çok aşırı duygulu ya tamamen hissiz davranırlar. Dost bildiklerine karşı son derece iyi kalpli, merhametli, öfkelendikleri zaman da gayet sert hareket ederler. Ancak, bazı iç karışıklıklar yüzünden yabancı devletlerle barış içinde yaşamayı tercih ediyorlardı. Ayrıca, Transilvanya'yı silâh zoru ile almak bir hayli külfete malolacaktı. Bu yüzden kafalarından savaş düşüncesini atıp işi dostâne bir sekilde görüşmek ve bir anlaşmaya varmak yolunu benimsediler.

İş bu şekle dönünce, Türkler Transilvanya'nın olduğu gibi iadesini istediler. Ferdinand ise oradaki çıkarlarını feda etmek istemiyordu. Ayrıca, Voyvoda ile aralarındaki anlaşmayı da bozmak işine gelmiyordu Bu normal bir hukukî anlaşma idi. Bu anlaşmanın Türklerce de kabulü için Agria Piskoposu Antony Wrantzius ile Francis Zay elçi olarak İstanbul'a gönderildiler.

Bunlar İstanbul'a vardıklarında Maluezzi hapisten çıkarılmış ve Süleyman'ın mektubunu Ferdinan'a iletmek üzere hareket etmiş bulunuyordu.

Dönüşünden kısa müddet sonra Ferdinand, mektubun cevabını götürmek üzere onu tekrar İstanbul'a yolladı. Barış sağlanırsa yine elçi olarak kalacaktı. Yolda Comorn'a (Tuna ve Vaga nehirlerinin birleştiği yerde bir hudut garnizonu) vardığı zaman, hapsanede yakalandığı hastalığın yeniden ve şiddetli bir şekilde başlaması üzerine orada durmak zorunda kaldı, iyileşmek-

ten ümidini kesince durumunu bir mektupla İmparator Ferdinand'a bildirip yerine bir başkasının görevlendirilmesini diledi.

Ferdinand, Maluezzi'nin hastalığının ciddî olduğuna pek inanmıyor, onun elçilik görevinden affını istemesinin daha çok geçmişi hatırlamaktan ve geleceğin zorluklarından korkmaktan ileri geldiğini sanıyordu. Bununla beraber kendisine ve devlete lâyıkı veçhile hizmet etmiş bir kimseyi zorla görevine devam ettirmenin de uygun olmayacağını düşünüyordu. Çok geçmeden Maluezzi öldü. Görevinden rahatını düşünerek değil, hastalığının ağırlığı yüzünden çekilmek istediği bu suretle anlaşılmış oldu. Bu durum üzerine onun görevi bana verilmişti. Fakat Türklerin takip ettikleri siyaset ve politik durumları hakkında pek bilgi ve tecrübeye sahip olmadığım için, daha evvel de söylediğim gibi, Maluezzi'yi görüp Türkler hakkında fikirlerini öğrenmek ve gerekli bilgileri almak suretiyle gözü kapalı hareket etmeyi önlemiş olacağımı düşünüyordu. Maluezzi'yi ziyaret iki günüme maloldu. Aldığım bilgilere göre hareket şeklini tayin hususunda bir fikir sahibi oldum. Bundan sonra, Türklerle münasebetlerimde alınması gerekli ihtiyat tedbirlerinin neler olacağını öğrendim.

Oradan acele Viyana'ya döndüm. Yolculuk için lüzumlu hazırlıklara başladım. Yapılacak o kadar çok şey vardı ve zaman o kadar kısa idi ki daha hazırlıklarımı tamamlayamadan hareket günü geldi çattı. Kral bir an evvel hareket etmem için beni sıkıştırıp duruyordu. Sabahın erken saatlerinden gece geç saatlere kadar fasılasız işlerimi ve eşyamı düzene koymaya çalıştım. Gecenin bu saatinde mutad olarak kapalı olan Viyana ka-

pıları açık bırakılmıştı. Dışarı çıktım. O günün sabahı ava giderken İmparator, avdan dönmeden önce benim yola koyulmuş olacağımdan şüphe etmediğini söylemişti: Onun dönüşü ile benim hareket etmem arasında fazla bir zaman geçmiş olmamakla beraber, dediği doğru çıktı. Gece saat onbir olduğu zaman Macaristan'ın Fishament kasabasında idik. Burası Viyana'ya 10 mil mesafededir. Akşam yemeğini yemek fırsatını ancak burada bulabildik. Daha sonra Comorn'a gittik.

İmparatorun emri üzerine, Comorn'da bulunan Paul Palinai adında birini beraberimde Buda'ya götürecektim. Bu zat, Türklerin saldırılan hakkında pek çok şeyler biliyordu.

Buda Paşası ile bu konudaki görüşmelerde ve Türklerin saldırılarından dolayı zarar ziyanın ödenmesi isteklerimizde bana yardımcı olabilirdi. Fakat benim tam vaktinde burada olabileceğimi tahmin etmediğinden yerinden kımıldamamış olmalıydı. Ne zaman geleceği de belli değildi. Bu belirsizliğe çok canım sıkıldı. Kral'a durumu mektupla bildirdikten sonra adamın gelmesini beklemek üzere Comorn'da kaldım.

İki gün geçince Vaga nehrinden geçip Türklerin Macaristan içinde bulunan ilk garnizonu Gran'a doğru yola devam ettim.

Comorn'dan hareket ederken Vali, yanıma onaltı kiçiden ibaret bir süvari kuvveti vermiş, Türklerin garnizonuna iyice yaklaşmadan yanımdan ayrılmamalarını onlara emretmişti. At üstünde üç günlük bir yolculuktan sonra uzaktan Türk süvarilerini gördük. Sayıları dört kadardı. Bana refakat eden Macarlara geri dönme-

leri için emir verdim. Türklerle karşılaşırlarsa belki hoşa gitmeyen bir olay doğabilirdi. Daha sonra Türkler bana doğru ilerleyerek arabamın yanında durdular, beni selâmladılar. Yola devam ederken bir taraftan da yanımda Türkçe bilen bir genç vasıtasiyle onlarla konuşuyor, sohbet ediyordum. Biraz daha ilerleyince aniden 150 kadar süvarinin etrafımı çevirdiğini gördüm. Hiç beklemiyordum. Göz alıcı renklerle boyanmış, kalkanları, mızrakları, değerli taşlarla süslü palaları, kar gibi beyaz sarıkları üstünde renk renk sorguçları, iyi cins güzel atları ve zarif eyer takımları ile bu Türk atlıları gerçekten müstesna bir görünüş arzediyorlar. Subayları bana hoş geldin diyerek yolculuğumun iyi geçip geçmediğini sordular. Böylece sohbet ede - ede Gran'a geldik. Gran tepe üstünde bir kale ve oradaki kasabadan ibarettir. Aşağıda Tuna nehri akar. Geceyi burada geçirmem gerekiyordu. Bir tahta üzerine serilmiş tüylü bir seccadeyi yatak olarak kullanacaktım. Ne çarşaf vardı ne örtünecek bir şey. Türklerin yaşayış tarzları hakkında ilk olarak görgüye dayanan bir bilgi ediniyorduk. Bereket versin benim kendi yatağım vardı ve her gittiğim yere götürüyordum. Geceyi burada geçirdim. Ertesi günü Sancak Beyini ziyaret etmem gerektiğini duyurdular. Sancak Beyi buradaki Türk askerlerinin kumandanıdır. Bir sancağı yani bayrak yerine geçen, bir sembolü süvari birliğinin önünde bir mızrağın ucunda taşınır. Sancak beyinin beni görmek ve birkaç söz söylemek istediğini anladım. Nitekim kendisini ziyaret ettim. Maksadımı sorduktan sonra birtakım öğütlerde bulundu ve hayırlı yolculuklar diledi.

Ayrılırken Sancak beyi bütün maiyeti ve süvari birliği ile birlikte beni uğurlamaya geldiler. Kendisine zah-

metlerden vazgeçmesi için ısrar ettimse de dinletemedim. Süvariler sağımızdan solumuzdan at koşturdular, bazı oyunlar, gösteriler yaptılar. Yere attıkları bir topu dörtnala at koştururken mızraklarının ucuyla alıyorlardı. Sancak beyi bir müddet benimle geldikten sonra yanıma kılavuzlar bırakıp iyi yolculuklar dileyerek geri döndü.

Buda'ya yaklaşırken birkaç kişi bizi karşıladı. Bunlar Çavuş denilen, Sultan'ın ve Paşaların emirlerini tebliğe memur kimselerdi. Yaptıkları iş çok itibar gören bir meslekti. Beni bir Macarın evinde misafir ettiler. Türkler benden çok arabam, atlarım ve eşyamla ilgilendiler, onları emin bir yere yerleştirdiler. Onlar, insanları havanın tesirinden korumakla gereken ilgiyi göstermiş olacaklarını düşünürler.

Buda Paşası Tuigon adında birini göndererek beni birkaç gün kabul edemeyeceğini, hastalığı dolayısiyle yatağından çıkamadığını bildirdi. Hastalığı geçer geçmez beni kabul edeceğine söz veriyordu. Bu yüzden uzun müddet orada kalmam icabetti.

Paşanın, büyük miktarda parasının saklamış olduğu yerden çalınmasına üzülerek hastalandığı söyleniyordu. Yanımda çok iyi bir doktor bulunduğunu kendisine haber vermeleri üzerine, bu doktoru celbetmek için benim nezdimde teşebbüslerde bulundu. Ben de memnuniyetle kabul ettim. Ancak, Paşanın hastalığının günden güne ağırlaşması üzerine bundan nerdeyse pişmanlık duymaya başlamıştım. Zira, öte dünyaya göçecek olursa onu benim doktorumun öldürdüğünü sanacaklar, hayatı tehlikeye gireceği gibi ben de suç ortağı duru-

muna düşecektim. Allaha şükür Paşa iyileşti de bu kuruntularım da yok oldu.

Türklerin Yeniçeri adını verdikleri piyade askerlerine ilk defa Buda'da rastladım. Sultanın toplam olarak 12.000 yeniçerisi vardır. Bunlar İmparatorluğun muhtelif yerlerine dağılmış vaziyettedir. Kalelerde hudut garnizonlarını meydana getirdikleri gibi gayri müslimleri halkın saldırılarına karşı korumakla da görevlendirilmişlerdir. En ufak köylerde dahi bu görevi yapan yeniçeriler bulunur. Topuklarına kadar inen bir elbise giyerler. Başlarına sardıkları sarığın bir parçası enselerine doğru sarkar. Alınlarına gelen kısım, gümüşten, dikdörtgen şeklinde, yaldızlı ve değerli taşlarla süslü bir parçadır. Beni ikişer ikişer ziyarete geldiler. Odama girince eğilerek beni selâmladıktan sonra âdeta koşarcasına yanıma yaklaştılar. Elimi, eteğimi öpecekmişler gibi son derece eğilerek getirdikleri bir demet çiçeği gayet saygılı bir şekilde bana verdiler. Sonra, ayni sür'atle geri geri çekilerek kapıya vardılar, ellerini göğüslerinin üstünde kavuşturdular ve başlarını hafif eğip gözlerini yerde sabit bir noktaya diktiler. Kapıya doğru giderlerken sırtlarını bana çevirmemeye bilhassa dikkat ediyorlardı. Zira böyle bir hareket onlara göre saygısızlık demekti. Aslında bunların yeniçeri olduklarını bana söylememiş olsalardı onları bir Türk din adamı, bir tarikat dervişi zannedecektim. Biraz bahşiş aldıkları zaman daha çok saygılı tavırlar takmıyor, yüksek Sesle teşekkür ediyorlar, benim için dua edip iyi dileklerde bulunarak ayrılıyordu. Bunların gittikleri yerde dehşet saçan o ünlü yeniçeriler olduğunu anlayamazdınız. Burada benimle birlikte yemek yiyen birçok Türk'ün soframdaki şaraba karşı takdir hislerine şahit ol-

dum. Bir lüks saydıkları şarabı her fırsat buluşta büyük bir arzu ile içmeye kalkarlar. Soframda, ricam üzerine geç vakitlere kadar kaldılar, fakat artık yorulup da yatak odama çekilince onlar da çıkıp gittiler. Büsbütün sarhoş olmadıklarına, hâlâ yürüyecek halde bulunduklarına hayıflanır gibiydiler. Sonra bir köle ile tekrar biraz şarap ve birkaç gümüş kupa istettiler. Issız bir yerde içkiye devam ederek geceyi geçirmek istiyorlarmış. Ricalarını yerine getirmelerini adamlarıma söyledim. Körkütük, küfelik oluncaya kadar içtiler.

Şarap içmek Türklerde büyük günah sayılır. Hele yaşlıların yanında çok ayıptır. Bazan gençler, hoşgörülecekleri ümidiyle böyle bir günahı göze alabilirler. Ayrıca bir defa içtikten sonra az da olsa çok da olsa farketmeyeceğini düşünerek içebildikleri kadar içerler. İstanbul'da iken bir gün, yaşlı bir adamın, elinde içki kadehi olduğu halde avaz avaz haykırdığını gördüm. Niye bağırdığını sorduğumuz zaman, ruhuna bedeninden uzak bir yere çekilmesi için ihtarda bulunduğunu, böylece bedeninin işleyeceği günaha ruhunun iştirak etmemesini sağlamak ve dolayısiyle şarapla kirlenmesini önlemek istediğini öğrendik.

Buda şehrini en ufak ayrıntılarına kadar anlatmak uzun iştir. Bir kitap yazılabilir. Onun için, bazı önemli noktalardan bahsetmek bir mektuba daha uygun olur. Şehir mevki itibariyle çok uygun bir yerde kurulmuştur. Arazi sulak ve pek verimlidir. Bir tarafını çeviren tepenin üzeri tamamen bağlarla örtülüdür. Bir tarafta Tuna nehri akıyor ve karşı yakasında Peşte ile geniş bir ova görünüyor. Burası sanki Macaristan'ın başkenti olmak üzere yaratılmış gibidir. Evvelce Macar asilza-

delerinin gösterişli saraylariyle süslü olan şehirde bugün bu saraylardan pek çoğunun sadece harabeleri bulunuyor. Ayakta kalan pek azı ise yıkılmaması için destekler konmak suretiyle korunabilmektedir. Bunlarda oturan Türk askerlerinin aldıkları para ancak boğazlarına yetiştiğinden binayı tamir ettirmek için yeterli para bulamamaktadırlar. Damları aksa, duvarları çatlasa bile, yataklarını serecek, beygirlerini yerleştirecek kuru bir yer bulurlarsa bunlara hiç aldırış etmezler. Yukarı katlarda, bakımsızlıktan, fareler cirit oynuyor. Türklerin binalarda her türlü gösteriş ve" konfordan kaçınmaları dikkate değer bir durumdur. Böyle şeylere önem vermek bir gurur ve büyüklük belirtisidir. Oysa bu dünyadaki her şey fânidir, ölümsüz olan şeyleri aramak gerektir. Bir yolcu için han ne ise ev de Türkler için, yağmurdan, soğuk ve sıcaktan, hırsızdan korunmaya elverişli olduğu nispette muteberdir. Başka lüks aramazlar. Bu düşünce iledir ki, zengin, varlıklı oldukları halde zarif bir eve sahip olan hiç kimseye bütün Türkiye'yi dolaşsanız raslayamazsınız. Basit insanlar kulübemsi küçük evlerde otururlar. Zenginler bahçeli ve hamamı olan büyük evlere sahiptirler. Fakat bu evlerin ne aydınlık kemerleri, ne geniş- holleri, göz alıcı süsleri vardır. Hele Macaristan'da, Buda ve Pressburg dışında hiçbir şehirde gösterişli binalara tesadüf edilmez. Belki de bu, halkın ötedenberi sürdüğü yaşantı icabı böyledir. Devamlı askerlik hayatı, harpler yüzünden güzel binalar yapmaya fırsat bulamamışlardır. Şehirlerde yaşayan halk, bulundukları yeri her an terkedecekmiş gibi iğreti bir şekilde yerleşmişlerdir.

Buda'da tuhaf bir olayla karşılaştım. Şehrin surları dışında, İstanbul yolu üzerinde bir kaynak gördüm.

Kaynağın suları satıhta kaynadığı halde içinde balıkların yüzdüğünü görüyorsunuz. Balıkları tutup suyun içinden çıkarınca sanki hazır pişmiş bulacakmışsınız gibi geliyor insana.

Ancak Kasımın yedinci günü Paşa bizi kabul etti. Sıhhati düzelmişti. Kendisine hediyeler sunup görüşme zemini hazırlamak istedik. Daha sonra Türk askerlerinin saldırılarını ve sözlerinde durmadıklarını anlatarak şikâyette bulunduk, anlaşma hükümlerine uyulmayarak bizden alınan toprakların iade edilmesini talep ettik. Bu alınan yerlerin, bir temsilci gönderildiği takdirde iade edileceğini kralıma yazdığı bir mektupta belirtmişti. Ama Paşa kurnazlık yaptı. O da bizim askerlerin saldırı ve zararlarından şikâyet etti. İmparatora yazdığı mektuptaki vaadi için şöyle cevap verdi: «Ben» dedi, «ya böyle bir söz verdim, ya da vermedim. Söz vermedimse benden isteyecek bir hakkınız yok. Eğer böyle bir vaitte bulunmuşsam, bu vaadi yerine getirmek kudretine benim sahip olmadığımı takdir edeceğinizi umarım. Çünkü benim buraya gönderilmemden maksat, imparatorluğun hudutlarını daraltmak değil genişletmektir. Bu bakımdan, ülkenin durumunu kötüye götürmem imkânsızdır. Bu iş beni değil, padişahımı ilgilendirir. Onun için, bu konuda söyleyeceklerinizi İstanbul'a gidince padişahımıza arzetmeniz gerekiyor. Ayrıca hastalıktan da yeni kurtuldum, daha fazla konuşmak beni yoracak.»

Bu sözler üzerine sözü fazla uzatmanın lüzumsuzluğuna anlayıp çekildik. Yalnız, padişahın bu konudaki düşüncesi belli oluncaya kadar bir ateş-kes'i kararlaştırdık.

Paşanın huzuruna çıktığımız zaman, eski Romalılar gibi bize yüksek sesle «Hoş geldin, hoş geldin!» diye bağırmaları dikkatimi çekti. Görüşmeler için iyi sonuçlar diliyorlardı. Yine bu görüşmeler sırasında Türklerin sol eli sağa nazaran daha üstün tuttuklarına şahit oldum. Kılıcın sol tarafta taşınmasının buna sebep olduğu söyleniyor. Bir kimse sağ eliyle, sağ tarafında bulunan birinin solunda taşıdığı kılıca hakim olabilir, kendi sol eli bu arada serbest kalır.

Buda'daki işlerimizi mümkün olduğu kadar hallettikten sonra arkadaşım Kralın yanına döndü. Ben de Belgrad'a gitmek üzere Tuna üzerinde bizi beklemekte olan gemiye bindim. Atlarım ve arabalarımla adamlarım da diğer gemilere bindikten sonra akıntı boyunca gitmeye başladık. Nehir yolundan gitmek hem daha süratli, hem daha güvenli idi. Kara yoluyla yolculuk, hele böyle fazla eşya ile en azından on iki günümüzü alacaklı. Ayrıca Heydon'ların saldırısına uğramamız ihtimali de vardı. Bu Heydonlar çobanken silâhlanıp haydut olan kimselerdi. Nehirde onların tehlikesi olmadığı gibi yolculuk da ancak beş gün sürüyordu.

Bindiğim gemi, başka bir geminin yedeğinde çekiliyordu. Bu gemide yirmi dört tane kürekçi vardı. Diğer kayıklar ise birer çift kürekle hareket ediyordu. Kürekçilerin kısa müddetlerle dinlenmeleri ve yemek molaları hariç, durup dinlenmeden, gece gündüz yola devam ettik. Gecenin zifirî karanlığında ve şiddetli rüzgâra rağmen Türklerin yola devam hususunda ısrarlı kararlılığı dikkatimi çekmişti. Kıyıdan yuvarlanmış kütükler, ağaç dalları, su kenarındaki değirmenler yüzünden her an tehlikeli durumlarla karşı karşıya kalıyorduk.

Çoğu defa, şiddetli rüzgâr bindiğim tekneyi su sathında yüzen ağaç kütüklerine öyle çarptırıyordu ki nerede ise parçalanmak felâketine uğrayacaktık. Hattâ bir kere, büyük bir gürültü ile yatağımdan fırladığımda, güvertenin bir kısmının koptuğunu gördüm. Gemicilere daha dikkatli olmalarını söylediğim zaman, bana sadece «Alaure» diye cevap verdiler. «Allah bizi korur». Elimden bir şey gelmediğinden gidip tekrar yatmaktan başka yapacak şey yoktu. Bu gidişle bir gün başımıza bir felâket gelmesi hiç de sürpriz sayılmazdı.

Yolculuğumuz sırasında, güzel bir Macar şehri olan Tolnayı gördük. Şehir, halkının nezâket ve kibarlığı ile, beyaz şarabının nefaseti sayesinde isim yapmıştır. Valpovat kalesini, daha birçok kaleler ve kasabaları geçtik. Drava ve Theiss çaylarının Tuna ile birleştikleri yerleri gördük.

Sava ile Tuna'nın birleştiği noktada Belgrat şehri kurulmuştur. İki nehrin arasında kalan burunda eski kasabanın eskimiş binaları görülüyor. Pek çok kuleler ve ikişerli duvarlarla şehir saldırılara karşı sağlamlaştırılmıştır. Eski kasabanın kara tarafında yüksek bir yerde, dört köşe taşlarla yapılmış birçok kuleleri bulunan çok sağlam bir kale vardır. Şehrin karşısında pek çok binanın meydana getirdiği bir kitle ile gayet geniş varoşlar görülüyor. Burada her türlü kavimden insanlar var. Türk, Rum, Yahudi, Macar, Dalmaçyalı... Herhalde Türkler'de, varoşları asıl şehirden daha geniş yapmak adet olmalı.

Eski tarihli madenî paraları ilk defa burada gördük. Eski paralara karşı büyük merakım olduğunu bi-

lirsiniz. William Quacquelben bu merakımı anlayışla karşılıyor ve bu konuda büyük bir gayretle bana yardım ediyor. Gördüğümüz eski paraların bir taraflarında bir Romalı asker bir boğa ile bir beygir arasında durmuş vaziyette ve resmin altında da «Tanrunum» yazısı bulunmakta idi. Bilindiği gibi Upper Moesia lejyonunun burada bir karargâhı vardı.

Türklerin Belgradı almak için Sultan Murat ve İstanbul Fatihi Sultan Mehmet zamanında olmak üzere iki defa teşebbüste bulunduklarını dedelerimiz hatırlarlar. Ancak bu saldırılar, Macarlar ve Haçlıların kahramanca savunmaları karşısında sonuç vermemişti. Sonunda, 1520 yılında, tahta yeni çıktığı bir sırada, Süleyman, büyük bir ordu ile şehrin karşısına geldi, genç kral Louis'in basiretsiz davranışı ve Macar şefleri arasındaki nifak yüzünden şehri almakta fazla zorluk çekmedi. Belgrad'ın zaptı Türklere istilâ kapılarını açtığı gibi Macarların da şimdi içinde bulundukları karışıklıklara sebebiyet verdi. Kral Louis öldü Buda alındı. Transilvanya Türklerin hâkimiyeti altına girdi. Macar Krallığı yıkıldı. Bu olaylar, komşu hıristiyan milletlerde de korku ve telâş yarattı. Aynı akıbetin kendi başlarına da geleceği endişesi başgösterdi. Hıristiyan hükümdarları bu olaylardan ders almalı ve müşterek düşmana karşı kuvvetlerini birleştirip istihkâmlarını sağlamlaştırmak gerektiğini öğrenmelidirler. Türk orduları, baharda kabaran nehirlere benzer. Kendilerine engel olan seddi bir noktadan yıkıp geçebilirlerse o yerden boşalır ve önlerine gelen herşeyi silip süpürürler.

Belgrad'da hazırlıklarımızı tamamladıktan sonra kara yolundan Niş'e doğru yolculuğumuza devam ettik.

Tuna üzerinde, vaktiyle Sırbistan despotunun bir kalesi olan Semendire sol tarafımızda kaldı. Yüksek noktalardan geçerken, Transilvanya'nın çok uzaklarda seçilen karla örtülü dağlarını bize gösteren Türkler, Trajan Köprüsünün ayaklarının izlerinin bulunduğu yeri işaret ettiler.

Yerli halkın Morava dedikleri nehirden geçip Jagodina adlı bir Sırp köyüne doğru ilerledik. Köyde bir cenaze törenine şahit olduk. Bizdekilerden oldukça farklı. Ölünün yüzü açıktı. Yanına yiyecek olarak ekmek, et ve bir kupa şarap koymuşlardı. Ölenin karısı ile kızı en iyi elbiselerini giyinmiş oldukları halde yanında duruyorlardı. Kızın başında tavuskuşu tüylerinden yapılma bir başlık vardı. Ağlamalar, iniltiler, çığlıklar birbirine karışıyordu. Ölüye, kendisini kaybetmek felâketine uğramak için ne kusur işlediklerini, ne gibi bir saygısızlık gösterdiklerini soruyorlardı. Kendilerini neden böyle kimsesiz bırakıp gitmişti? Ayini Rum papazlar idare ediyorlardı. Mezarlıkta geyik vesair hayvan boynuzları üzerine yapılmış birtakım resimler gördük. Ne mânâya geldiklerini sorduk. Babalar, kocalar, kızlarının ve karılarının eve ait görevlerini yaptıklarına dair bir işaret olmak üzere bu anıtları onların mezarı başına dikerlermiş. Mezarların birçoğunda gördüğümüz saç lüleleri de karılar yahut kızlar tarafından, kocalar yahut ebeveynlerin matemini belirten birer alâmet olarak oralara asılmıştı. Yerli halkın anlattığına göre, ana - babalar, bir delikanlı ile bir genç kızın evlenmesine karar verince, delikanlı kızı zorla kaçırırmış. Çünkü, genç kızın, kendi arzusuyla kocasının ilk kucaklamasına cevap vermesi ayıp sayılırmış.

Jagodina'dan sonra, az ilerde, Nishava adiyle anılan küçük bir nehri sağımıza alarak yola devam ettik. Niş, civar şehirlere göre nüfusu oldukça kalabalık, küçük bir şehirdir.

Biraz da, kaldığımız misafirhanelerden bahsedeyim, belki merak ediyor, bunları anlatmamı bekliyorsunuzdur. Niş'te umumî misafirhanede kaldım. Türkler bunlara Kervansaray diyorlar. Bu taraflarda yolculuk yapanlar için kalınacak yerler kervansaraylardır. Bunlar uzunca bir binadan ibarettirler. Dört tarafı üç kadem yükseklikte duvarlarla çevrili olup ortada yükler, yük hayvanları ve arabaların konulduğu üstü açık bir kısım vardır. Bu alçak duvar, binanın asıl duvarlarına bağlıdır. Üstü düz ve aşağı yukarı dört kadem genişliğindedir. Bu sebeple, Türkler hem üzerinde yemek yerler, hem de yatıp uyurlar. Dış duvarın içinde aralıklı ocaklar bulunduğundan yemeklerini de burada pişirirler. Yolcuların, hayvanlariyle birlikte kalmadıkları tek yer bu duvarın üstüdür. Ancak, hayvanlar duvarın hemen dibine bağlandıklarından kafalarını duvarın üstüne çıkararak emre hazır hizmetçiler gibi beklerler. Sahiplen ocak başında ısınır, yemek yer ve dinlenirken hayvanlarına da elleriyle yiyecek birşeyler verirler. Türkler yatıp uyuyacakları zaman, bu duvarın üstüne önce bir seccade seriyorlar, üzerine de bir örtü örtüyorlar. Başlarının altına koydukları eyer onlara yastık vazifesi görüyor. Gündüz giyindikleri içi kürk kaplı ve ayaklarına kadar inen uzun elbiselerine sarınıp uyurlar. Bunların dışında, uyku veren rahat bir giysileri yoktur.

Kervansaraylarda kapalı özel odalar olmadığından, mahrem bir yaşantıya imkân yoktur. Herşey herkesin

gözü önündedir. Ancak gecenin karanlığı aleniyete biraz mani olur. Türkler, bizim gibi hıristiyanların üzerinden gözlerini ayırmıyorlar. Adetlerimiz, giyinişimiz onlarda hayret uyandırıyor. Bu yüzden bu gibi konaklama yerleri bende nefret hissi uyandırıyor. Buralarda kalmamak için her gittiğim yerde mümkün olduğu kadar bir hıristiyan evi bulmaya çalıştım. Fakat zavallıların evleri o kadar dar ki bir yatak sığdıracak kadar odayı çoğu defa bulamadığımdan arabamda yahut da bir çadır içinde yatmak zorunda kaldım.

Bazan, kervansaraylara nazaran daha geniş ve büyük olan, yatak odaları ayrılmış bulunan Türk hanlarında kaldım. Bu hanlar, zengin veya fakir, hıristiyan yahut yahudi olsun, herkese açıktır. Paşalar, Sancak beyleri icabında buralarda konaklarlar. Buralarda, sanki kral sarayında imişim gibi resmî kabullerde bulundum. Hanlarda misafirlere yemek vermek adettir. Yemek zamanı gelince bir hizmetçi, elinde kocaman bir tepsi ve üstünde bir tabak etli bulgur pilâvı olduğu halde ortaya çıkar. Pilâv tabağını etrafına ekmekler sıralanır. Bazan bir miktar bal gümeci bulunur.

Bana bu yemeği ilk getirdiklerinde bir bahane ile geri çevirdim ve fakir — fukaraya vermelerini söyledim Bu hareketime alındılar, yemeklerini paşanın bile yediğini söyleyerek benim hor görmemi kınadılar. Bunu vermek ülkelerinde adetmiş, fukaraya verecek yemek artıkları varmış. Eğer kendim yemek istemiyorsam hizmetçilerime vermeliymişim. Bu ısrarları üzerine yemekten almak mecburiyetinde kaldım. Kabalıkla itham etmelerini istemiyordum. Biraz yedim ve teşekkürlerimi bildirdim. Tadı hiç de fena değildi. Pek hoşlandım. Bu-

rada kalan yolcular üç gün müddetle hep ayni şeyleri yeyıp besleniyorlar. Burada rahatım gerçekten pek yerindeydi. Ne yazık ki her zaman böyle hanları bulmak mümkün olmuyor.

Bazan barakalarda oturmak ve gecelemek zorunda kalıyordum. Bu barakaların geniş olanlarını ve ayrı bir odası bulunanları arıyordum. Bunlar iki kısımdan ibaretti. Birinde ocak bulunuyor, yemek ve yatma yeri olarak kullanılıyordu, diğer kısımda ise sığır ve koyunlar barınıyordu. Hayvanları da ayni çatı altında barındırmak adettir. Adamlarım çadır bezlerini ocağın önüne yayıyor, üzerine yatağımla soframı kuruyorlar, ben de ateşin karşısında Iran Şahı gibi keyif çatıyordum. Kulübenin diğer kısmında bol ve temiz samanlar üstünde de adamlarım yatıyordu. Bazan yemek pişirdikleri ateşin yanında, tarlada veya bahçede uyuya kalıyorlardı. Ateşi hiç söndürmüyorlar, böylece gecenin soğuğundan kendilerini koruyorlardı.

Adamlarımın maruz kaldığı sıkıntılardan birisi şarap bulamamaktı. Şüphesiz bu anlattığım şekilde geçirilen gecelerde şarapsızlığa nasıl dayandığımızı merak ediyorsunuzdur. Halkı hıristiyan olmayan köylerde şarap bulunmaz. Bunun için Türkler şarap bulunmayan yerlere yaklaşırken bu durumu bize haber veriyorlardı. Biz de, kâhyalarımızı, yanlarına bir Türk katarak bir gün önceden ileriye gönderip şarap tedarik ediyorduk, yakınlardaki hıristiyan köylerinde buldukları şarap sayesinde adamlarım, yorgunluklarını gideren ve onları ısıtan bu içkiden hemen hemen hiç mahrum kalmadılar. Bu sayede yumuşak şilteleri, yastıkları, uyku getiren diğer şeyleri aramadılar. Benimse, arabamda iyi

cins şarapla dolu şişeler vardı. Yanımdaki yüksek rütbeli kimseler ve ben bu sıkıntıyı pek çekmedik.

Yolculuk boyunca canımızı sıkan bir husus da uykumuzun vakitli vakitsiz bölünmesi idi. Uygun bir konak yerine zamanında varabilmemiz için gün doğmadan kalkmamız gerekiyordu. Türklerin vakti bildirecek saatleri olmadığından klavuzlar bazan ay ışığının verdiği aydınlığa aldanarak gece yarısından bir müddet sonra, daha sabaha hayli vakit varken bizi uyandırıyorlardı.

Camilerde hizmet gören ve muvakkit denilen bir sınıf din adamları vardır ki bunlar su saatleri kullanırlar. Bu saatlerden güneşin doğmasının yaklaştığını anlayarak camilerdeki yüksek kulelere çıkarak haykırırlar ve halkı ibâdete çağırırlar. Titrek ve yüksek fakat tatlı bir sesle günde dört defa haykırırlar. Sesleri çok uzaklarda duyulur. Böylece Türkler bir günü dört devreye ayırmışlardır. Bu devreler mevsime göre uzak veya kısalır. Fakat geceleyin vakti bildirecek hiçbir âlet, işaret yoktur. Bu yüzden, klavuzların vakti tayin edememeleri ve dediğim gibi ayın aydınlığına aldanmaları sık sık vuku bulduğundan güneş doğmadan çok önce yola hazırlık işareti veriliyor, tam yataklarımızı toplayıp denkleri yaptığımız sırada vaktin daha çok erken olduğunu anlayıp yeniden uykuya dalmaları üzerine bizim de ya denkleri tekrar çözüp yatakları sererek uykuya dalmamız, yahut da bu zahmete katlanmayı göze alamayarak gecenin ayazma tahammül etmemiz gerekiyordu.

Bu biçimsiz durumun tekrarlanmaması için Türklerin bir daha bizi uyandırmak suretiyle uykumuzdan

etmelerini yasak ettim. Kafileyi uyandırma işini ben üzerime alıyordum. Düzgün işleyen bir saatim olduğunu, gecikmekten endişe etmemelerini, sorumluluğun bana ait bulunduğunu kendilerine bildirdim. Önceleri birkaç defa kalkıp uşağımı uyandırarak gidip saate bakmasını rica ettiler. Uşağım onlara, sabaha daha çok vakit olduğunu mümkün olduğu kadar izah etti. Bu hal birkaç kere tekrarlanınca artık bizim saatin doğru işlediğine inandılar. Böylece, haykırmalarından rahatsız olmadan uyuyabildik.

Niş'ten Sofya'ya geldik. Mevsim kış olmasına rağmen hava ılık, yollar da elverişli idi. Sofya oldukça kalabalık ve büyük bir şehirdir. Önceleri Bulgar despotlarını hükümet merkezi idi. Sonra da, eğer yanılmıyorsam, Sırbistan despotunun başkenti oldu. En sonunda Türklerin eline geçti. Sofya'dan ayrıldıktan sonra Bulgaristan'ın verimli arazisinde, vadilerde günlerce yol aldık.

Bu yolculuk sırasında, kız çocukları ve kadınların sattığı külde pişmiş ekmeklerden yedik. Buna poğaça diyorlar. Bu civarlarda fırın bulunmadığından, yerli halk yabancıların geldiğini duyunca biraz para kazanmak ümidiyle hemen hamur yoğurmaya başlıyorlar. Hamur sadece un ve su karışımından oluyor, maya karıştırmıyorlar. Hamuru sıcak külün içinde pişirdikten sonra sıcak sıcak ve ucuz fiatla satıyorlar.

Sırası gelmişken kadınların giyiminden de bahsedeyim. Bulgar kadınları genellikle tek bir elbise giyiyorlar. Ya, kabaca dokunmuş ketenden bir gömlek, yahut da mintan. Zevksiz, gülünç işlemelerin süslediği bu gi-

yimleriyle iftihar ederler. Bizim sade ve ince kumaştan yapılmış, gösterişten yoksun kıyafetimizi gördükleri zaman hayretle baktılar. Başlarına geçirdikleri kocaman başlıkları giyimlerinin en göze çarpan tarafıdır. Bunlar, hasır çöpleri ve iplikle karışık bir şekilde örülmüşlerdir. Bizim kadınlarımızın giydikleri şapkalara hiç benzemez. Onların şapkaları aşağısı geniş ve yukarıya doğru daralır, siperleri omuzlarına kadar sarkar. Bulgaristan'da ise tamamen aksine, dip tarafı dar yukarı doğru yükseldikçe genişleyen bir biçimdedir. Tepesi geniş ve açıktır. Sanki yağmur sularını üzerinden atmak için değil de onları toplamak için yapılmış gibidir. Bu acayip başlıklar, küçük paralar, resimler ve renkli cam parçaları ile süslenmiştir. Parlak olan ne varsa başlığı süslemek üzere ona asılmıştır. Böyle bir şapka, giyen kimsenin boyunu hayli yükseltiyor ve rahat hareket etmeyi zorlaştırıyor. Çünkü ufak bir sallantı ile şapka düşebiliyor.

Burada, asalet denilen şey hakkında nasıl değişik bir telâkki bulunduğunu anlatmak isterim. Son derece iyi yetişmiş görünen bazı kızlar dikkatimi çekti. Bunların mensup oldukları aileleri soruşturdum. Bazılarının büyük çiftlik sahibi hattâ hükümdar sülâlesi ailelerden olduğunu ve şimdi köylüler, çobanlarla evli bulunduklarını söylediler. İşte asâlet, Türk hudutları içinde böyle düşük bir mertebede bulunuyor. Daha sonraları da, pek çok kimsenin Kantakuzen ve Paleolog hanedanına (1) mensup oldukları halde düşük mevkilerde

(1) *Eski Bizans kral hanedanıdır.*

bulunduklarını gördüm. Türkiye'de, Türkler arasında bile, fertler ancak şahsî meziyet ve kabiliyetleri ile bir değer kazanırlar. Yalnız Osmanlı hanedanı bir istisna teşkil eder. Bu aileden gelenler itibarlı mevkiler elde ederler.

Rivayete göre, birçok milletin ya zor karşısında yahut kendiliklerinden batıya göçleri sırasında, Bulgarlar da Volga nehri kıyılarındaki ülkelerini terkedip buralara yerleşmişlerdir. Volga nehrinin adına izafeten kendilerine Bulgar denildi. Bunlar, Filibe ile Sofya arasında kalan Balkan dağları arasında, tabiî şekilde tahkim edilmiş bir yerde yerleşmiş bulunduklarından, Rum imparatorlarının kuvvetine karşı uzun zaman dayandılar. Ancak Türklerin hücumuna karşı koyamadılar, esareti kabul ettiler.

Filibe ovasına inmeden önce, Kapıderbent denilen bir boğazdan geçmemiz gerekiyordu. Az sonra ovaya inip Maritza ırmağına ulaştık. Az ötede, bu nehrin sularının kaynağı Rodop dağları karlarla örtülü tepesi ile önümüzde yükseliyordu.

Filibe, yanyana sıralanmış üç tepeden birinin üzerinde kurulmuştur. Bu tepeler sanki oradaki dağlardan kopmuş gibidir. Burada arazi rutubetli ve bataklık olduğundan buğday yerine pirinç yetiştirilmektedir. Ova ufacık tepelerle kaplıdır. Bu tepeciklerin sun'î olduğu, bu bölgede meydana gelmiş çarpışmaların hatırasına, ölenlerin mezarlarını göstermek üzere yapıldığı söyleniyor.

Maritza nehrini sağımıza alarak bir müddet kıyıyı yakından takip ettik. Sol tarafımızda Balkan sıra dağ-

ları uzanıyordu. Pek gösterişli bir köprü olan Mustafa köprüsünü geçtikten sonra Adrianople'a (Türklerin dediği şekilde Edirne) geldik. Şehir daha önce Oresta adıyla anılırdı. Maritza (Herbus) nehri ile Tunca ve Arda nehirlerinin birleştiği noktada kurulmuştur. Buradan itibaren adı geçen nehirler Ege denizine doğru kıvrılarak akarlar. Şehrin eski surlar içinde kalan kısmı pek büyük değildir ama geniş varoşlara sahiptir. Buralarda Türkler tarafından yapılan binalarla şehir çok büyümüştür.

Burada bir gün kaldık. Yolculuğumuzun sonuna yaklaşmıştık. İstanbul'a doğru ilerlediğimiz sırada, mevsim kış olmasına rağmen, lâle, sümbül, nergis gibi çiçeklerin açmış olduğunu hayretle gördük. Lâlelerin fazla bir kokusu olmamakla beraber görünüşlerinin güzelliği ve renklerinin çeşitliliğine hayran olmamak mümkün değildir. Türkler çiçeğe aşırı derecede düşkündürler. Güzel bir çiçek için büyük miktarda para vermekten çekinmezler. Bunları çoğu defa bana hediye ediyorlardı ama karşılığında bahşişlerini de alıyorlardı.

Yolumuz Çorlu kasabasından geçiyordu. Burası Selim (Süleyman'ın babası) ile babası Beyazıt arasındaki çarpışmanın geçtiği yer olarak tanınmıştır. Selim, «Karabulut» isimli atı ile Kırımda kayınpederi Tatar Hanının yanına sığınmayı başarmıştı.

Deniz kenarında şirin bir kasaba olan Silivriye varmadan önce harap olmuş bir surun kalıntılarına rasladık. Söylediklerine göre bu sur, Marmara'dan Tuna nehrine kadar olan toprakları ve halkı barbarların saldırılarından korumak için son Rum imparatoru tarafından

yapılmış. Ancak bu surlar barbarların hücumlarına mani olamamış, aksine onları tahrik etmiştir.

Silivride denizin güzelliği, havanın ılıklığı orada bir müddet oyalanmamıza sebep oldu. Sahili yalayan kü. çük dalgaların sesini dinlerken yakından geçen yunus balıklarını seyrettik, kıyıda midye kabuklan topladık. Çorlu'da kuzeyden esen ve insanı rahatsız eden rüzgâra karşılık burada havanın yumuşaklığı fevkalâde idi. Oldukça eğlenceli vakit geçirdik.

Silivri'den ayrılıp İstanbul'a yaklaşırken, denizin karaya doğru uzayan iki girintisi üzerindeki köprülerden geçtik. Bu yerlerin güzelliğini sanırım bir başka diyarda bulamayız. Ancak insan eli de tabiata yardım etseydi çok daha şahane manzaralara şahit olacaktık. Hemen yanıbaşımızda tutulan diri diri deniz balıklarını pişirerek lezzetle yedik.

Yolculuğumuz sırasında, Türklerin imaret dedikleri hanlarda kalmıştık. Bir şey dikkatimi çekti. Duvarların deliklerine sokulmuş kâğıt parçaları. Çoğu defa bunlara raslamıştım. Bunları bulundukları yerden alarak Türklere gösterip üzerlerinde neler yazıldığını sorduğum zaman önemli bir yazı yazılmamış olduğunu anladım. Ancak Türkler suallerime bir cevap vermemişlerdi. Daha sonraları, onlarla daha senli benli olduğum zaman bunun sebebini öğrendim. Türklerin kâğıda karşı gösterdikleri saygı, üzerine Allahın adı yazılabilmesinden ileri geliyormuş. Onun için, nerede bir kâğıt parçası görseler, ayak altında çiğnenmesin, kirlenmesin diye yüksek bir yere, bilhassa duvar kovuklarına koyarlarmış. Bunu normal bir davranış olarak kabul etmek

mümkündür. Fakat hikâyemin sonu ilgi çekici. Mahşer gününde, peygamber Muhammed, hayatta işledikleri suçların cezasını çeken müslümanları Cennete davet ettiği zaman, oraya varabilmek için kor haline gelmiş büyük bir demir köprüden geçmeleri gerekiyordu. Evvelce yerlerden alıp çiğnenmekten kurtardıkları kâğıtlar o zaman birdenbire ortaya çıkıp çıplak ayaklarının altına yapışacak ve onları yanmaktan kurtaracaktır. İşte kâğıtlara saygı gösterenler buna inanıyorlar. Bir defasında, hizmetçilerimden birinin kâğıdı pis bir iş için kullandığını gören klavuzlarımız öfkeden köpürerek sanki bir cinayet işlenmiş gibi durumu bana bildirmişlerdi. Ben de, onların zaten günahkâr olduklarını, zira domuz eti yediklerini, bu sebeple meseleyi fazla büyütmemelerini söyledim.

Öyle batıl itikatları vardır ki, kutsal kitapları Kur'an nüshası üzerine kasıtlı olmasa bile oturulması en büyük cinayet addolunur. Bir hıristiyan bundan daha kötü bir cürüm işleyemez. Türkler, gül yapraklarının da yere düşmesine razı olmazlar. Bunların, peygamberin terinden hasıl olduğuna inanırlar. Eskilerin Venüs'ün kanından meydana geldiğine inandıkları gibi. Artık bu saçmalarla sizi yormaktan korktuğum için bu bahsi burada kesiyorum.

İstanbul'a 20 Ocak'ta vardım. Sultan ordusu ile Asya'da idi. Başkentte Vali Hadım İbrahim Paşa ile Rüstem'den başka kimse yoktu. Rüstem hernekadar o sırada sadrazamlıktan azledilmiş bulunuyor idiyse de eski mevkiini ve ilerde tekrar bu mevkie getirilme ihtimalini düşünerek kedisini ziyaret edip hediyeler sunduk. Yeri gelmişken Rüstem'in o yüksek makamdan

azledilişini anlatayım. Süleyman'ın Kırımlı bir cariyeden doğan Mustafa adında bir oğlu vardı. O sırada tam delikanlı çağında idi. Bir asker olarak büyük ün yapmıştı. Süleyman'ın Roxolana'dan (*) da başka çocukları olmuştu. Bu kadına olan büyük aşkı yüzünden Süleyman ona cihaz yapmış ve meşru bir zevce mertebesine çıkarmıştı. Çeyiz Türklerde hukukî bir evlilik işaretidir. Süleyman böylece, Beyazıt'tan beri gelen sultanların adetine aykırı davranmış oluyordu. Çünkü onların hiçbiri evlenmemişlerdi. Beyazıt Timurlenge yenilince karısı ile birlikte esir düşmüş, dayanılamaz acılar çekmişti. Kendisine yapılan hakaret ve işkenceler arasında şüphesiz, gözleri önünde karısına yapılan tecavüzler kadar küçük düşürücü, azap verici bir hareket düşünülemez. Kendisinden sonra gelen sultanlar bu olayı unutamadılar ve böyle bir facia ile karşılaşmaktan korkarak evlenmekten kaçındılar. Cariyelerden çocuk sahibi olmuşlardı. Cariyelerin başına gelecek bir felâket nikâhlı karılarının uğrayacağı felâkete nazaran daha hafif olacaktı. Ayrıca çocuklar hangisinden doğmuş olursa olsun fark gözetilmez. Miras bakımından da aynı haklara sahiptirler.

Mustafa, doğuştan üstün yetenekleri, sevimli hali sayesinde askerlerin sevgisini kazanmıştı. Askerlerle beraber halk da, ihtiyarlayan babasının yerine artık onun namzet olmasını arzu ediyordu. Ama üvey annesi Roxolana tahtın kendi oğullarından birine geçmesi için var gücünü harcıyordu. Sultanın meşru karısı olmanın verdiği nüfuzu kullanarak Mustafa'nın en büyük evlât sıfatiyla haiz olduğu tahtın varisliği hakkını ve onun üstün meziyetlerini ortadan kaldırmak istiyordu.

(*) Hürrem Sultan

Bu maksatla, önce Rüstem'in dostluk ve yardımını sağladı. Kızını ona vermiş ve böylece menfaatlerinin ortaklığını temin etmişti.

Rüstem, diğer paşalar arasında, Sultanın en güvendiği zeki ve basiretli bir vezirdi. Süleyman'ın nam ve şanını tesis için büyük hizmetleri olmuştur. Aslında bir domuz çobanı olmakla beraber getirildiği bu en yüksek mevkiin ehli olmayan bir kimse değildir. Büyük bir kusuru varsa o da harisliğidir. Sultan onun sadece bu haline güvenemiyor, başka her hususta onu beğeniyordu. Gerçi bu kusuru bile efendisinin işine yaramaktaydı, zira Sultanın malî işlerine bakar, saray hazinesini idare ederdi. Bu işe memur edilince en küçük gelir kaynaklarını bile ihmâl etmemiş, Sultanın bahçelerinde yetişen çiçek ve zerzevatı dahi satarak para toplamış, esirlerin başlıklarını, göğüslüklerini, atlarını satılığa çıkarmış, neticede hazineyi doldurup Sultanın sıkıntısını gidermişti.

Türk padişahlarının oğlu olmak büyük bir talihsizliğe düşmek demekti. Çünkü çocuklardan biri tahta çıkar çıkmaz diğerleri ölüme hazırlanmalıydı. Zira tahta rakip oluyorlardı. Bunun böyle oluşu muhakkak ki hassa muhafız askerlerinin durumuyla ilgilidir. Çünkü tahtta bulunan bir kardeşi varsa, bu askerlerin padişahtan istekleri hiç sona ermez. Diledikleri şey kabul edilmezse «Allah kardeşini eksik etmesin» sesleri ile bağrışmaya başlarlar. Bu, onu tahta getirmek istediklerini anlatmak içindir. Bu yüzden Türk padişahları tahta çıkarken kardeşlerinin kanlariyle ellerini kirletmek zorunda kalıyorlar.

İran'a karşı girişilen savaş dolayısiyle Rüstem, Başkumandan olarak görevlendirilmişti. Ordunun başında İran hududuna yaklaştığı sırada aniden durdu ve Sultana bir mektup göndererek, askerin kandırıldığını, Mustafa'dan başka kimseyi istemediklerini, zor duruma düştüğünü bildirdi. Bu vaziyette orduyu disiplin altına almak için Sultanın bizzat gelmesinin doğru olacağını söylüyordu. Süleyman bu haber üzerine telâşa kapılarak derhal Rüstem'in yanına gitti. Amasya'da bulunan Mustafa'ya mektup göndererek yanına gelmesini, ortaya çıkan fesatla ilişiği olmadığını ispat ederek kendisini temize çıkarması gerektiğini belirtti. Mustafa, babasının bu öfkeli durumunda yanına çıkmanın tehlikesini biliyor, fakat gitmeyecek olursa yapılan isnadın doğruluğunu kabul etmiş sayılacağını da idrak ediyordu. En cesurâne ve tehlikeli olan hareketi yaptı. Amasyayı terkederek babasının karargâhına gitti. Ya masum olduğuna babasını inandıracağını, yahut da ordunun kendisine olan sevgisi dolayısiyle kötülük yapılamayacağını ümit etti. Kötü talihinin üzerine doğru yürüdü.

Aslında Süleyman daha İstanbul'dan hareket etmeden evvel oğlunun ölümüne karar vermişti. Hattâ dinin gereğini ihmâl eder görünmemek için Müftünün (Hıristiyanların Papası gibi Türklerde de Müftü en yüksek dinî şeftir) de fetvasını almıştı.

Süleyman önce Mustafa'dan hiç bahsetmeden Müftüye şöyle uydurma bir olay anlattı; İstanbul'da zengin bir tüccar, işi icabı uzak bir yere gideceği zaman ailesinin ve kendisinin bütün işlerini idareyi kölesine bırakırdı. Ona çok güveni vardı. Bu köle, efendisi gider gitmez kendine emânet edilen tüccarın karısı ve çocukla-

rını yok edip mallarını gaspetmeye ve başarabilirse efendisini de öldürmeye karar verdi. Süleyman müftüye sordu: Bu kölenin şer'an cezası nedir? Müftü «Ölüme hak kazanır» dedi. Bu onun samimî kanaati miydi yoksa Rüstem'in ve Roxolana'nın sempatisi kazanmak için mi bu cevabı verdi bilinmez. Şu var ki padişahın bu cevap üzerine oğlunu öldürmek hususundaki kararı kesinleşti.

Mustafa karargâha vardığı zaman, askerler büyük bir kaynaşma içindeydi. Onu babasının çadırına götürdüler. Çadırın önünde ne asker, ne muhafız, hiç kimse yoktu. Ancak içerde iriyarı, izbandut gibi dilsizler bulunuyordu. Bunlar Mustafayı öldürmekle görevlendirilmişlerdi. Mustafa içeri girer girmez üzerine atılıp boynuna kemendi geçirmeye çalıştılar. Mustafa da güçlü kuvvetli bir gençti. Kendisini bu katillerin elinden kurtarmak için canla başla uğraştı, dilsizleri bir hayli uğraştırdı. Kurtulup çadırdan sağ çıkacak olursa askerlerin kendisini himaye edeceklerine güveniyordu. Süleyman, bu sahnenin geçtiği yerden sadece bir perde ile ayrılmış olan bitişik bölmede bulunduğundan, emrin yerine getirilmesinde gecikildiğini görünce, perdeyi aralayıp dilsizlere tehditkâr bir ifade ile baktı. Dilsizler bu bakışın mânâsını anladıklarından; son bir gayretle Mustafa'ya saldırdılar, yere yıktılar ve boynuna ipi geçirdiler. Boğarak öldürdükten sonra cesedini çadırın önüne çıkararak askerlere gösterdiler. Böylece, yeniçerilerin tahta getirmek istedikleri şehzadenin artık hayatta olmadığını herkese ilân etmiş oldular.

Olayın duyulması üzerine bütün ordu mateme boğuldu. Bilhassa yeniçeriler, bu hazin manzarayı gelip

gördükleri zaman öyle derin bir üzüntüye kapılmışlardı ki o anda, kendilerine yol gösteren bir lider olsaydı yapmayacakları hiç bir hareket kalmayacaktı. Kendisine ümit bağladıkları adamın yerde cansız yatması büyük bir darbe olmuştu onlar için. Kadere rıza göstermekten başka yapılacak iş olmadığını gördüler, başları eğik, gözleri yaşlı bir halde talihsiz şehzadenin haline ağlayarak, Sultana, «ihtiyar bunak» diye söylenerek çadırlarına çekildiler. Mustafa'nın üvey anasına, Rüstem'e lanetler yağdırdılar. Bu iki fesatçı, Osmanlı hanedanının en parlak yıldızını söndürmüşlerdi.

Yeniçeriler o gün ağızlarına bir lokma koymadıkları gibi bazıları günlerce yemedi, içmedi. Ordu birkaç gün bu olayın yasını tuttu. Askerlerin bu büyük acısı hiç dinmeyecekmiş gibi görünüyordu. Ancak Rüstem'in sadaretten ve dolayısiyle Başkumandanlıktan azledilerek yerine askerler arasında cesurluğu ile tanınmış, sevilen bir adam olan Ahmet Paşanın getirilmesi üzüntüleri biraz yatıştırdı. Askerler, aşağı tabakaya mensup halkın o çabucak inanma kabiliyeti ile padişahın, geç de olsa, Rüstem'in bu işteki suçunu ve karısının oynadığı oyunları anlayarak Rüstem'i azlettiğine ve İstanbul'a dönüşünde karısını da cezalandıracağına inanmışlardı.

Rüstem'in yüzünde büyük bir acı ve üzüntü ifadesi okunuyordu. Eski mevkiine yeniden getirileceğine dair hiç umudu yok gibi davranıyordu.

Mustafa'nın ortadan kaldırılışı Roxalana'yı tamamen tatmin etmemişti. Zira Mustafa'nın henüz akıl yaşına ermemiş bir oğlu vardı. Bu çocuk hayatta oldukça kendisinin ve evlâtlarının emniyet ve selâmetini tam

mânâsiyle temin edilmiş addetmiyordu. Bunun da çaresini çok geçmeden buldu. Süleyman'a, torunu ve Mustafa'nın oğlu olan bu çocuğun Bursa'ya gelişinde, Bursa halkının kalabalık heyetler halinde onun ziyaretine gittiklerini, ona saadetler dileyerek babasından da, ha uzun ömürlü olması için dualar ettiklerini söyledi. Roxolana'ya göre bu ziyaret ve temenniler, onu tahta çıkarmak ve babasının öcünü almak niyeti ve arzusuna işaretti. Yeniçerilerin de onların yanında yer alacaklarına şüphe yoktu. Bu bakımdan, Mustafa'nın ölümü ile memleketin sulh ve sükûnu tam olarak gerçekleşmeyecekti: «Din, çocuklarımızın hayatında da önemlidir» diyordu. Müslümanlık ise Osmanlı sülâlesi ayakta olduğu müddetçe yaşayacak, bu aile sönecek olursa din de mahvolacaktı. Oysa, iç karışıklıklar yüzünden hanedanın kökü kemirilmeye başlanırsa aile nasıl ayakta kalabilirdi? Bunun için ulu hünkâr, ailenizin, devletinizin ve dininizin iç düşmanlardan korunmasını istiyorsanız her çareyi denemelisiniz. Bu hareketiniz birçok kötülüklerin kökünü kurutursa bundan çekinmemelisiniz. Dinin kurtarılması uğruna bir insan kendi evlâdını kurban verebilir. Mustafa'nın oğlunu da korumak için makul bir sebep yoktur. Çünkü babasının öldürülmesi onun içini kinle doldurmuştur. Hayatta kalmasına göz yumulursa hemen bir asiler grubunun başına geçerek intikam almaya çalışacağından emin olabilirsiniz.»

Süleyman, bu tahriklerle, torununun katline razı oldu ve İbrahim Paşayı, bu hükmün yerine getirilmesi için Bursa'ya gönderdi. Paşa Bursa'ya varınca ilk işi, maksadını çocuğun annesinden gizlemek oldu. Çünkü, annesinin gözü Önünde bir çocuğu öldürmenin vahşice bırşey olarak düşünüleceğini, ayrıca, böyle bir hareket-

ten dolayı halkın isyan ederek kendisine karşı çıkabileceğini tahmin ediyordu. Bu sebeple, önce çocuğun anasını kandırmak için bir tilki gibi kurnazlık düşünmeye çalıştı. Süleyman'ın ona ve çocuğuna karşı bir saygı nişanesi olmak üzere kendisini gönderdiğini söyledi. Sultan, oğlunu öldürmekle hata ettiğini anladığını, buna çok pişman olduğunu fakat artık iş işten geçmiş olduğundan bunu telâfi etmek için torununa karşı iyi davranmak istediğini söyleyip bu kabil bir sürü sözlerle saf kadıncağızı kendine inandırdı. Rüstem'in mevkiinden alınması esasen kadını bu yolda sözlere inanmağa hazırlamıştı. Paşa, sözlerine ilâveten kadına birçok hediyeler de vererek ikiyüzlülüğünü tamamladı. Bir iki gün süren bu vaziyet sonunda, Paşa lâfı, şehir dışına çıkıp biraz hava almanın faydalarına getirdi. Kendisi hadım olduğu için, kadını buna ikna etti. O arabada bulunacak, Paşa da çocukla birlikte at üzerinde ona refakat edecekti. Bu işte şüphelenilecek bir durum görünmüyordu. Kadına bir araba hazırlandı. Ama arabanın dingili biraz şiddetli bir sarsıntıda kırılacak şekilde yapılmıştı. Kadın uğursuz bir saatte bu şehir dışındaki gezmeye çıktı. Paşa da çocukla konuşarak arabanın önünde gidiyorlardı. Anne, onlardan geride kalmamak için elinden geldiği kadar gayret ediyordu. Fakat araba, evvelce hazırlanmış olan bozuk yere gelince, tekerlek şiddetle iri bir taşa çarptı, dingil kırıldı. Kadın bunu uğursuzluk sayıp arabadan inerek yanındaki hizmetçilerle birlikte oğlunun arkasından koşmaya başladı. Ama heyhat; çok geç kalmıştı. Paşa çocukla beraber, evvelden hazırlanan eve gelir gelmez, sultanın idam fermanını çocuğa gösterdi. O da, dinlerinin icabı olarak, bu emrin Sultandan değil de Allah'tan çıkmış gibi kabul

ettiğini söyleyerek bu emre mutlaka uymak gerektiğinden boynunu ipe uzattı.

Böylece masum ve ümit dolu çocuğun hayatına son verilmiş oldu. Bu pis işi yaptıktan sonra Paşa, evin arka kapısından çıkarak süratle uzaklaştı. Annesi, endişe içinde kapıyı çaldı. Açtıkları zaman, çocuğunu cansız yerde yatar halde buldu. Henüz ölmüştü. Müsaadenizle burada bir açıklama yapacağım. Böyle dehşet verici bir hadisede bir ananın evlâdına karşı duyduğu hisleri anlatmaktansa bunu zihnen tasavvur daha kolay olacaktır. Gördüğü bu müthiş tablo karşısında kadın Bursa'ya geri döndü. Saçını başını yoldu, elbiselerini parçaladı. Feryat ve figanı bütün şehri doldurdu. Kadınlar, çocuklar ve hizmetçiler kafile kafile onun yanına koştular. Çığlıklar, feryatlar göğe yükseliyordu. Evden dışarı fırlayanlar «nerede şu hadım? Onu parçalamalı!» diye bağırıyorlardı. Ama adam başına gelecekleri tahmin ettiğinden çoktan ortadan kaybolmuştu.

İstanbul'a varınca, gelişimi Sultana bildirmek için kendisine bir ariza gönderildi. Ben de onun cevabını beklerken, İstanbul'u gezmek için bol bol vakit buldum.

Önce Ayasofya kilisesini görmek istemiştim. Bunun için özel bir müsaade almam icabetti. Ayasofya, görülmeye değer büyük bir eser. Ortada yüksek ve oldukça büyük bir kubbesi var. Sadece kubbenin etrafındaki pencerelerden ışık alıyor. Evvelce Ayasofya'nın daha büyük olduğu, geniş bir saha üzerinde birçok ek binaların bulunduğu rivayet ediliyor. Şimdi yalnız bir tek büyük kubbe ve ona bağlı kilise kalmış.

İstanbul tabiatın özenerek yarattığı bir şehir. Avrupa kıtasında olduğu halde Asya ile sıkı ilişkisi var. Mısır ve Afrika buraya yakın değildirler ama deniz yoluyla ulaştırmanın kolaylığı dolayısiyle İstanbul'a sıkı bağlantıları vardır. Karadeniz ve Akdenize kıyıları var. Bu denizlere birçok nehirler dökülüyor. Şehrin civarında yetişen her türlü mahsûl, buraya deniz yolundan çok kolaylıkla naklediliyor. Zira bir tarafında deniz, diğer tarafında yine denizle bir nehrin birleşmesinden meydana gelen liman dolayısiyle şehir bir yarımada veya bir burunu andırmaktadır. Şehrin merkezinden denize ve tepeleri devamlı karla örtülü Olimp dağına doğru bakıldığında seyrine doyum olmaz bir manzara insanı büyüler.

Karadeniz'den gelip boğazı geçerek Ege denizi ve Akdenize gitmek üzere Marmara'ya dolan balık sürüleri dolayısiyle bol miktarda balık tutulur. Bu akın daha sonra ters yönde olur. Uskumru, kefal, palamut ve lüfer, kılıç balığı pek verimlidir. Fakat balıkçıların çoğunluğu Türklerden ziyade Rumlardır. Türkler balık yemekle beraber bu balıkların temiz bildikleri cinsten olması şarttır. Aksi halde katiyen yemezler. Ayni şekilde kurbağa, salyangoz, kaplumbağa gibi hayvanları da murdar sayarak ağızlarına koymazlar. Rumlarda da bazan böyle şeylere rastlanır. Kendisini evimin ihtiyaçla rını tedarik için görevlendirdiğim bir Rum delikanlısı, hizmetçilerimin bütün ısrarlarına rağmen kabuklu deniz hayvanlarını yemiyordu. Bir gün, önüne getirilen bir yemeği iştahla yedikten sonra hizmetçilerin gülüşünden ve sonradan gösterilen kabuklardan, aldatıldığını anlayınca birden fenalaşarak odasına kapandı, devamlı kusmaya başladı. Bunu bir günah addediyor ve bu gü-

nahını affettirmek için iki aylık parasının gideceğini söylüyordu. Rum papazları kendilerine itiraf edilen günahın ehemmiyetine göre bir para takdir ederler ve bu parayı verenlerin günahlarını affederler.

İstanbul öyle bir mevkide kurulmuştur ki, bundan daha güzel, daha uygun bir yer düşünülemez. Ama insan eli ve emeğinin eseri olan güzel, zarif binalar bulunmadığı gibi daracık sokaklar da güzel manzaraların seyrine engel oluyor.

Şehirde birçok eski abidenin kalıntıları görülüyor. Ama Kostantin tarafından Roma'dan getirilen abidelerin sayısı ile kıyas edilirse bunların azlığına hayret edersiniz. Bunlardan belli başlıları, eski Hippodrome'-un bulunduğu yerdeki birbirine sarılmış iki bronz yılan ile bir dikilitaş, şehrin başka bir yerinde bulunan iki mühim sütundur. Bu iki sütundan biri kalmakta olduğumuz kervansarayın yakınındadır. Diğeri de Avratpazarı denilen çarşıda bulunuyor. Bu sütun üzerinde, Arcadius'ün bir seferini tasvir eden kabartma resim var. Tepesinde de heykeli var. Sütun, içinde tepeye çıkmak için bir merdiveni ihtiva ettiğinden daha çok helezona benzemektedir. Diğer sütun ise, kaide ve başlığı hariç sekiz ayrı kütlenin birbirine kenetlenircesine yapışmasıyla meydana gelmiştir. Kütlelerin birbirine birleştiği yerlerde sütunu kuşatan defne dallarından çelenkler vardır. Yukarı doğru bakanlar bu yüzden sütunun yekpare bir parça olduğunu sanırlar. Zelzelelerde Sarsıldığı, yakınında çıkan bir yangın sonunda yandığından parçalanıp dökülmesine meydan vermemek için demir çemberlerle bağlanmıştır. Rivayete göre bu sütunun tepesinde önceden Apollon'un, daha sonra Konstantin'in ve

en son olarak Theodosius'un heykelleri varmış. Herhalde zelzeleler veya şiddetli rüzgârların tesiriyle düşmüş olacaklar.

Hippodrome'daki dikili taş hakkında Rumlardan şu hikâyeyi dinledim: Bu dikili taş kaidesinden kopmuş ve yüzyıllarca yerde kalmıştı. Son Bizans imparatoru zamanında bu taşı kaidesine oturtacak bir mimar çıktı ortaya. Birtakım ipler ve makaralardan müteşekkil bü yük bir makine ile o muazzam taş havaya kaldırıldı. Fakat tam kaideye oturmak için çok az bir mesafe kalmışken iplerin gerginliği de son haddi bulmuştu. Seyredenler mimarın yeniden bir sürü masrafa katlanarak aynı işleri tekrarlayacağını sandılar. Fakat mimar ümidini kesmemişti. Tabiî ilimlere dair hayli bilgisi vardı. Bolca su getirterek uzun müddet makinalarını ıslattı. Neticede, taşı havada tutan halatlar su ile ıslanınca şiştiler ve kasıldılar. Bunun sonucu olarak taş da daha yukarı kalkarak halkın hayranlık dolu bakışları önünde kaidesine oturdu.

İstanbul'da çok çeşitli vahşi hayvanlar gördüm. Vaşak, yabankedisi, aslan, kaplan, leopar, panter.. Bu hayvanlar terbiye ediliyorlardı. Bir aslanın yemek üzere ağzına verilmiş bir koyun, terbiyecisi tarafından ağzından çekilip alındığı halde, hayvan hiç durumunu bozmamıştı. Bir küçük fil yavrusunun dans ettiğini, top oynadığını gördüm. Tahmin ediyorum buna inanmıyor, gülümseyerek «fil top oynar mı?» diyorsunuz. Senaca, gergin bir ip üzerinde yürüyen, Pliny, Yunan alfabesini bilen bir filden bahsetmiyor mu? Cidden uydurmuyorum. File dansetmesini emrettikleri zaman bir ayağını basıp kaldırarak dans eder gibi yürüyordu. Önüne atı-

lan topu da hortumu ile tutuyor ve tekrar atıyordu. Filin dansettiği ve top oynadığı hakkındaki sözlerimle yetinmiyorsanız size bunu uzun uzun, güzelce hikâye edecek birisini bulmanız mümkündür.

İstanbul'da bulunan hayvanlar arasında bir zürafanın da bulunduğunu fakat benim gelmemden az önce öldüğünü öğrendim. Hayvanı toprağa gömmüşlerdi. Tetkik etmem için tekrar çıkardılar. Kemiklerinden gördüğüme göre bu hayvanın, ön tarafı arka tarafına nispetle daha yüksektir. Bu sebeple bir insan veya yük taşımaya elverişli değildir. Bir adı da «deve leopar» dır. Çünkü başı ve boynu itibariyle deveye, benek benek derisiyle de bir leopar'a benzemektedir.

Fırsat olduğu halde Karadenize doğru bir gezinti yapmasaydım tembel damgası yemeye mahkûm olurdum. Çünkü Karadenizi görmek Korente gitmekten daha kolay telâkki edilir. Çok güzel gezintiler yaptım. Sultanın köşklerini gezip görmem için bana izin verdiler. Bu köşkler birer zevk ve safa yuvasıdırlar. Bir tanesinin kapısı üzerinde, Selim'le İran Şahı İsmail arasında geçen o meşhur muharebenin mozaikle işlenmiş çok canlı bir resmini gördüm. İyi seçilmiş mevkilerde yine Sultana ait öyle parklar gördüm ki, hurilerin yaşadığı cennet diyebilirim. Buralar, İstanbul, hattâ bütün Yunanistan, insanın dünyadan elini eteğini çekip çalışacağı eşi bulunmaz yerler. Ne var ki, asil toprak, bakımsızlıktan şikâyetçi, bir hıristiyan eli bekliyor gibi. Vaktiyle yarattığı medeniyeti bize aktarmış olan bu yerler, şimdi barbarlara karşı bizim yardımımızı diliyor, verdiğini geri istiyor. Fakat heyhat. Zira hıristiyanları yö netenlerin akılları başka şeylerle meşgul. Esiri bulun

duğumuz eğlence, oburluk, hasislik, kin ve haset, bencillik yüreklerimizde öyle ağır bir yük ki başımızı kaldırıp gözlerimizi göğe çevirecek imkânı bulamıyor, temiz bir düşünceye, bir ideale erişemiyoruz. Sayısız menfaatler ve zenginliklerle dolu bu güzel yerleri barbarların elinden almak dururken gözlerimizi Hindistan ve daha uzak yerlere dikmişiz. Çünkü oralardan daha kolaylıkla ve daha fazla ganimet elde etmek mümkün. O cahil ve saf yerli halkı ezmek zor değil. Ve bütün bunları dinin emirlerini bahane ederek yapıyoruz. Aslında bütün emelimiz para ve menfaat.

Oysa, atalarımız, bu yerleri altın uğruna değil, kendilerini buralara tanıtmak, değerlerini göstermek için keşfetmek gerektiğine inanırlardı. Hedefleri şahsî menfaat temin etmek değil şan ve şeref kazanmaktı. Giriştikleri savaşlardan daha zengin olarak değil daha çok şöhret sahibi olarak dönmüşlerdi. O devrin ahlâkından şimdi bir şey kalmadığını görerek üzülüyorum.

Bugün şan ve şeref için döğüşmekten kaçınacak olursak yarın kendimizi, hayatımızı korumak için savaşmak zorunda kalacağımızdan korkuyorum.

Biz yine Karadenize dönelim. Trakya bosforu içinde dar boğazlardan akarak burunlara çarpıyor, birçok girdaplar ve dirsekler teşkil ediyor ve bir günlük yolculuğunun sonunda İstanbula geliyor. Oradan da aşağı yukarı aynı darlıktaki bir geçitten Marmara denizine yollanıyor. Boğaziçine girilecek yerin ortasında üzerine bir sütun dikilmiş bir kaya vardır. Sütunun üzerinde bazı Roma isimleri kazılıdır. (yanılmıyorsam bu Octavian olacak) Avrupa kıyısında yüksek bir kule görülür, Pha-

ros denilen bu kulenin üstünde geceleyin gemilere yol göstermek için ışık yanar. Biraz daha ilerde denize akan küçük bir çayın yatağında Oniks ve Sardoniks ayarında çakıltaşları bulduk. Bu taşlar cilâlansa herhalde elmasa benzerlerdi. Girişten birkaç mil uzakta, Dara'nın Seytian'lara karşı ordusunu geçirdiği dar bir geçidi gösterdiler. Buradan Boğaziçine doğru gidilirse yarı yolda iki hisar bulunuyor. Biri Avrupa, diğeri ise Asya kıtasındadır. Türkler İstanbul'a hücum etmeden önce bu sonuncu hisar ellerinde bulunuyordu. Rumeli Hisarı, muhasaradan bir iki yıl evvel, Mehmet tarafından yaptırılmıştır. Bugün yüksek rütbeli esirlerin kapatıldığı bir hapishane olarak kullanılıyor.

Epitos Prensi Lazarus yakın zamanda bazı İspanyollarla beraber Castelnova'da Türklere esir düşmüş, bu kulede hapsedilmişti. Bir fırsatını bulup buradan kaçtı. Fakat tekrar yakalandı ve kazığa oturtuldu. Zâlimce öldürdüler. Alt tarafından ince bir kazık soktular ve ucunu ensesinden çıkardılar. Bu işkenceye büyük sabır ve metanet göstermişti.

Sultana gelişimi bildirmeleri üzerine İstanbul Valisine gönderilen bir mektupla, benim Amasya'ya yollanmam için talimat verilmişti. Hazırlığımızı yapıp klavuzları temin ettikten sonra 9 Mart'ta Anadolu'ya geçtik. Türkler Asya'yı bu adla söylüyorlardı. O günkü yolculuğumuz Üsküdar'da sona erdi. Üsküdar, eski Byzantium'un karşısında, Asya kıyısında bir köydür. Türkler, atlarımız ve arabalarımızla birlikte Boğazı geçmekle o gün için yeter yol aldığımıza hükmedip, İstanbul'dan iyice uzaklaşmadan yolculuk için lüzumlu herhangi bir şey unutmuşsak kolayca getirtebileceklerini söylediler.

O gün dinlendikten sonra ertesi sabah yola çıktık. Tarlalar arasından ilerlerken çeşitli otların, lavanta çiçeklerinin güzel kokuları havaya yayılıyordu. Arazide rahatça dolaşmaya çıkmış o kadar çok kaplumbağa gördük ki, bunları tutup yanımızda alıkoyabilirdik. Ancak Türk klavuzlarımızın hiç hoşlarına gitmeyeceğinden korkuyorduk. Daha önceleri bu cins hayvanlara dokunmaktan şiddetle sakınan Türkler ve Rumları bildiğim için, burada da aynı hisle hareket edecekleri şüphesizdi. Bu kaplumbağaların bu kadar bol oluşu da herhalde kimsenin onlara dokunmak istemeyişindendir. Sadece bir tanesini, iki başlı oluşu sebebiyle tutup birkaç gün yanımda alıkoydum, fakat dikkatsizliğim yüzünden ölüp gitti hayvancağız.

İlk konak yerimiz Kartal denilen bir köy oldu. Daha sonra Gebze'ye geldik. Bu kasabanın, Hannibal'ın mezarının bulunduğu eski Libyssa kasabası olduğu söyleniyor. Buradan deniz, İzmit körfezi çok güzel görünüyor. Servilerin yüksekliği ve gövdelerinin kalınlığı dikkatimizi çekti.

Gebzeden de ayrıldıktan sonra Nicomedia' (İzmit) ya geldik. Eskiden çok ünlü olan bu şehrin o şan ve şerefinden şimdi sadece bazı surlar, sütun kaideleri ve parçaları kalmış, görmeğe değer başka bir şeye Taslamadık. Bir tepenin üzerinde iç kale daha sağlam duruyor.

Nicomedia'dan sonra Nicaea'ya (İznik) gitmek için Olympus dağının sırtından geçmemiz icabetti. Kasockli köyünü geçip Nicaea'ya vardığımızda vakit geceyarısını geçmişti. Uzaktan birtakım acayip sesler işitip bunun ne olduğunu merak ettim. Yüksek sesle gülüşüp eğle-

nen adam seslerine benziyordu. Belki de bizimle alay eden gemicilerdi. Zira Ascanian (İznik gölü) gölü kıyılarına yakın idik. Türklerin âdetlerine aykırı bir şekilde, geceleyin seyahat etmemiz muhtemelen adamların bizimle eğlenmesine yol açmıştı. Hasılı, klavuzlarımıza bu gülüşmelerin mahiyetini sorduğumuzda, bize bunun, çakal adı verilen hayvanların ulumalarından ibaret olduğunu söylediler. Bunlar kurt ile tilki arasında bir büyüklükte, yırtıcı ve obur hayvanlar olup sürü halinde dolaşırlar. Yiyeceklerini daha ziyade kurnazlık ve hiyle ile temin ederler. Bundan dolayı Türkler, sahtekâr ve hilebaz adamlara, —hele bunlar Asyalı iseler— çakal derler. Gece karanlığında meskûn yerlere girerek çaldıkları yiyeceklerle karınlarını doyururlar, hiç birşey bulamazlarsa ayakkabı, kayış vesaire gibi deriden yapılmış şeyleri kemirirler. Tilki kadar kurnazdırlar. Yalnız bazan bir aptallıkları tutar, kendi kendilerini ele. verirler. Sürüden biri dışarda kalıp ta ulumaya başlayınca hepsi birden bağırmaya başlarlar. Gürültüyü duyan adamlar silâhlarını kaparak bu hırsız hayvanları suçüstü yakalayıp cezalarını verirler.

İyice dinlenebilmek için ertesi gün Nicaea'da kaldık Nicaea ruhanî meclisinin vaktiyle toplanmış olduğu binada istirahat ettik. Evvelce kasabayı çeviren surlar ve kapıları iyi korunmuş. Çarşı meydanından bakıldığında dört kapı da görülüyor. Bu kapıların üzerinde lâtince oyma yazılar bulunuyor. Eski harap şehrin Antoninus tarafından yeniden imar edildiğini bundan öğreniyoruz. Bu Antoninus herhalde imparator olacak. Buradaki taşocaklarından İstanbul'da yapılacak umumî binalar için taş temin ediliyor. Orada bulunduğumuz sırada, isçiler yer altından pek bozulmamış bir asker

heykeli çıkarmışlardı. Ama çekiçleriyle hemen heykeli parçaladılar. Üzüldüğümüzü görünce gülerek, «hıristiyanlar gibi ona tapılmasını ve dua edilmesini mi istiyorsunuz» dediler.

Daha sonra Yenişehir, Ackbuyuk ve Bozarjik'i geçerek Boz—Euyük'e vardık. Nicaea'dan buraya kadar hep Olympus dağının eteklerini takip ettik. Bozüyük de bu dağın bir geçidi üzerindedir.

Boz—Euyük'te bir handa konakladık. Hanın karşısındaki yüksek bir yerde bir kaya vardı. Kayayı oyarak bir sarnıç yapmışlar, dibinden açtıkları bir arkla suyu yola kadar akıtmışlardı. Eskiden halk bu sarnıcı karla doldurur, kar eriyince dipteki su kanalından aşağı doğru akıp yola gelirdi. Yolcular da bu buz gibi soğuk su ile susuzluklarını giderirlerdi. Herkesin faydalandığı bu gibi tesislere Türkler çok değer verirler, bu tesisleri yapanların Allah indinde sevap işlediğine inanırlar.

Sağ tarafımızda, buraya pek uzak olmayan Ottmanlık adlı kasabayı da gördük. Osmanlı hanedanının kurucusu Ottoman burada yaşamış. Kasabaya da onun. ismi verilmiş.

Burasını da geçince dümdüz bir ovaya indik. Çadırlarımızı kurup geceyi geçirdik. Chiansada deniliyordu buraya.

Yerin altında gördüğümüz bir bina bize çok ilgi çekici geldi. Yalnız tepesinden ışık alıyordu. Ayrıca Türklerin pek meşhur keçilerini de gördük. Tüyleri gayet ince ve bembeyazdır. Bu tüylerden Camlet denilen bir cins kumaş dokunur. Yerlere kadar sarkan bu tüyleri çobanlar hiç kesmezler, tararlar. İpek kadar güzel ve değer-

lidir bu tüyler. Böyle oluşu, hayvanların yedikleri kekik, kuru ot gibi şeylerden ileri geliyor herhalde. Çünkü başka taraflarda otlatıldığı zaman yedikleri şeyler değişen keçilerin tüyleri o güzelliğini kaybediyor. Bu keçilerin tüylerinden köylü kadınların yaptıkları iplikler Ankara'ya gönderilip orada özel surette dokunuyor. Buralarda yetiştirilen bir cins koyundan size bahsetmeme değer. Gayet yağlı kuyruklarının ağırlığı üç — dört, bazan yedi — sekiz — on «pound» gelen bu koyunlarda, bilhassa yaşlılarında, kuyruk o kadar ağır oluyor ki hayvan artık taşıyamadığından bunları iki tekerlekli bir araba üzerine koyarak öylece taşıyorlar. Size belki mübalâğa gibi gelecek ama inanın bu söylediklerim gerçektir. Bu kuyrukların yağları çok işe yaramakla beraber, etleri bizim koyunlarımızınkinden daha lezzetli gelmedi bana. Bu hayvanların çobanları, karıları ve çocukları da yanlarında olduğu halde gece ve gündüz kırlarda kalırlar. Bazen arabalarda, bazan çadırlarda yatarlar, mevsimine ve hayvanların yiyecekleri otlara göre yer değiştirirler, ovalara, dağlara veya vadilere yayılırlar.

Buralarda, zannederim Avrupa'da şimdiye kadar görülmemiş kuş cinsleri keşfettim. Meselâ, bir ördek var, ki trampet sesini andıran bir sesle ötüyor. Kendini savunacak hiç bir vasıtası yoktur ama Türkler onun yabancıları korkuttuğunu zannediyorlar. Bu ördekler çiftlik hayatını sevmezler ve nehir yataklarında serbest bir şekilde yaşayıp giderler.

Chiansada'dan sonra Karali, Hardengri, Mazothoy'u ve Karadenize dökülen Sangaç nehrini geçerek Mahathli've geldik. Oradan Zugli'ye ve Chilancych'e git

tik. Calancych, Portuguin derken Ankara'ya vasıl olduk. Türkler bu şehre Angur diyorlar. Burada bütün bir gün kalıp dinlendik.

Havalar çok sıcak geçiyordu. Biz bu sıcaklarda ne kadar yavaş hareket etmek istiyorsak Türkler de o derece acele ediyorlardı. İran Şahının temsilcileri ile aynı zamanda Amasya'da olmamızı istiyorlardı.

Yolumuz üzerindeki köylerde anlatmaya değer birşey görmedik. Sadece Türk mezarlıklarında, üzerinde Yunan veya Lâtin harfleriyle oyma yazılar bulunan güzel mermer sütunlara rasladık. Ancak bu yazılar okunamıyacak kadar bozulmuştu. Bu eski oyma yazılar ve bulunmadığı yerlerde ender raslanan bitkiler aramak, onlarla uğraşmak benim için bir eğlence oluyordu.

Kocaman taşlan tâ uzaklardan getirip yakınlarının mezarlarına koymak Türklerde adettir. Aksi halde ölülerin açıkta kalması muhtemeldir. Ölülerini çok derine gömerler ki ölü rahatça ayağa kalkıp kendisini savunabilsin diye. İnanışlarına göre, şeytan, hayatta yaptıkları kötülüklerden dolayı onu suçlamak üzere ortaya çıkınca iyi melekler de onların iyiliklerini söyleyerek müdafaa edermiş. Büyük taş koymanın başka bir sebebi de cesedi zararlı hayvanların zararından korumaktır. Sırtlanlar özelikle bu taraftarlarda pek boldur. Mezarları eşeleyip cesetleri çıkararak yuvalarına götürürler. Bir kurt kadar yüksek boylu olmamakla beraber uzunluğu itibariyle onun kadar olan bu leş yeyici hayvanın derisinde gri siyah benekler vardır. Kılları serttir. Boynu yok gibidir. Başı doğruca belkemiğine bağlıdır. Bu

yüzden, arkasına bakmak için bütün vücuduyla dönmeye mecbur olur.

Uğradığımız yerlerin hepsinde birçok eski paralara rasladım. Bu paraların çoğu son imparatorlar zamanında basılmışlardı. Constantin, Constans, Yustinus Valcus, Valentinus, Numerianus vs. Türklerin bazan bunları ağırlık olarak, dirhem, yarım dirhem şeklinde kullandıklarını gördüm. Bunların adı, onların tabirince «gâvur mangırı» dır. Ayrıca, Amisus, Sinop, Comana, Amasya gibi Anadolu şehirlerine ait paralara tesadüf ettik. Bu eski paralara olan merakım dolayısiyle kuyumcuları ziyaret ediyordum. Bunlardan birisi kendisinde bir müddet önce bir hayli eski para bulunduğunu, ancak bir işe yaramadıklarından eriterek kupa yaptığını söyleyince hayret ve üzüntü içinde kaldım. Kuyumcuya, bu paralardan tekrar eline geçirecek olursa bunlara mukabil yüzlük bir altın vereceğimi söyleyince adam kaçırdığı fırsattan dolayı pek çok hayıflandı. Bu suretle bir nebze olsun onu cezalandırmış oldum.

Yukarda bahsettiğim keçilerin tüylerinden yapılan kumaşların nasıl boyandığını Ankara'da gözlerimizle görmüş olduk. Bir baskı âleti ile, üzerine devamlı olarak dökülen sudan faydalanarak devamlı çizgiler halinde kumaşlara hareler kazandırılıyor. Kumaşın hareleri küçükse ve çizgiler kısa ve birbirine karışıyorsa kusurlu sayılarak fiatı daha düşük olur. Geniş hareli olanlar makbul tutulur ve Türklerin kibar takımı bu kumaştan giyer. Süleyman bile bu kumaştan, bilhasa rengi yeşil olanını kullanır. Muhammed son yıllarında yeşil renk kumaşlar giyindiği için bu renk müslümanlar arasında pek tutunmuştur.

Türkler siyah rengi hiç sevmezler. Onu uğursuzluk telâkki ederler. Bizleri siyah elbiseler içinde gören paşalar hayretlerini açığa vurarak şikâyette bile bulunmuşlardır. Türkiye'de siyah renkli elbise ile sokağa çıkan hiç kimseye raslayamazsınız. Ancak, mühim bir para kaybına veya ağır bir felâkete uğramış olanlar müstesna— dediğim gibi yeşil giyinmek kibarlık alâmetidir. Fakat harp zamanında bu renk ölüm işareti sayıldığından sarı; mavi, mor, beyaz vs. renkler daha uğurlu kabul edilir.

Türkler uğura ve talihe pek önem verirler. Bir paşanın memuriyetten alınmasına atının tökezlemesi sebep olmuştu. Bunun bir felâkete işaret ettiğine inanılıyordu.

Ankara'yı da terkettikten sonra, Balygazar adındaki köye, oradan da Zarckuet'e ve Zerme Zü'ye geldik. Halys (Kızılırmak) nehri kıyılarına ulaştık. Oradan kırmızı renkte Sinop dağları görünüyordu. Kırmızı kurşuna bu sebeple «Synopi» deniliyor.

Halys nehri kenarında küçük bir orman vardı. Ormanda bulunan liquorice adlı bir cins çalının köklerinden çıkardığımız öz suyunu içerek serinledik. Ormanda rasladığımız bir köylüye nehirde balık olup olmadığını tercümanımız vasıtasıyla sorduğumuz zaman, köy-ü, balığın çok bol olduğunu, ancak tutamadıklarını söyledi. Bu cevabına hayret etmiştik. O da bunu görüp açıklamada bulundu. Güya, birisi tutmak için suya elini sokunca balıklar kaçıyormuş!..

Yanımdaki arkadaşlardan birinde ağ varmış. Onunla nehirde pek çok balık tuttuk. Silurus yahut Shetefish

nev'inden olan bu balıklar Tuna nehrinde pek bol bulunmaktadır. Ayrıca, deniz yengeci veya buna benzer bir balık da var. Türkler bizim balık tutuşumuzu görerek hayran kaldılar. Türkiye'de balıkçı yok mudur diye belki hayret edeceksiniz, vardır ama bu taraflarda pek az gördük. Başka yerde akıntıyı başka tarafa çevirip dipte kalan küçük küçük balıkları tuttuğumuz zaman bize gülmüşler, bunları ne yapacağımızı sormuşlardı. Oysa bunlardan bol miktarda olunca güzel bir yemek olabileceğini ve birçok misafire kâfi geleceğini düşüne miyorlardı.

Türkler obur değillerdir. Gayet az yerler. Sofra zevkine pek az düşkündürler. Bir parça ekmekle beraber tuz, soğan ve yoğurt bulurlarsa yemek için başka şey aramazlar. Yoğurt bir çeşit ekşimiş süttür. Galen'in Oxsygala dediği şey. Süte nazaran akıcı değildir. Türkler buna su ilâve ederek içine ekmek doğruyorlar. Harareti teskin etmek için çok iyi bir sıvıdır. Hem besleyici, hem de hazmı kolaydır. Kervansarayların hepsinde bu yoğurt mutlaka bulunur. Çünkü Türkler, yolculukları sırasında sıcak yemek aramazlar. Ekşi süt, peynir, üzüm gibi şeyler yerler. Üzüm, vişne gibi kuru yemişleri sıcak suda kaynatıp toprak tabaklar içine koyarlar. Herkes canının istediği kadar alıp ekmeğine katık eder. Türklerin yiyecek içecek masrafları o kadar azdır ki. bizde bir adamın bir günlük yiyecek masrafının bir Türk'ün on günlük geçinme masrafına bedel olduğunu rahatça söyleyebilirim. En mükellef ziyafetlerde bile hamur işi börek ve tatlılardan başka pahalı şeyler bulunmaz. Bir de pirinçten yapılan yemekleri vardır. Üzerine koyun ve kuzu eti koyarlar. Hadım edilmiş

horuzu bilmedikleri gibi sülün, ardıçkuşu gibi kuşlardan haberleri bile yoktur. Bal yahut şeker şerbeti onlar için en mükemmel içkidir. Bununla beraber, bir içkileri daha var. Yeri gelmişken nasıl yaptıklarını size anlatayım. Üzümü sıkıp suyunu bir ağaç fıçı içine dolduruyorlar. Sonra buna bir miktar sıcak su ilâve ederek iyice karıştırıyorlar. Üzerini dikkatle örtüp iki gün dinlenmeye bırakıyorlar. Ekşime pek yavaş meydana geliyorsa biraz şarap tortusu ilâve ediyorlar. Ekşimeye başladığında bunun tadına bakarsanız pek yavan gelir. Ama daha sonra ekşi bir lezzet alır ki biraz tatlı bir şeyle karıştırılınca çok hoş oluyor. Türkler bu içkiye «Arap şerbeti» diyorlar. İstanbul'da pek bol bulunan karla soğutunca birkaç gün müddetle içilebiliyor. Fakat, daha fazla zaman geçince iyice ekşiyor. Şaraptan fazla tesir ediyor ve Türklerin dinine göre artık haram sayılıyor Bu içkiden çok hoşlandığımızı itiraf ederim.

Ayrıca, yazın yemek üzere bütün kış ve bahar aylarında muhafaza ettikleri taze üzümleri vardır. Üzümün tazeliğini korumak için —anlattıklarına göre— şöyle yapıyorlarmış; iyice olmuş, iri salkımları koparıp ağaç veya topraktan bir kabın içine koyuyorlar. Bu bölgede sıcak fazla olduğundan üzüm iyi olgunlaşıyor. Bu kabın dibine önceden hardal tohumu serpilmiştir. Üzümleri yerleştirdikten sonra etrafını tekrar hardal tohumları ile dolduruyorlar. Fıçı veya toprak kap, böylece ağzına kadar dolunca, üzerine mayalanmamış taze şarap dökerek iyice dolduruyorlar ve üzerini örtüyorlar. Böylece bozulmadan muhafaza edilen üzüm sıcaklar başlayıp harareti teskin için çare aranıldığı zaman fıçılardan alınarak taze taze yenildiği gibi suyu da Türkler tara-

tından taze üzüm kadar aranılıyor. Fıçıdan çıkardıkları gibi verdikleri üzümün tadını şahsen pek beğenmedim. Zira hardal lezzeti sinmişti. Onun için üzümleri su ile güzelce yıkadıktan sonra yedim. Sıcak havada gerçekten hoş ve serinletici oluyor. Mısırlıların, bahçelerinde yetiştirdikleri yararlı nebatlara tapmaları gibi ben de faydalı bulduğum, hoşuma giden şeyleri övmeye kalkarsam kusurumu bağışlayın.

Halys nehri kıyılarını da bırakıp Goukurthoy'a, sonra Tehoraum'a oradan da Tekke Thioi'ye vardık. Burası meşhur bir Türk tarikatının merkezi imiş. Mensuplarına derviş diyorlar. Bunlar, «Chederle» adıyla andıkları birine dair birçok hikâyeler anlattılar bize. Bizim azizlerimiz mertebesinde olan bu adam gayet cesur, kahraman bir zatmış. Günün birinde küçük bir kızı korkunç bir canavarın ağzından kurtarmış. Anlattıkları hikâyeleri canlarının istediği gibi uyduruyorlar. Uzak ülkelere yolculuk etmiş olan bu zat, bir nehre varmış. O nehirden su içenler ölümsüzlüğe kavuşurmuş. Ancak kimse bu nehrin yerine bilemiyormuş. Chederle zamanından beri hiç bir adem oğlu bu nehri bulamamış. Chederle, o nehrin suyundan içtiği için ölümsüzlüğe erişmiş olarak, güzel bir atın üzerinde bütün dünyayı dolaşır haksızlığa uğrayanların, darda olup yardım dileyenlerin imdadına koşarmış. Din farkı gözetmeden kendisine sığınan herkese yardım edermiş. Bu anlattıklarına inanmak çok zor. Hele, dervişlerin iddia ettiği üzere, bu evliyanın Büyük İskender'in dostu olduğu hikâyesi saçma bir şey. Türklerde tarih kavramı hiç yok. Bütün devirleri birbirine karıştırıyorlar. Neredeyse «Hazreti Eyüp, Kral Süleyman'ın teşrifat nazırı, İs-

kender başkumandanı idi» diyecekler. Daha büyük saçmalıklara bile düşebilirler.

Camiin avlusunda mermerden yapılmış nefis bir çeşme var. Tertemiz bir su akıyor çeşmeden. Bu suyun, Chederle'nin atının sidiği olduğunu söylüyor tekkenin dervişleri. Onun yakınlarına, arkadaşlarına, uşağına dair de masallar anlatıyorlar, onların civardaki mezarlarını bize gösteriyorlardı. Allahın, kendisinin yardımına sığınan kullarına her gün pek çok lütufta bulunacağına bizi inandırmaya çalışıyorlar. Keza, Chederle o korkunç canavarla boğuşmak üzere beklerken ayağını bastığı taş ve toprak parçalarının içilecek şeylere karıştırıldığı takdirde bazı hastalıklara ve ağrılara iyi geldiği yolundaki batıl inanışlarını bize kabul ettirmek için yeminler ediyorlardı.

Buralarda bol miktarda yılana raslanır. Kızgın güneşin altında ısınan bu hayvanlar dolayısiyle bulundukları yerlere yaklaşmak bile kabil değildir. St. Georg'un resmini gösterdiğimiz zaman Türkler pek keyiflendiler. Rum kilisesindeki resme çok benzediğini söylüyorlar.

İstanbul'dan ayrılışımızdan otuz gün sonra, 7 Nisan'da Amasya'ya vasıl olduk. Şehre yaklaştığımız zaman Türklerden bir grup yolda bizi karşılayıp hoş geldiniz diyerek şehre kadar bize refakat ettiler.

Cappadocia'nın merkezi olan bu ilde daimî bir karargâh bulundurulur. Umumiyetle burada Vali tarafından adalet divanı kurulur. Beyazıt zamanından beri talihsiz olan şehirin Mustafa olayından sonra büsbütün uğursuzluğuna inanıldı. Karşılıklı iki tepenin yamacında kurulmuş bulunuyor. Ortadan İris nehiri geçiyor ve

şehri ikiye ayırıyor. Tepelerin yamaçlarından şehir bü--n detaylariyle rahatça görülebilir. Tepeler birbirine o kadar yakındır ki şehre girmek için sadece bir tek yol vardır, bütün nakil vasıtaları bu yoldan geçerler.

Vardığımız günün gecesi şehirde büyük bir yangın çıktı. Yeniçeriler, civar evleri yıkarak yangının büyümesini önlediler. Bazan, askerlerin yangın çıkmasını arzu ettiklerini, hattâ gizlice kendilerinin yangın çıkarttıklarını sanıyorum. Çünkü bu vesile ile evleri yağma edeceklerdir, İstanbul'da iken kaza eseri olmadığı aşikâr olan bazı yangınların kundakçıları bulunamamıştı. Halk bunun İran casusları tarafından yapıldığını iddia ediyordu. Bir defasında, uzun soruşturma ve araştırmalardan sonra, yangını limandaki gemicilerin çıkartmış oldukları anlaşılmıştı. Yangın, onların çapulculuk yapmalarına vesile oluyordu.

Şehri çeviren iki tepeden daha alçak olanında, önemli bir kale vardır. Bu kalede İranlılara ve diğer düşman kabilelerinin akınlarına karşı koymak için devamlı olarak bir Türk garnizonu bulunur. Tepede, muhtemelen eski Cappadocia krallarından kalmış eski binaların kalıntıları görülüyor. Amasya'nın ne evlerinde, ne sokaklarında bir güzellik bulamadım. Evler, İspanya'da olduğu gibi kerpiçten yapılmıştır. Damları topraktır, düzdür. Yağmurlarda dam akıtacak olursa, eski mermer sütun parçalarından birini silindir yerine kullanıp damın üstünde yuvarlayarak toprağı daha sıkı ve yağmuru içeriye geçirmez bir hale getiriyorlar. Yazın halk damlarda yatar. Yağmur buralarda pek fazla yağmamakla beraber, vağdığı zaman sokaklardan geçmek için

elbiselerinizin çamur içinde kalmasını göze almanız lâzım. Zira damlardan aşağıya çamur akar.

Amasya'ya gelişimizin akabinde. Veziriazam Ahmet ve diğer paşaları ziyaret ederek saygılarımızı sunduk. Sultan henüz dönmemişti. İmparatorun verdiği talimat dairesinde paşalarla müzakerelere başladık. Ancak Sultanın fikrini öğreninceye kadar herhangi bir fikir beyan etmemeyi uygun buldular. Sultan dönünce huzuruna çıkarıldık. Teklif ve düşüncelerimizi ona da arzettik. Ancak davranışlarında bize karşı iyi niyet beslediğine dair bir işarete raslamadık. Üzerine gayet değerli halılar ve nefis şekilde işlenmiş yastıklar konulmuş alçak bir taht üzerinde oturuyordu. Yanında yayı ve okları vardı. Yüzünde bir sertlik, hiç te hoş olmayan bir kibirlilik okunuyordu.

Sultanın huzuruna çıkarıldığımız zaman mabeynciler tarafından silâhlarımız alınmıştı. Sultan Murat'tan beri bu adet yerleşmiştir. Murat, kendisiyle mülakat yapmak üzere huzura giren bir Hırvat tarafından öldürülmüştü.

Sultanın elini öptükten sonra geri geri çekilerek duvara sırtımızı verdik. Nutkumu dinledi, fakat beklemediği sözleri söylemiş olacağım ki yüzünde bir küçümseme ifadesi belirdi, ağzından sadece «güzel, güzel!» sözleri çıktı. Daha sonra çıkmamıza izin verildi.

Huzurda iken, büyük bir kalabalık dikkatimi çekti. Birçok vilâyetin beylerbeyleri Sultana hediyeleriyle gelmişlerdi. Bunlardan başka, Sultanın bütün maiyeti orada idi. Hassa süvarileri, sipahiler, gurebalar, ulûfeciler.. Ayrıca yeniçeriler de vardı. Bu kalabalık mecliste

herkes şahsî kabiliyeti, ehliyet ve liyâkati sayesinde bulundukları mevkilere getirilmişlerdir. Filancanın neslinden geldiği için hiç kimseye diğerlerinden üstün bir rütbe verilmez. Herkes memuriyet derecesine göre saygı ve itibar görür. Bu sebeple, merasimlerde önde bulunmak, diğerinin yerine göz dikmek gibi kavgalar yoktur. Görev ve memuriyetler herkesin liyâkat, seciye, kabiliyetine göre bizzat Sultan tarafından verilir. Bunu yaparken ne o şahsın zenginliğine, ne nüfuz ve şöhretine, ne rica ve dostluklara aldırış etmez. Böylece her işe, o işin ehli adamlar tayin olunur. Şahsî kabiliyeti sayesinde herkes en yüksek mevkilere kadar gelebilme şansına sahiptir. Çobanlıktan gelmiş olsalar dahi, mazideki durumlarından dolayı bir eksiklik duymadıkları gibi, ebeveynlerine ne kadar az borçlu olurlarsa bununla o kadar çok iftihar ederler.

Türkler, üstün meziyetlerin, kabiliyetlerin doğuştan geldiğine, bir miras olarak ecdattan intikal ettiğine inanmazlar. Bunun, kısmen Allah vergisi, kısmen de say-ü gayretin mükâfatı olduğunu kabul ederler. Nasıl ki bir evlât mutlaka babasına benzemezse, güzel sanatlara, hesap hendeseye istidat irsi değilse üstün vasıfların, seciyenin de babadan oğula geçmeyip Cenabıhak tarafından bahsedildiği kanaatindedirler. Bu düşüncelerin neticesi olarak, Türklerde şan ve şöhret, yüksek idarî mevkiler liyâkat ve maharetin mükâfatıdır. Tembel ve pısırık olanlar, kötü niyetliler için yükselme yolları kapalıdır, bunlar kenarda köşede önemsiz kişiler olarak kalırlar. Türklerin giriştikleri her işte başarı kazanmalarının, üstün bir ırk haline gelmelerinin ve gün geçtikçe devletin hudutlarını biraz daha genişletmelerinin sebebi bu olsa gerek.

Bizdeki uygulama ise büsbütün değişiktir. Ehliyet ve liyâkatin bizde yeri yoktur. Her yerde her işte asalet, yani mevki ve rütbe verilecek şahsın kimin neslinden geldiği hususu aranır. Bu konuda söyleyecek çok şey var ama şimdilik bu kadar yeter. Bu düşüncelerimi bir sır olarak saklayacağınızı umarım.

Şimdi tekrar başları sarıklı bu büyük kalabalığı seyredelim. Bembeyaz ipekli kumaşlara bürünmüşler. Bir renk ve parıltı cümbüşü. Altın gümüş, ipek ve saten parıltısı her tarafta gözlerimizi alıyor. Bu manzarayı kelimelerle anlatmak çok zor. Bugüne kadar böyle güzel bir manzara görmediğimi itiraf etmek isterim. Bu kadar zengin ve göz alıcı görünüş içinde dahi bir sadelik ve tutumluluk dikkati çekiyordu. En yüksek mevkileri işgal edenlerle derece derece alt kademelerdeki memuriyetlerin sahipleri hemen ayni biçimde elbiseler gitmekteydi. Oysa bizde böyle midir?

Hesapsız para harcanır bir elbise için ve birkaç günde deforme olur. Onlarınsa en güzel ipekli yahut saten elbiseleri, işlemeli olduğu halde sadece bir duka altınına mal oluyor.

Giyiniş tarzımızdaki bu farklılık onlarda nasıl hayret uyandırıyorsa bizde de öyle şaşkınlık yaratıyor. Türklerin elbiseleri topuk kemiklerine kadar uzundur. Bu şekilde giyinmeleri onları daha iri yarı ve daha uzun boylu gösteriyor. Bizimkiler ise öyle kısa ve dardır ki vücudun bütün hatlarını olduğu gibi meydana çıkarıyor. Bu da adamın boyunu kısa, âdeta bir cüce gibi gösteriyor.

Bu büyük kalabalıkta dikkati çeken bir başka şey de sessizlik ve intizamdır. Ne bir ses, ne bir uğultu.

Halbuki, bizde herhangi bir toplantıda uğultu eksik olmaz. Teğmenden generale kadar —Türkler bunların hepsine Ağa adını verir— bütün subaylar kendilerine ayrılan yerde oturmuşlar, neferler ayakta duruyorlardı. Yeniçerilerin ise ayrı bir yerde uzun bir saf halinde sanki birer heykelmişler gibi hiç kımıldamadan ve hiç ses çıkarmadan durdukları görülüyordu. Sayıları birkaç bin kadar vardı. Adetleri mucibince onlara selâm vermemi söylediler. Hepsi de selâmıma başlarını sallayarak karşılık verdiler. Oradan ayrılırken Sultanın hassa alayının gayet bakımlı ve süslü atları üzerinde yerlerine döndüklerini gördük. Geçişleri çok hoş bir manzara arzediyordu.

Sultanın huzurundan ayrılırken, taleplerimizi yerine getireceğine dair pek az ümidimiz vardı. Amasya'ya gelişimizden bir ay kadar sonra, 10 Mayıs günü İran Sefiri, beraberinde pek kıymetli hediyeler olduğu halde şehre gelmişti. İncelikle dokunmuş nefis halılar, işlemeli eyer takınılan, gümüş saplı kılıçlar, gayet güzel, zarif kalkanlar.. Bütün bu hediyelerin içinde yalnız bir tanesi diğerlerini tamamen gölgede bırakıyordu. Bu bir Kur'an nüshasıdır. Türklerin ibadet ve yaşayış kurallarını ihtiva eder. Bu kitabın, Peygamber Muhammed tarafından Allah ın verdiği emir üzerine yazıldığına iman ederler. Onun için böyle bir hediye Türklerde pek makbuldür.

İran Şahı ile barış andlaşması aktedildi. Böylelikle bize karşı daha serbest hareket edebilecekler. Aramızdaki sulhun tesisinde bazı zorluklar çıkacağını tahmin etmiş olmalıydılar.

İranlılara karşı ellerinden gelen misafirperverliği gösteriyorlardı. Onlarla aralarında hakiki bir barışın sağlandığına bizi iyice inandırmak istiyorlardı. Türkler her şeyde ya çok aşırılığa varırlar, yahut ta umursamazlığa, kayıtsızlığa. Dostlarına ikram ederken noksan hiçbir şey bırakmadıkları gibi düşmanlarını hor görüp alay ederken de en gaddar tavrı takınırlar.

İkinci Vezir Ali Paşa'nın İranlılar için verdiği bir ziyafeti bulunduğumuz yerin müsait oluşu dolayısiyle uzaktan da olsa ayan beyan görmüştük. Daha evvel de anlattığım gibi şehrin iki taraflı tepe yamacında kurulmuş bulunması göze görünmeyecek bir taraf bırakmıyordu. Aslen Dalmaçyalı olan Ali Paşa çok zeki ve müşfik bir adamdır. Bahçede verilen ziyafette paşa ile sefir, bir tentenin altında oturmuşlardı. Paşa geriye doğru kaykılmış, dirseğine dayanmıştı. Ayni biçimde elbiseler giyinmiş yüz kadar genç hizmetkâr, kilerle sofra arasında eşit aralıklarla sıralanmışlardı. Önce ellerini kalçalarına koyup başlarını eğerek selâm verdiler. Sonra yemek servisine başladılar. Kilerin yanında duran hizmetçi yemek kabını alarak yanında durana veriyor, o da ötekine uzatıyordu. Böylece yemek, elden ele tâ sofranın yanında bulunan adama kadar gidiyor, o da bunu sofrava koyuyordu. Belki yüzden fazla yemek kabı bu şekilde, herhangi bir karışıklık doğmadan, sofraya doğru âdeta aktı durdu. Bu iş bitirildikten sonra hizmetçiler tekrar misafirleri selâmladılar, en geride duranlar basta olmak üzere geri geri çekildiler. Sofraya başka şevler de getirilmeye başladı. Bu sefer, az önce sofraya en yakın olanlar en geride geliyorlardı. Türkler en küçük işlerini bile düzenli bir şekilde görürler. Biz ise, bırakın bunları, en önemli işlerimizde dahi ihmâl

gösteririz. Paşanın sofrasına yakın bir yerde kurulan başka bir sofrada da, Sefirin maiyetindeki adamlara ikramda bulunuluyordu.

İranlılarla sulh aktedilmesi Türklerin bizimle birlikte imzalamalarını ümit ettiğimiz anlaşmayı güçleştiriyordu. Altı aylık bir mütareke sağlamak bile başarı olacaktı. Bu zaman zarfında Viyanaya bir mektup göndermek ve cevabını almak mümkündü. Aramızda henüz bir anlaşma yapılmamış olduğu, bu konuda bir karar alınmadığı için Paşalar, Sultanın bir mektubu ile hükümdarım nezdine gitmemi ve eğer Kral isterse onun da cevabını getirmemi uygun buldular. Bu sebeple tekrar Süleyman'ın huzuruna çıkarıldım. Üzerime, topuklarıma kadar inen, işlemeli bol bir elbise giydirdiler. Maiyetimdekilere de çeşitli renklerde ipekli elbiseler giydirildi Ünlü trajedilerdeki bir kahramanın rolünü oynayacak aktörler gibi gösterişli bir kafile ile Sultanın huzuruna gittim Sırmalı bir kumaşa sarılmış ve mühürlenmiş olan mektubunu aldıktan sonra veda ettim. Maiyetimdeki yüksek rütbeli memurlar da huzura kabul edilmişlerdi. Ayni şekilde paşalarla da vedalaştıktan sonra 2 Haziran günü Amasya'dan ayrıldık.

Paşaların resmî makamlarına Türkler «Divan» adını verirler. Ülkeden ayrılacak elçilere divanda bir kuşluk yemeği verilmesi adet olduğu halde benim için bu usûl tatbik edilmedi. Zira bu ziyafet sadece dostâne ilişkiler münasebetiyle verilir. Bizimle henüz böyle dos tane bir hava içine girmemişlerdi.

Süleyman'ın bende bıraktığı izlenimi şöyle anlatayım; Süleyman artık yaşlandığını hesaba katacak durumdadır. Fakat yine de görünüşü, hal ve hareketlerin-

deki onurluluk, gerçekten, bu muazzam imparatorluğun hükümdarı olan bir adama yakışmaktadır. O, aşırılığı sevmeyen, kendini birçok zevklerden mahrum etmesini bilen, irade sahibi bir kimsedir. Gençliğinde bile ağırbaşlılıkla hareket ederdi, şarap içmezdi. Bütün kusuru, karısına olan aşırı düşkünlüğü ve dolayısiyle onun tesiri altında kalmasıdır. Bu yüzdendir ki oğlu Mustafayı öldürmek hususunda acele verilmiş bir kararı yerine getirtmiştir. Halk, onun bu türlü hareketini, karısı tarafından yapılan büyü ile izah ediyor. Gerçekten Roxolana'yı meşru bir zevce mevkiine çıkardıktan sonra, hiç bir engel olmadığı halde herhangi bir cariye ile münasebet tesis etmeyişi bunu teyit eder mahiyettedir. Dindardır, ibadetini hiç ihmâl etmez. Bir emeli devletin hudutlarını genişletmek ise, diğeri de aynı derecede dinini yükseltmek, yaymaktır. Renginin solukluğu yaşına nazaran herhangi bir hastalığın neticesine bağlanamaz. Altmış yaşına gelen bir adam için bu yüz rengi gayet normaldir. Ancak o, yabancı memleket sefirlerini kabul edeceği zamanlar, sıhhatinin pek yerinde olduğu hususunda onlarda iyi bir kanaat hasıl etmek için yüzünü yine de kırmızı pudra ile boyuyor. Bacağında, iyileşmesi mümkün olmayan bir yara bulunduğu söyleniyorsa da bunun ne nispette gerçek olduğu bilinmiyor. Yabancı hükümdarlar kendisini ne kadar sıhhatli görürlerse o nispette onları korkutacağı kanaatindedir. Bunu huzuruna çıktığım zaman açıkça farkettim. Çünkü son defa huzuruna kabul edildiğim andaki görünüşü ile kendisini ilk defa gördüğüm zamanki görünüşü tamamen farklı idi.

Amasya'dan İranlılarla aynı günde ayrılmıştık. Şehre girmek için geldiğimiz tek yoldan dönüyorduk. Bir

müddet sonra ikiye ayrılan yolun doğuya gidenine İranlılar saptı, biz batıya giden yoldan ilerledik. Amasya'yı geride bırakırken Türk karargâhının, çadırlarının geniş sahada alabildiğine yayıldığını gördük.

Aynı yollardan tekrar geçmek suretiyle 24 Haziran'da İstanbul'a vasıl olduk. Ateşli bir hastalığa yakalan mıştım. Devamlı sıtma nöbetleri içinde geçen bu yolculuğun bende nasıl bir yorgunluk ve bitkinlik yarattığını tasavvur edin. Döndüğümde pek berbat, bitkin bir durumdaydım. Ancak dinlenmek ve doktorumun da tavsiyesi ile sıcak hamama gitmek suretiyle yeniden kendime gelebildim.

İstanbul'da iki hafta müddetle dinlendikten sonra Viyana'ya dönmek üzere yola çıktım. Yolculuk uğursuz bir günde başlamıştı, zira tam şehri terkedeceğimiz sırada çocuklarla dolu arabalarla karşılaştık. Bunlar satılmak üzere İstanbul'a getirilen Macar çocukları idi. Türkiye'de en fazla raslanan şey bunlardır. Anverse giden yollarda çeşitli mallarla dolu arabalara nasıl raslanırsa biz de esaret zincirine vurulmak üzere getirilen zavallı hıristiyan esirlerine öyle sürüyle tesadüf ediyorduk. Sürü halinde toplanmış genç veya ileri yaşta insanlar, bazan da pazarlardaki beygirler gibi zincirlerle bağlanmış, uzun bir sıra teşkil ediyorlardı. Bunları görmek, hıristiyan halkın bu felâketine şahit olmaktan dolayı gözlerimde toplanan yaşları tutamıyordum.

Yolculuğa başlayış gününün uğursuzluğuna bir başka işaret de şu olmuştu. Arkadaşlarım, maiyetlerindeki bazı adamlarını, Türkiye'de daha fazla kalamayacaklarından memlekete götürmek üzere bana emanet etmişlerdi. Yolculuğun üçüncü gününde başları olan Voivode

adındaki adam hastalandı. Hastalığın diğerlerine de geçmesinden korkuyorduk. Hasta, pek uzak olmayan Edirne'ye kadar yaşayabildi, orada can verdi.

Adamın ölmesi bir başka mesele çıkardı ortaya. Öteki Macarlar, adamın eşyalarını yağmaya kalkıştılar. Kimi atını, kimi de ayakkabılarını aldı, bir başkası gömleğini, diğeri iç çamaşırlarını kaptı. Aynı akibete hem kendilerini hem de bizi maruz bırakmamaları için doktorum müdahale etti, elbiselerine dokunmamaları için onlara yalvardı. Hastalık bulaşırsa sonuç muhakkak ölümdü. Ama lâf anlamıyorlardı. Ama sonunda, Edirne'den ayrılışımızın ikinci gününde adamlar doktorun etrafını alarak baş ve vücut ağrılarından şikâyet edip ilâç istediler. Aynı zamanda düşünme noksanlığı ve üzüntü hissediyorlardı. Doktor ise ihtarlarına kulak asmadıkları için sonunda hastalığa yakalandıklarını onlara söyledi. Gerekli şeyleri temin yolculuk sırasında zor olmakla beraber elinden geleni yapacağına söz verdi. O gün, konak yerine vardığımızda, ilgi çekici şeyler bulmak için biraz dolaşmak istedik. Bir çayırlıkta, o ana kadar görmediğim bir ota rasladım. Birkaç yaprak koparıp kokladığımda sarımsak kokusu duydum. Otu doktora uzatıp ne otu olduğunu sordum. Doktor otu tetkik ettikten sonra bunun scerdium olduğunu söyledi, vak'aya karşı tam zamanında bir ilâç gönderdiği için ellerini göğe kaldırıp Allaha şükürler etti. Bu ottan bol miktarda topladık. Büyük bir kaba koyarak ateşte kaynattık. Macarlara müjdeyi verdik. İlâcı onlara paylaştırdı. Yatmadan önce Limni toprağı ve dioscordium müshili ile iyice terlemelerini de tembih etti. Adamlar doktorun dediklerini yaptılar. Ertesi günü daha iyi olduklarını söyleyerek tekrar ilâç istediler. Yeniden ilâç iç

tikten sonra iyileşmeye başladılar. Böylece, Allahın yardımiyle bir felâketten kurtulmuş olduk. Bununla beraber yolculuğumuzu tasasız belâsız sona erdirmek kısmette yokmuş.

Trakya'yı ve Niş'e kadar uzanan Bulgar topraklarını geçtikten sonra Semendireye kadar olan Sırp ülkesini de geride bıraktık. Buradan itibaren Rascianlar başlar. Sıcak bir günde Belgrad'a ulaştık. Şehrin en yüksek noktalarında Esed ve Kelb burçları görünüyordu. Burada perhiz gününde ikram edilen lezzetli balıklardan bol bol yedik. Aralarında büyük yengeçler de vardı. Bunların eti pek makbuldür, Tuna'da tutuyorlar. Adamlarımın balıkları yerken haddinden fazla açgözlü davranmaları neticesinde, belki de havanın sıcaklığından, fijcure yakalandılar. Kırk kişiyi doyuracak kadar balığı burada yarım talerden daha az bir fiata satıyorlar. Başka şeyler de çok ucuz. Kuru ot bedavadır. Herkes istediğini kadarını bulabilir, her taraf ot doludur. Sadece koparmak ve taşımak için masraf yapılır. Sava nehrini geçince, Macarların Ponuania bölgesine yerleşmekle ne kadar isabetli hareket etmiş olduklarını görüp takdir ettik. Gezdiğimiz yerlerde, Avrupa olsun, deniz aşırı ülkeler olsun, ot, arpa, buğday ve yulafın pek cılız yetiştiğini görmüştüm. Ama Macaristan'da durum değişikti. Daha sınırdan girer girmez otların yüksekliğinden çok defa öndeki arabaları arkadakilerden göremiyorduk. Toprağın mümbitliğine en iyi delildi bu.

Semendire'den Drava'ya kadar uzanan bölgede Rascianlar bulunur. Bunların köklerini, niçin bu adla anıldıklarını anlayamadım. Ayyaş ve hilekâr oldukları söyleniyor. Ama bize karşı iyi davrandılar. İlgiye değme-

yen köylerinden geçtikten sonra Essek kasabasına geldik. Çoğu yerde şehrin etrafı bataklıklarla çevrilidir. Kasaba Katzianer'in mağlûp olduğu ve ordumuzun imha edildiği yer olarak tanınmıştır. Macar ovalarını geçerken hararetin tesiriyle tertian sıtmasına tutuldum.

Essek'i de terkedip Drava suyunu geçerek Lasquen'e vardık. Yol yorgunluğu, sıcak ve ateş nöbetlerinin doğurduğu halsizlik dolayısiyle burada kaldığım sürece bana hoşgeldin demeye gelen mahallin memurları, yanlarında koca koca kavunlar, çeşitli erikler ve armutlar getirdiler. Ayrıca ekmek ve şarap da vardı. O kadar nefistiler ki Campania'nın o meşhur verimli topraklarında bile bundan daha iyi ürün yetiştiğinden şüpheliyim. Kaldığım odada bulunan koca bir masanın üstü bu hediyelerle dolmuştu.

Oradan, Macar Kralı Louis'nin büyük bir yenilgiye uğradığı Mohacz'a geldik. Şehrin yakınında, dik cidarlı yatağında derin bir çay akıyordu. Zavallı genç kral, atiyle birlikte bu çaya düşmüş ölmüştü. Onun silâhsız köylülerden derme çatma, alelacele toplanmış bir avuç askerle, Süleyman'ın kalabalık ve muntazam kuvvetlerine karşı koymaya kalkmasının yanlış bir muhakemeden mi yoksa talihsizlikten mi ileri geldiğini bilmiyorum.

Mohacz'dan Tolua'ya, oradan da Feldvar'a geldim. Sonra Tuna üzerinde bulunan Rascianların oturduğu büyük bir adaya geçtim, sonra tekrar Tuna'yı geçip 4 Ağustos günü Buda'ya vardım. Belgrad'dan ayrılışımızın onbirinci günü idi. Birçok beygirimiz yolda ölmüştü. Bol bol taze arpa yemişler üzerine soğuk su içmişlerdi. Etraf eşkiya dolu idi. Buda paşasının cezaya çarp-

tırdığı bazı eşkiyalar bize nasıl bir tehlikeden kurtulduğumuzu göstermekteydi.

Adamların itiraflarına göre, geniş bir çayın üzerine iğreti bir köprü yapmışlar, kendileri de biz tam köprünün üzerindeyken saldırmak üzere yakın bir yere saklanmışlardı. Böyle bir köprüde birkaç kişinin kalabalık bir kafileyi durdurmaları işten değildir. Köprünün kötülüğü ve üzerindeki delikler yüzünden, ne kadar dikkat ederseniz edin, beygirlerle beraber her an düşme tehlikesini göze almadan oradan geçmeniz imkânsızdır. Size karşıdan ve arkadan saldıracak düşmanlarla karşılaşır, yan taraftan da nehrin yatağında pusu kurmuş düşmanların hücumuna uğrarsanız kurtulmanız Allaha kalmıştır artık. Çünkü bu iğreti köprüde, at üzerinde serbest hareket edemez, düşmanın eline düşersiniz. Eşkiya bizim kalabalık oluşumuzdan mı yoksa bize refakat eden Macarlardan mı çekindi bilmiyorum. Uzun bir kuyruk halinde gidişimiz ve köprü üzerinde hiç durmayışımız veya başka bir sebepten dolayı hücuma cesaret edemediler herhalde, biz de Allahın yardımiyle sağ salim Buda'ya ulaştık.

Buda Paşası yerinde yoktu. Bir harp meclisinin toplantısında bulunmak üzere nehrin öbür yakasındaki Peşte'ye gitmişti. Bu meclise Macarların tabiriyle Rachi diyorlardı. Bazı sancak beyleri gelmişler, diğerlerinin de gelmesi bekleniyordu.

Bu yüzden paşa ile yapmak istediğim mülakat için üç gün beklemek zorunda kaldım. Askerî bir merasim tertip edildi. Paşanın çadırına davet edildim. Paşa bazı Macarların tecavüzlerinden bahsederek şikâyette bulundu.

Bu hudut garnizonlarında, gerek Türkler gerekse Macarların karşı tarafın tecavüzlerinden şikâyet etmeleri alışılmış bir şeydir. Çoğu defa en evvel şikâyet eden en fazla kabahatli olandır. Paşa, mukabelede bulunacağını da söyleyerek tehditlerde de bulundu. Belki de askerinin gösterişinin beni korkutacağını sanmıştır. Ama umduğu gibi olmadı. Kendisine sert cevaplar verdim. Aksine, Türklerin Macarlara haksızlık ettiklerini söyledim. Yolculuğum esnasında bazı Türk askerlerinin, İmparatorun tebaası olan Macarlara hücum ederek mallarını ellerinden aldıklarını görmüştüm. Paşa, suçlu görülen bazı hıristiyanları cezalandırdığını, fakat bunların kendi efendisinin tebaası olduklarını iddia etti. Aramızda geçen böyle bir münakaşadan sonra Paşa'dan ayrıldığımda fen» bir halde bulunuyordum. Sıtma nöbeti tutmuştu.

Ertesi gün Gran'a geldim. Yanımda Türk süvarilerinden muhafızlar vardı. Tuna'nın kenarında biraz dinlenmek, geceyi bir köyde geçirmek ve ertesi gün erkenden Comorn'da olmak istiyordum. Böylece, geleceğini sandığım sıtma nöbetini gece daha kolay atlatabilecektim. Bu düşünce ile, rehberlere, nehri geçmek için sal'ı getirmelerini rica ettim. Rehber hem beni memnun etmek hem de Sancak beyine geçişimi bildirmek gayesiyle iki kişiyi gönderdi. Adamlar ayrıldıktan bir saat kadar sonra, nehrin ötesindeki bir ağacın altında dört tane süvari görmüşler, kılık kıyafetlerinden Türk olduklarını sandıklarından yanlarına gitmek üzere yollarını değiştirmişler. Yaklaşıp da «ne haber» diye sordukları zaman onlar hiç birşey söylemeden yalın kılıç adamların üzerine saldırmışlar. Birinin suratına öyle bir darbe indirmişler ki burnu kesilmiş aşağıya doğru sark-

mıştı. Sonra adamın yedeğindeki atın üzerine atlayıp kendi atını orada bırakarak savuşup gitmişti. Türkler böyle perişan bir vaziyette yanımıza döndüler ve sızlanarak vuruşmaya hazır olmamızı söylediler. Çünkü önümüzde tehlike vardı. Adamlarıma cesaret ve moral vermek için atıma binip yola devam ettim. Ama gecikmiştik. Haydutlar ortada görünmüyorlardı. Herhalde bizimle vuruşmaktan çok ellerine geçirdikleri malları ve hayvanı muhafaza etmeyi tercih ediyorlardı. Bizim garnizonlardan Javarin'e kaçmış olmalıydılar. Türkler, onların Tavarın civarındaki dağlarda görüldüğünü söylüyorlardı.

Gran'a gelince Sancak beyi pek candan bir davranış içinde ziyaretime geldi. Konuşma arasında, Macar askerlerinin saldırılarından şikâyet etti. Mallarına tecavüz etikleri adamlar arasında İmparatorun elçisi de olduğu halde buna cüret edebiliyorlardı. Bir gün önce kaçırdıkları beygirin geri verilmesini istiyordu. O gün yaralanmış olan Türkde kesilen burnu dikilmiş olduğu halde kapının dışında bekliyordu. Haline acımamı ister bir tavır takınmıştı Yarasını tedavi için lüzumlu parayı vereceğimi söyleyerek kendisine iki duka verdim. Bu parayı azımsadı. Fakat Sancak beyi bunun yeterli olduğunu, uğradığı saldırıdan dolayı benim mesul olmayacağımı ona anlattı.

Sancak beyinden ayrıldıktan sonra aynı gün Comorn'a geldim. Orada sıtma nöbetimin gelmesini bekledim. Fakat zamanı geldiği halde nöbete tekrar yakalanmadım. Türk topraklarında peşimi bırakmayan nöbet sanki hıristiyan topraklarına girince beni bırakmış gibiydi. Sevincimden Tanrıya şükürler ettim. Hem nö-

betten kurtulmuş, hem de uzun ve yorucu bir yolculuk böylece sağ salim sona ermişti.

İki gün sonra Viyana'da idim. Şevketli efendim İmparator Ferdinand'ı bulamadım. Bohemya Kralı Maximilian nâzik bir şekilde beni kabul buyurdular. Âdeta yol yorgunluğumu unuttum. Ama, itiraf edeyim ki hastalık beni o kadar sarsmış, uzun yolculuktan o kadar yorulmuştum ki birçokları Türklerin beni zehirlemiş olduğunu zannettiler. Saygılarımı sunmak üzere Arşidük Ferdinand'ın huzuruna çıktığım zaman, yanındakilerden birine benim rahatsız olup olmadığımı sordu. O da benim Türkiye'den geldiğimi, bu bakımdan rahatsız görünmeme şaşmamak gerektiğini, oradan gelenlerin daima bu hale geldiklerini söyledi.

Herhalde Türklerin beni zehirlemiş olduklarını söylemek istiyordu. Şükür, benim başıma böyle bir şey gelmedi. Biraz dinlensem tekrar eski sıhhatimi kazanacağıma, yüzümdeki solukluğun gideceğine eminim. Esasen, gün geçtikçe kendimi daha iyi hissediyorum.

Korktukları için veya daha başka sebeplerle benimle birlikte İstanbul'a gitmeye cesaret edememiş olan bir çok kişi, şu anda oradan dönmüş olmak için neler vermezlerdi. Onlar için Plantus'un şu sözlerini söylemek gerekir:

«Cevizi yemek isteyenin kabuğunu kırması lâzım gelir.»

Bir şeyin zahmetine katlanmayan kimsenin onun nimetinden istifade etmeye hakkı yoktur.

Böylece size, İstanbul'a ve Amasya'ya kadar uzanan yolculuğumu karşılıklı konuşur gibi anlattım. İsteğinize

uygun olarak, çabucak yazdığım için üslûp hatalarının bağışlanmasını dilerim. Bu kadar acele yazılan mektuptan üslûp güzelliği aramak biraz insafsızlık olur. Hoş, gerçi buna dikkat edecek kadar zamanım olsaydı da başaracağım şüpheliydi ya. Sadece, yazdıklarımın tamamen gerçek olduklarını düşünerek kendimi teselli ediyorum. Böyle bir hikâyede gerçeğe sadık kalmak yeter bir meziyettir sanırım. Allahaısmarladık.

İKİNCİ MEKTUP

14/Temmuz/1536

Beyazıt hakkında istediğiniz bilgileri vermeden önce, hikâyenin daha iyi anlaşılması için Süleyman'ın ailesine dair evvelce söylediğim şeyleri tekrarlamam gerek. Süleyman'ın,en büyükleri, Kırımlı bir cariyeden doğma Mustafa olmak üzere beş oğlu vardı. Mustafa'nın hikâyesini anlatmıştım. Diğer dört oğlu, sultanın meşru karısı olan Roxolana'dan olmuştur. Bunlar sırasiyle, Mehmet, Selim, Beyazıt ve Cihangir'dir. Bir cariye ile evlenen Mehmet genç yaşında öldü. Selim ile Bayezıt halen hayattadırlar. En küçükleri Cihangir, aklen zayıf olduğu gibi vücut yapısı itibariyle de sağlam değildi. Kamburdu. Zavallı, Mustafa'nın ölüm haberini alınca büyük korku ve telâşa kapıldı. Kendisinin de kardeşi Mustafa'nın akıbetine uğrayacağı düşüncesi bütün benliğini kaplamıştı. Babası sağ olduğu müddetçe hayatının korunacağını umuyordu. Ama Sultanın yerine başka biri tahta çıkarsa kardeşlerinden hiçbiri sağ kalmayacaktı, zira tahtın varisleri olmaları dolayısiyle hepsi ve tabii bu arada Cihangir de öldürülecekti. Bu düşünceler zaten zayıf olan aklında öyle yer etti ki sonunda hasta düştü ve çok geçmeden öldü.

Şimdi Süleyman'ın beş oğlundan sadece ikisi, Selim ve Beyazıt hayatta bulunuyorlar. Babası, diğerinden

büyük olduğu için Selim'i veliaht tayin etmiştir. Beyazıt ise, ya kendisini bekleyen felâketten dolayı, yahut da saygılı davranışlarının sebebiyle annesinin sevgi ve himayesine mazhar olmuştur. Eğer yeni sultanı seçmek Süleyman'ın karısının arzusuna bırakılsa, Beyazıt'ı Selim'e tercih edeceğinden kimsenin şüphesi yoktur. Ama Süleyman, kendisinden sonra yerine Selim'in geçmesini arzu ettiğinden, babanın bu arzusuna itaat etmek gerekiyor. Beyazıt da bunu bildiğinden, kardeşinin elinde şerefsizce ölmektense taht için çarpışarak talihini denemek istiyor. Annesi ve Rüstem'in yardım ve teşviki de ona cesaret veriyor. Bunun neticesi, Beyazıt uzun zamandır tasarladığı bir plânı gerçekleştirmek için Mustafa'nın katli dolayısiyle duyulan nefret ve dehşeti fırsat bildi.

Mustafa hayatında pek çok kimsenin sevgisini kazanmıştı. Ölümü de kendisini sevenler üzerinde büyük üzüntü yarattı. Ona ümit bağlamış olanlar hayatı pek boş buluyorlar, ya öç almak için fırsat kolluyorlar, yahut da onun gibi ölmeyi istiyorlardı. Bunlardan bazılarının yeni hükümet nazarındaki şüpheli durumlarından kurtulmak için göze almayacakları şey yoktu. Her an bir çıngar çıkarmaya hazırdılar. Ancak bir liderleri olmadığından yapacakları şeye karar veremiyorlardı. Beyazıt, Mustafa'ya karşı duyulan bu derin sevgiden faydalanıp onu hayatta imiş gibi göstermeyi ve emellerinin gerçekleşmesi için bundan yararlanmayı plânlıyordu.

Bu amaçla, adamları vasıtasiyle, hali tavrı, çehresi ve vücut yapısı itibariyle az çok Mustafa'yı andıran cesur ve sadık birini buldu. Bu adam kendisinin Mus

tafa olduğunu iddia edecek ve etrafa yayacaktı. Önce Trakya, Tuna, Moldavya ve Eflâk taraflarında, sipahilerin çokça bulunduğu yerlerde boy gösterdi, buralarda kendisine daha fazla taraftar bulacağına inanıyordu. Zira Sipahiler Mustafa'yı çok severlerdi. Sahte Mustafa, buralara hayatını kurtarmak için birkaç arkadaşı ile kaçıp sığınmış olduğu görünümünü vermeye çalışıyordu. Yerli halk kendisinin kim olduğunu yanında bulunanlara sorduklarında, sadece «Mustafa» diye cevap veriyorlardı, işin esasını öğrenmeye çalışmaları üzerine gerçekten Şehzade Mustafa olduğunu itirafa mecbur kalmış gibi görünerek halkın kuşkularını iyice dağıttı. Onların arasında güven içinde olduğuna inandığını söyleyip şükürler etti. Anlattığı şeyler şunlardı; babası kendisini çağırttığı zaman huzuruna çıkmayı tehlikeli bulup dostlarının da öğüdü ile kendisi yerine bir benzerini göndermiş, bu suretle babasının niyetini öğrenmek istemişti. Büyük vaadlerle kandırarak gönderdiği adamı daha babasının çadırına varır varmaz kapıda, kendini savunmaya bile fırsat bulamadan boğmuşlardı. Birkaç kişi öldürülenin Mustafa olmadığını sezmişler, ancak askerlerin çoğu cesedin Mustafa'ya benzerliğine aldanarak onun, gerçekten öldürüldüğüne inanmışlardı. Kendisi de olayı duyar duymaz başka çare kalmadığını anlayıp yanına birkaç kişi alarak kurtuluşu kaçmakta bulmuştu.

Şöyle söylüyordu; kaçtığımın farkına varılmaması için Pontus'tan karşı taraflara geçerek buralara geldim. Sadakatinize güveniyorum. Hain bir üvey ananın bana yaptıklarını görünce, iyi zamanımda olduğu gibi kötü zamanımda da bana yardımcı olacağınızdan eminim.

Karşılaştığım bu haksızlığın intikamını alacak, ölmemek için öldüreceğim. Başka çarem var m? Babam yanılıp da yerime bir başkasını katlettirmeseydi şu anda hayatta olmazdım. Onun eline geçecek olursam başıma gelecek felâketi gayet iyi biliyorum. Bu zavallı adam üvey anamın büyüsünün etkisi altındadır. Veziriazam Rüstem'e de ne yapsa aldırmıyor. Ama Allaha şükür, bazı dostlarım var. Bana yapılan kötülüğün intikamını alacak, düşmanlarımı mutlaka cezalandıracağım. Ümitsiz ve üzgün değilim. Azim ve cesaretle doluyum. Yeniçerilerle saray mensuplarının birçoğu benden yana. Beni öldü sanıp üzüntüye kapılanların hepsi hayatta olduğumu duyunca koşup bana iltihak edeceklerdir. Sizden şimdilik, yeterli kuvvet gelinceye kadar beni korumanızı istiyorum.

İşte Düzmece Mustafa konuşmalarında bunları söylüyor, yanındaki arkadaşları da ayni söylentileri herkese duyuruyorlardı. Para ile tutulmuş adamlar bu şayiaları etrafa yayıyorlardı. Bu çabalar, neticede, bekleneni vermeye başladı. Öyle ki, babasının çadırı önünde Mustafa'nın ölüsünü görüp tanıyanlar bile bu adamın gerçek Mustafa olduğuna kendilerini inandırmaya başladılar Mustafa'nın yakını olan bazıları da bu adamın bir sahtekâr olduğunu anladıkları halde, korku ve üzüntüden ne yapacaklarını şaşırdıklarından, herkesten evvel onun bayrağı altına toplandılar, başkaları da bunu görüp Mustafa'nın gerçekten ölmediğine, bu adamın Mustafa olduğuna iyice inandılar. Yalancı Mustafa, vaadler ve bol bol harcadığı paralarla taraftarlarını teşvik ediyor, bu paraları eski servetinin kırıntıları şeklinde gösteriyordu. Aslında bunları Beyazıt'tan aldığına

şüphe yoktu. Sonunda kısa zaman içinde ortaya oldukça büyük bir kuvvet, ufak çapta bir ordu çıktı. Gün geçtikçe büyüyordu bu ordu.

Durum civar sancak beyleri tarafından Süleyman'a duyrulduğu zaman ihtiyar sultan bu işin esasını enine boyuna düşündü. Bu karışıklığın hazırlanışında oğullarından birinin parmağı olduğunu anlamıştı. Meseleyi önemle ele alıp kısa zamanda halletmek ve işin büyümesine meydan vermemek lâzımdı. Derhal Sancak beylerine sert mektuplar yazarak başlangıçta gerekli tedbirleri almayıp işin bu kadar genişlemesine yol açtıkları için onları azarladı. Mustafa'nın hemen zincire vurulup isyana önayak olan diğer elebaşılarla birlikte gönderilmesini, aksi halde sonlarının kötü olacağını bildiriyor, Pertev Paşayı hassa askerlerinden oluşan bir kuvvetle onlara yardım için gönderdiğini de ilâve ediyordu. Pertev, Şehzade Mustafa'nın dul karısı ile evlenen vezirdi. Sancak beyleri, şayet gönderdiği bu kuvvet yetişmeden evvel meseleyi hallederlerse kendilerini temize çıkarabileceklerdi.

Pertev'in emrindeki kuvvet kalabalık olmamakla beraber cesur ve sadık askerlerden ibaretti. Rasgele gönderilecek askerlere güvenemediği için Süleyman, onun yanına hep subaylarını vermişti. Alelade yeniçeriler Mustafa'nın adını duyunca belki isyancılar tarafına geçebilirlerdi.

Süleyman'ın tehditlerle dolu emirlerini alan Sancak beyleri hemen hazırlığa başladılar. Bu sahte Mustafa'nın taraftarlarına daha çok zarar vermek için âdeta birbirleriyle yarışa girdiler. İsyancılara katılma mey-

linde olanlardan bazılarını yakaladıkları gibi fiilen onlara katılmış olanların da başlarına gelecekleri anlatarak korkutmaya başladılar. Bu arada Pertev Paşa kuvvetleri de oldukça yaklaşmıştı. Asiler bu hazırlıklar karşısında cesaretlerini kaybetmeye, böyle durumlarda her zaman olduğu gibi birer birer dağılmaya başladılar. Herkes kendi başının çaresine düşmüştü. Düzmece Mustafa yalnız kaldığını görünce, yanındaki birkaç elebaşı ile kaçmak istedi ise de yeniçeriler tarafından diri olarak ele geçirildi ve Pertev Paşaya gönderildi. Sonra da bir muhafız kuvvetle birlikte İstanbul'a yollandı.

Süleyman, Düzmece Mustafaya işkence ile her şeyi söyletti. Oğlu Beyazıt'ın tertibi nasıl hazırladığını, asiler bu şekilde durdurulmasa idi onun mühim bir kuvvetle nasıl kendilerine katılıp doğruca İstanbul'a yürüyeceklerini veya kardeşini ele geçirmek isteyeceklerini öğrendi. Ancak Beyazıt ağır davrandığı için emeline nail olamamıştı. Süleyman, Düzmece Mustafa ile yanındakilerin gevezelik ederek halkın meseleyi öğrenmesinden, yabancı hükümdarların kendi ailesi içindeki bu düşmanlıktan haberdar olmalarından korktuğu için, bunların bir geceyarısı boğdurulup denize atılmalarını emretti.

Oğlu Beyazıt'a gelince, bu hareketinden dolayı son derece öfkelenmiş, ne ceza vereceğini düşünüyordu. Kurnaz ve zeki bir kadın olan Beyazıt'ın annesi, Süleyman'ın maksadını anlamıştı. Onun öfkesinin yatışması için birkaç gün bekledikten sonra, Sultana meseleyi açarak oğlunun genç ve düşüncesiz olduğundan, kaderin onu bu yola ittiğinden bahsetti. Türkiye tarihinden misaller gösterdi. Bir kimsenin kendi nefsi ve ailesi için

elinden geleni yapması gerektiğini, bütün insanların ölümden kaçmalarının tabii bir şey olduğunu, genç ve tecrübesiz bir adamın kötü öğütlere kapılarak doğru yoldan çıkabileceğini anlattı. Affetmenin büyüklüğün şanından olduğunu söyledi. Oğlu pişmanlık duyarsa onun hayatını bağışlamakla babası hayırlı bir iş yapmış olacaktı. Tekrar kötü yola saparsa bundan dolayı onu cezalandırmak her zaman mümkündü. Çocuğuna acımıyorsa onun hayatını kurtarmak için yalvaran bir anaya acıması gerektiğini söylüyor, «Allahın bana bağışladığı iki yavrumdan biri gazabınıza uğrar da onu kaybedersem, bu acıya ben nasıl dayanabilirim?» diyordu.

Bu şekilde karısı Süleyman'ın hiddetini yatıştırmaya çalışıyor, zalimlik etmemesini tavsiye ediyordu. Her şeye kadir olan Allah bile kullarını her zaman cezalandırmaz, onları bağışlardı. Yoksa dünyada insan nesli tükenirdi. Bir insanın kendi öz evlâdından başka acınmaya değer ne olabilirdi. Beyazıt şüphesiz bundan sonra babasının emirlerinden dışarı çıkmayacaktı. Şimdi duyduğu korku bunda büyük rol oynayacaktı. Hayatı bağışlanacak olursa, babasının gösterdiği bu iyi niyet ve merhamet onda büyük değişiklik meydana, getirecekti, iyilik kadar bir insanı kendine esir eden şey olamazdı. Babasının iyi muamelesi onu bir daha itaatsizliğe kalkışmaktan alıkoyacaktı. Bundan sonra saygılı, uysal bir evlât olarak hareket edeceğine anası kefil oluyordu.

Kadının, gözyaşlarını ve okşamalarını da katarak söylediği bu sözler Süleyman'ı yumuşattı. Yine karısının tesiri altında kalmıştı. Bizzat babasından af dilemesi, emir ve arzularını dinlemesi şartıyla oğlunun hayatını

bağışladığını karısına söyledi. Kadın bu sonuçtan fazlasiyle memnun olmuştu. Derhal oğluna mektup yazarak eğer çağrılacak olursa babasının huzuruna çıkmaktan katiyen çekinmemesini bildirdi. Çünkü kendisi babasını hazırlamıştı.

Beyazıt babası hakkında verilen bu iyi haberleri alınca, babasının sözüne güvenmeye karar verdi. Bununla beraber içindeki korkuyu yenemiyordu. Kardeşi Mustafa'nın akıbeti aklından çıkmıyordu. Kendisinin de böyle bir akıbetle karşı karşıya olduğunu düşünüyordu. Buna rağmen korkusunu yendi, babasının emrettiği yere geldi. Burası Carestrane denilen, İstanbul'a birkaç mil mesafede bir yerdi.

Türk imparatorlarında bugün bir adet yerleşmiştir.

Buna göre, Şehzadelerden biri büyüdükten sonra İstanbul kapılarından içeriye diri olarak adım atamaz. Böyle olursa, askerleri baştan çıkarıp bir mesele yaratacaklarından korkulur. Beyazıt atından inince, Sultanın adamları tarafından kılıç ve hançeri alınarak huzura çıkarıldı. Böyle bir muamele huzura çıkacak olan herkese karşı yapılmakta ise de, hizmetkârların davranışı, zaten kuşkulu olan Beyazıt'ın yüreğini daha çok korku ve endişe ile doldurdu. Bununla beraber, oğlunun geçeceği yol üzerinde onu görecek şekilde yer almış olan annesi Roxolana'nın cesaret ve ümit veren bakışları tekrar cesaretini toplamasına yardımcı oldu.

Huzura girince ihtiyar Sultan onu yanına oturttu, hiç bir sebep yokken başkaldırmaya teşebbüs ettiği için şiddetle azarlamaya başladı. Bu isyan kendisine karşı idi, hattâ maksadı kardeşi olsa bile bu hareketinin kor-

kunç. bir cinayet olarak kabulü gerekiyordu. Ailevî geçimsizlikler yüzünden Osmanlı hanedanının kudret ve nüfuzunu yıkmak İslâmiyeti kökünden baltalamak olurdu. Zira İslâmiyetin yegâne dayanağı Osmanlı hanedanı idi. Böyle bir cinayeti Beyazıt nasıl olup da düşünebilirdi. Hele daha kendisi hayatta iken tahta göz dikmesi düpedüz bir delilik, affedilmez bir cinayetti. Ama bütün bunlara rağmen, babalık hissinin verdiği şefkatle onu affediyordu. Artık bundan sonra için Beyazıt kaderine rıza göstermeliydi. Çünkü ülkeler ve hükümdarlıklar Allahın iradesine tabi idi, insanların keyfine göre idare edilemezlerdi. Allah, Beyazıt'ın tahta çıkmasını takdir etmişse buna kimse mani olamazdı, ama etmemişse Alahın takdirine karşı gelmek çılgınlık demekti. Bu bakımdan Beyazıt kardeşine düşmanca davranmamalı, ihtiyar babasını bu tutumuyla üzmemeliydi. Ama şayet ikinci defa böyle bir suç işlemeye kalkışacak olursa, hiç acımadan en şiddetli cezaya çarptıracağını bir baba olarak ihtar ediyordu.

Beyazıt, babasına bağlı bir oğul olduğunu gösterir cevaplar verdi. Yaptığı işten pişmanlık duyduğunu, bundan sonra babasının emirlerinden dışarı çıkmayacağını söylüyordu. Bunun üzerine, Süleyman, her zamanki gibi şerbetin getirilmesini emretti. Beyazıt, yüreğine çöreklenen büyük korkuya, bu şerbetin boğazından geçecek son şerbet olabileceği korkusuna rağmen durumunu bozmadı ve şerbetten yeteri kadar içti. Ancak, babasının da ayni kadehten içmesi üzerine yüreğine su serpildi. Mustafa'dan daha talihli çıkmıştı.

ÜÇÜNCÜ MEKTUP

İstanbul 1/Haziran/1560

Türkiye'deki üç yıllık ikametimizin neticesi ne kat'î bir sulh aktedebilmiş, ne de devamlı bir mütareke sağlayabilmiştik. İlerde de bir şey yapabileceğimize dair pek ümidimiz yoktu. Arkadaşlar bu görüşten hareketle artık burada kalmanın faydasızlığını ileri sürerek ayrılmak için ellerinden gelen çabayı harcadılar. Süleyman, onların dönmesine nihayet razı oldu. Gerçi ortaya bir mesele çıkıyordu. Hep beraber mi ayrılacaktık, yoksa arkadaşlarım beni bırakıp yalnız mı gideceklerdi? Bu hususta kararı bize bırakmıştı. Zira içimizden birini kendisinin alıkoymak istemesinin sulha pek hevesli olduğu düşüncesini doğuracağından çekiniyordu. Arkadaşlar, birimizin burada kalmasını İmparatorumuzun menfaatlerinin gözetilmesi bakımından isabetli olacağını düşünüyorlardı. Şüphesiz ben de bu hususta onlarla aynı fikirde idim. Ancak, kendiliğimden kalmak istememle Türklerin bunu istemesi arasında fark olacağını hesap ederek bu fikrimi gizledim. Bu mesele Türklerin yanında ortaya atıldığı zaman burada kalmamak fikrîni müdafaa ettim. Buraya alelade bir sefir sıfatıyla gelmiştim, ancak sulh sağlanırsa kalabilirdim. Aksi halde hükümdarımın emirlerinden dışarı çıkmış olurdum. Hemen İstanbul'dan ayrılmakla onun emrini daha iyi tatbik etmiş olacağımızı söylüyordum.

Aslında buradan hep birden ayrılmakla harbin kapısını ardına kadar açmış olacağımızı anlıyordum. Onun için, burada kalırsam sulh ihtimali tamamen ortadan kalkmış olmuyordu. İki hükümet merkezi arasında mektuplaşma uzun bir zaman alacağından, bu arada bizim lehimizde bazı şeyler olabilirdi. Harbin getireceği felâketleri gözönüne alınca, buna mani olmak için yapılacak her gayretin, harbi göze almaktan daha iyi olacağı aşikârdı. Kendime dert hazırladığımın farkında idim. Yalnız başıma büyük sorumluluk altında kalacaktım. Hiç beklenmedik olaylar meydana gelebilirdi. Hele gayretlerim sonunda harp patlarsa. Ancak ben şahsî menfaatlerimi bir kenara bırakmıştım. Rüstem de yabancı bir devletle harbe girilmesinin aleyhinde idi. Henüz başlayan sulh görüşmelerinin neticesiz kalmasını istemediğinden benim burada kalmamı şiddetle arzu ediyordu. Rüstem uzağı gören bir adamdı. Sultan Macaristan'a sefere çıkarsa, oğullarının bunu fırsat bilip bazı teşebbüslere kalkışacaklarını, bilhasa Beyazıt'ın birtakım maceralara atılacağını seziyor, bununsa kendisi için hiç de iyi netice vermeyeceğini biliyordu. Zira kaynanası ve karısı Beyazıt'ı destekleyeceğinden kendisinin de bu hareketi tasvip ettiği kanaati uyanmasından korkuyordu. Bu düşünce iledir ki Rüstem bizi evine davet ederek arkadaşlarıma imparatora verecekleri mütâlea hakkında izahatta bulundu ve benim, sulhun tesisine kadar burada kalmamın uygun olacağını, sulha karşı hiç bir zaman aleyhtar olmamış bulunan İmparatorun da bunu tasvip edeceğini belirtti. Ben de birtakım itirazlar serdederek fazla aşırılığa gitmemek suretiyle gitmek hususunda ısrar ettim. Bunun üzerine Rüstem, Padişahın Macaristan'a bir ordu gönderme arzusunun

karısı ve kaynanası tarafından uyutulduğunu, şayet uyuyan aslan herhangi bir vesile ile uyandırılırsa artık ona mani olmak için çok geç kalınacağını ihtar ederek böyle bir olaya meydan vermememizi tavsiye etti. Ben de artık fada ısrar etmedim. Yalnız, istemedikleri birşey vuku bulursa beni mesul tutacaklarından korktuğu-, mu, oysa böyle bir duruma mani olmanın benim elimde olmadığını anlattım. O da, endişelerimin yersiz olduğunu, eğer burada kalırsam beni bir kardeş gibi koruyacağını vaadetti. Yanından ayrılırken bu meseleyi düşüneceğimi söyledim.

Ertesi gün bizi divana çağırdılar. Rüstem diğer paşaların yanında bir gün önce evinde konuştuğu kadar açık konuşmaktan çekinmekle beraber burada da aynı sahneler tekrarlandı. Paşalara yazılı bir belge verdikten sonra İstanbul'da kalmaya razı olduğumu bildirdim. Belgede, hükümdarımın arzusunu bilmeden kaldığımı, bundan dolayı hareketimin onu bağlamadığını belirttim. İradem haricinde meydana gelen olaylardan mesuliyet kabul etmiyor hiçbir taahhüt altına girmiyordum.

Böyle bir yazılı belge daha sonraları oldukça işime yaradı. Paşalar bana karşı sert muamele etmek için hiçbir bahane bulamadılar. İşte bahsettiğim bu sebep ve olaylar iledir ki İstanbul'da kaldım.

1557 Yılı kışında Sultan, evvelce olduğu gibi yine karargâhını Edirne'ye nakletti. Maksadı Macaristan'ı istilâ etmekle korkutup tehdit etmekti. Burada av eğlenceleri tertip edilirdi. İstanbul'un soğuğuna nazaran iklim daha da mülayim olduğundan Sultanın sıhhatine iyi geldiği düşünülürdü. Şehre yakın bir alan su altında bırakılır. Böylece yaban ördekleri vesair av kuşları-

nın buraya toplanması sağlanır. Sultan, bu kuşları yakalamak için doğanlar kullanır. Bunlar öyle güzel terbiye edilmişlerdir ki sahiplerinin kollarından havalanırlar, avlarını kuvvetli pençeleriyle yakalarlar yahut sersemletici bir darbe indirerek yere düşürürler. Süleyman'ın sahip olduğu bazı doğanların büyük kartallara bile hücum ederek onları düşürdükleri söylenir. Kendilerini kartalın gaga darbesinden korumak için onların kanatlarının vücutlarına birleştiği yere vurdukları bunu beceremeyecek olurlarsa ölümün eline düştükleri anlatılıyor. İşte bu av eğlenceleri dolayısiyle, Süleyman her yıl kış gelince payitahtı Edirne'ye taşır ve kargaların çığlıkları artık rahatsızlık vermeye başlayıncaya kadar orada kalır.

Çok geçmeden Rüstem'in beni acele Edirne'ye çağıran mektubunu getirdiler. Yolda bana refakat etmek üzere bir miktar süvari ile onaltı yeniçeri göndermişti. Bu kadar asker göndermesinin karşı saygısından mı yoksa beni gözaltında bulundurmak niyetinden mi ileri geldiğini düşünmeden edemedim. Edirne'ye bir an önce varabilmek için acele ediyor, yollarda pek dinlenmiyorduk. Üçüncü gün yeniçeriler şikâyete başladılar. Çünkü onlar yaya yürüyorlardı. Mevsim dolayısiyle yollar çamur içinde idi. Günde iki konak yeri geçerek yürümeye artık tahammül edemeyeceklerini söylüyorlardı. Bu durumda onları fazla yormak da istemezdim. Ne yapmak gerektiğini yanımdakilere danıştığımda, içlerinden birisi, yeniçerilerin, aşçımın şeker, baharat ve şarap karıştırarak yaptığı bir çeşit tatlıyı çok sevdiklerini, her sabah bu tatlıdan onlara verilirse daha uysal olacaklarını ve yorgunluğa pek aldırış etmeyeceklerini söyledi. Bir defa tecrübe ettim, çok iyi netice aldım. Keyifleri-

ne diyecek yoktu. Böyle iyi davranıldıktan sonra benimle birlikte Buda'ya kadar gelebileceklerini söylüyorlardı.

Edirne'ye varınca Rüstem'in, Macarların tecavüzleri ve yaptıkları yağmalardan dolayı şikâyetlerini dinledim. Ben de, kendi halkımızın Türkler'den çektiklerini anlatarak misillemeye kalkmalarının gayet tabii birşey olduğunu söyledim. Bu konuşmalar sırasında bir kuryenin gelerek İmparatorun mektubunu getirmesi tam isabet oldu. Mektupta Türklerin ateşkes hükümlerine uymayarak hudutlarda tecavüzlere kalktıkları, köylülerin tarlalarını tahrip ettikleri, kadınları ve çocukları esir aldıkları hususlarına dikkat çekiliyordu.

Kuryenin geldiği gün Edirne'de şiddetli bir deprem oldu. Kurye'nin söylediğine göre buraya gelirken geçtiği yerlerde, Niş'te, Sofya'da da yer sarsıntıları oluyormuş Demek oluyor ki deprem at sırtında yol alan kurye ile yarışa çıkmıştı. Dört gün sonra İstanbul'da da bir depremin meydana gelmesi bu düşüncemi doğruladı.

İstanbul sık sık deprem olan bir şehirdir. Bir defasında, oturduğumuz binanın başımıza yıkılacak derecede şiddetle sallandığını hatırlıyorum. Geceyarısından sonra idi, bir sarsıntı ile uyanmıştım. Kör kandil ışığında masanın üstündeki bardağın devrildiğini gördüm. Tavandan ara • sıra taş ve kirişler düşüyordu. Sağlam bulduğum bir yere sığındım. Bir an bu hadise beni şaşırttı. Sonra depremin pek şiddetli olduğunun farkına vardım. Deprem, aynı şiddette olmamakla beraber üç gün kadar devam etti. Bazı yerlerde, daha çok oturduğumuz evde ve Ayasofya çevresinde en sağlam binalarda bile çatlaklar meydana getirmişti.

Edirne'de aşağı - yukarı üç ay kaldıktan sonra yedi aylık bir ateş—kes sağlayarak Mart ayında İstanbul'a döndüm. Oturduğum binada mahpus gibi yaşamaktan kurtulmak için kavasımla görüşerek başka bir eve çıkmaya karar verdim. Masrafını ben karşılayacaktım. Kavaslar bir sınıf memurlardır ki çeşitli hizmetleri arasında elçileri koruma görevleri de vardır. Oturduğum eve Sultanın yılda 400 altın sikke verdiğini, kendim ev tutarsam Sultanın bu masraftan kurtulacağını düşünen Kavasım teklifime hiç itiraz etmeden kabul etti. Yeni tuttuğum ev, bir bahçe içinde birkaç binadan ibaretti. Bahçe ile uğraşmak vazifemin verdiği yorgunluğu gidermek için iyi bir meşguliyetti. Fakat bu çok sürmedi. Her tarafı açık ve bahçe ile çevrili bir evde muhafaza ve gözetim işinin bir kervansaraydaki kadar kolay olmadığım gören kavas, fikrini değiştirdi. Paşalarla konuşarak beni yeniden eski oturduğum yere kapatmaya çalıştı. Bunu bir nezâket eseri olarak kabul etmem gerekirdi, zira bazı paşalar, şimdi yalnız bulunduğumdan küçük bir evin bana yeteceğini ve böylelikle tasarruf sağlanacağını düşünmüşlerdi. Ama ekseriyet bana karşı daha iyi hisler beslediği için eski oturduğum eve nakledildim.

Şimdi oturduğum bina İstanbul'un en kalabalık semtinde bulunuyor. Arka pencereleri denize nazır. Hemen kıyıda değilse de yunus balıklarını görebilecek kadar net bir görüş sağlıyor. Uzaktan üzerinde karlar hiç eksilmeyen Olympus dağının tepeleri farkediliyor. Evim, oldukça havadar olduğundan sıhhî bir ikametgâh sayılır. Ancak, yabancılara böyle şeyleri çok gördüklerinden Türkler pencerelere demir parmaklık koydukları gibi tahta perdelerle de kapatarak her türlü görüşe ve

taze hava almaya mani olmuşlardır. Komşuların, özel hayatlarını seyrettikleri yolunda şikâyetleri üzerine hırjstiyanlara böyle davranıldığı söyleniyor. Bina, bir avlu etrafında kare şeklinde çevrelenmiştir. Üst katında odalar, önlerini fırdolayı çeviren bir verandaya açılıyor. Bu veranda avluya nazırdır. Avluda derin bir su kuyusu vardır. Binanın cephesi saraya giden bir sokağa bakıyor. Tatil günü olan Cuma günleri Sultan, ibadet için camiye giderken bu yoldan geçer. Bu sebeple, elçilerin onu binanın pencerelerinden seyretmesi mümkündür. Türklerde önce büyüğün selâm vermesi adet olduğundan, Sultan geçerken yol kenarlarında dizilen halka selâm verir, onlar da Sultanı alkışlar, hayır dualar ederek selâmını iade ederler.

Binanın alt katı ise beygirler için ahır olarak kullanılır. İç kemerler üzerine oturtulmuş olduğundan, bina yangına karsı korunmuştur. Dış kısmı kurşunla sıvanmıştır. Birçok bakımlardan bu bina kullanışlı olmakla beraber herşey zarurî ihtiyaçlar düşünülerek yapıldığından lüks ve konfor, diye birşey göremezsiniz. Meselâ, jimnastik yapmak için bir bahçe yahut gözü dinlendirecek bir yeşillik, bir ağaç yoktur. Öte yandan kertenkele, yılan, akrep gibi hayvanlara sık sık raslanır.

Binanın içinde kendiliklerinden yaşayıp giden bu hayvanlar az gelmiş gibi bir de dışarıdan tedarik ettiğim bazı hayvanlarla burasını iyice doldurdum. Bunlarla uğraşmak adamlarım için bir eğlence oluyordu. Böylelikle memleket hasretini bir nebze olsun unutuyorlardı. Türlü türlü muziplikleriyle bizi kahkaha ile güldüren maymunlar aldığımız ilk hayvanlar oldu. Daha sonra tilki, ayı, geyik, vaşak, sansar ve samur gibi hay-

yanlar aldım Bir de domuzumuz var. Beygirlerin onunla beraber olmaktan çok hoşlandıklarını at uşaklarından duydum. Asyalılardan birçoğu bu pis hayvanı görmek için evime, geliyorlar. Onların kutsal kitapları bu hayvanın etini yemeyi yasakladığından Müslüman topraklarında domuz bulunmaz. Bu yüzden domuzu hiç görmemişlerdir.

Vebaya tutulmuş bir adamdan biz nasıl kaçarsak Türkler de domuza dokunmaktan öyle sakınırlar. Türklerin bu özelliğini bilen bir dostum, onların eline geçmeden bana ulaşmasını istediği bir paketi bu sayede hizmetçisiyle gönderebilmişti. Paketin içine küçük bir domuz yavrusu koydurmuştu. Elinde paketle içeri giren hizmetçiye kavas içinde ne olduğunu sorunca hizmetçi, bunun bana gönderilen bir domuz olduğunu söylemiş, kavas bastonuyla pakete dokunup da bir homurtu duyar duymaz geriye sıçrayarak «Onu da, o murdar hediyeyi de al, çık!» diye haykırmış. Daha sonra bana. «siz hıristiyanlar bu pis hayvandan ne anlarsınız bilmem» dedi. Böylece hizmetçi içeri girmek suretiyle sözü edilen paketi bana vermeye muvaffak olmuştu.

Kartal, karga, alakarga, acayip bir cins ördekler, keklik vs. gibi çok çeşitli kuşlarım da vardı. Bu kadar hayvanlarla dolu evimi dostlarımdan biri haklı olarak Nuh'un gemisine benzetmişti.

Okuduğum bazı yazarlar, hayvanların insanlara karşı duydukları derin sevgi ve bağlılık hislerine dair pek çok örnekler gösterirler. Saflığımla alay edilmesinden korktuğum için bu hikâyelerin çoğuna inanmamıştım. Ne zaman ki Assyriadan bir vaşak getirttim, söylenenlerin doğruluğunu o zaman kabul ettim. Bu hayvan kı-

sa zamanda adamlarımdan birine öyle alışmıştı ki onu görür görmez koşarak boynuna atılır, okşar, âdeta kucaklayıp öperdi. Adam ayrılmak isteyince eteklerine sarılıp onu alıkoymaya çalışırdı. Hayvanın âşık olduğundan şüphe edemezdiniz. Adam uzaklaşırken arkasından gözleriyle takip eder, gittiği yönden gözlerini ayıramazdı. Onun yokluğunda ne kadar mahzun durursa, görünce de keyfi, neşesi yerine gelirdi. Bir gün, adam, benimle birlikte Türk karargâhına gitmek üzere karşı sahile geçtiği zaman vaşak üzüntüsünden günlerce yiyip içmeden kesildi, nihayet hastalandı ve öldü.

TURNA

Nakledeceğim bir başka hikâye de kuşlara dair. Bende, hemcinslerinden çok farklı bir turna var. Balear adalarından getirilmiş. Kulaklarından aşağıya doğru sarkan beyaz tüyleri ve siyah tüylü ensesiyle diğer turnalardan daha büyük ve gösterişli. Türkler serpuşlarını bu kuşların tüyleriyle süslerler. İşte bu turna, fidye verip esaretten kurtardığım bir İspanyol askerine o kadar alışmıştı ki, onunla beraber saatlerce yürüyor, o durunca duruvor, o oturunca oturuyor, kimsenin kendisine el sürmesine müsaade etmiyordu. Asker sokağa çıkınca onun odasına gidip gagası ile kapıyı vuruyordu. Kapı açılınca gözleriyle her yerde onu arıyor, evin içinde dolaşıyor, göremeyince üzüntü içinde öyle tiz sesler çıkarıyordu ki gürültüsü kulaklarımızı sağır edecek hale geliyordu. Bu vüzden onu kapamaya mecbur kalıyorduk. Dostu döndüğü zaman kanatlarını açarak ona doğru sevinçle atılırdı.

Öyle hareketler yapardı ki, bunu uzak memleketlerin halk danslarına benzetirdik. Bütün bunlara ilâveten,

askerin yatağının altında uyumayı da adet haline getirdi. Bir de yumurta yumurtladı oraya.

DİLENCİLERE DAİR..

Size Türk dilencileri hakkında da bilgi vermek isterim. Bunların sayısı bizim memlekettekilere nazaran hayli kalabalıktır. Kendilerine kutsal bir hava vererek yer yer dolaşır ve halkın dinî hislerine hitap ederek dilenirler. Dilenciliklerini mazur göstermek için bazıları aklen zayıf olduklarını söylerler. Çünkü bu gibi zavıf akıllılar Türklerin saygı ve şefkatine nail olurlar. Onların evliya olduklarına ve ölünce doğruca cennete gideceklerine inanılır. Dilencilerin bir kısmı da araplardır. Ellerinde bir bayrak taşıyıp atalarının islâmiyeti yaymak için bu bayrak altından savaştıklarını söylerler. Her yerde dilenmezler. Akşam üzerleri sokaklarda gelip geçenlere bir limon, bir nar vesaire gibi şeyler uzatarak fiatının birkaç katı para isterler. Bir şey satar görünerek yapılan bir nevî dilenciliktir bu da.

ESARETE DAİR..

Esirliği ortadan kaldıran adamın insanlığa hizmet ettiğinden şüpheliyim. Esaretin birçok mahzurlarına rağmen iyi tarafları da vardı. Eğer, Roma. Kanununda olduğu gibi insaflı ve mutedil bir esaret şekli halen devam etseydi, ve esirlerin sahibi de Devlet olsaydı dünyada hür yaşamaktan başka bir şeye sahip olmayan bu insanları disiplin altına almak için bu kadar darağacına lüzum kalmazdı. Zira onların başıboş dolaşmaları kendilerini cinayet işlemeye varıncaya kadar türlü kötülük..

lere sevkediyor. Çoğu defa namuslu bir hayat yaşamaya, sıkıntılara katlanmaya yanaşmıyorlar. Doğuştan akıl, irade ve mantıkla mücehhez kimselerin hepsi doğru ve akla uygun olan yolda değillerdir. Bir liderin onlara yol göstermesi gerekir. Aksi halde işlenecek cinayetlerin sonu alınamaz. Bağlanmayıp serbest bırakılan bazı hayvanların nasıl zarar vermedikleri şey kalmazsa bunları da öyle kabul etmek lâzımdır. Türkiye'de böyle kötü yola meyilli esirler bir sahibin kontrol ve otoritesi altın, dadır. Bu sahip de onların çalışmaları sayesinde yaşayışını sürdürür. Türkler toplum hayatında olsun, özel hayatlarında olsun, bu esaret usûlünden çok faydalanmışlardır.

Onları çalıştırmak suretiyle iktisadî durumlarını kuvvetlendirmişlerdir. Bu yüzden bazı atasözleri ortaya çıkmıştır. Bir kimsenin zenginliği sahip olduğu esir adedine göre takdir edilir. Bir esiri olana fakir gözüyle bakılırdı.

Devlet de inşaat vesair işleri için ihtiyacı olan adamları esirlerden temin eder. Bizler esirlerin bu işgücünden mahrum olduğumuz için eski zamanların o muhteşem eserlerini hiç bir zaman meydana getiremeyiz. Eski insanlar her türlü bilgiyi okumuş, eğitim görmüş esirlerden öğrendiklerinden, bunlardan yoksun olmak cahil kalmak demekti. Maamafih, bu fikrimde yanılmış da olabilirim.

Esirler Türk askerlerinin en başta gelen gelir kaynağıdırlar. Seferden donen asker bir veya iki esir getirirse zahmetinin karşılığında mükâfatını almış demektir. Zira alelade bir esir kırk • elli crovn değerindedir.

Eğer esir genç ve güzelse, bir mahareti, herhangi bir marifeti de varsa bu meziyetleri dolayısiyle değeri iki misline yükselir. Bir sefer sonunda beş - altı bin esirle dönüldüğü zaman, bunun nakdî değerini, Türklerin bu seferlerde ne büyük kazançlar sağladığını izaha lüzum yoktur. Eski Romalılar için de esirler bir gelir kaynağı idi. Roma tarihçilerine göre Romalılar nüfusu yirmibeş — otuz bini bulan şehirler halkını toptan esir edip açık artırma ile satarlardı. Böyle bir artırma ile satış Türklere aşağı yukarı yüzelli bin crovn'luk gelir sağlar. Ancak Türkler, müslüman olan esirlere karşı diğer esirlere uyguladıkları savaş kaidelerini tatbik etmeyip onların özgürlüklerine saygı gösterirler.

Atlanma bakmak benim için ne büyük zevk!.. Hele yaz aylarında.. Seyis akşam olunca onları ahırlarından çıkarıp avluva bağlıyor. Temiz hava onlara iyi geliyor ve rahatlıyorlar. Başlarını kaldırıp yelelerini kımıldatıyorlar. Sanki kendilerini seyrettiğimizi anlamışlar gibi sevimli hareketler yapıyorlar. Diyebilirim ki Türk atları kadar insana yakın bir hayvan daha yoktur. Bunlar binicilerini bakıcılarını hemen tanırlar. Türkler atları terbiyelerken onlara çok şefkatli davranırlar.

Köylülerin taylara ne kadar itina ettiklerini Pontus yöresinde ve Bithynia dolaylarından Kapadokya'ya kadar yaptığım seyahat sırasında görmüştüm. Onları incitmemek için ellerinden geleni yapıyorlar, evlerinin içi ne kadar sokuyorlar, yemek sofralarına bile alıyorlar, sevivorlar, okşuyorlardı. Tayları âdeta çocuklarıyla bir tutuyorlardı. Kötü nazarlardan onları korumak düşüncesiyle boyunlarına gerdanlık gibi bir muska takarlar. Zira Türkler nazardan pek korkarlar. Hayvanlara ba-

kanlar onları hep okşayarak, iyi davranarak sevgilerini kazanırlar. Mecbur olmadıkça sopa veya kırbaçla vurmazlar. Bu sebeple beygirler içinde tekme atan, ısıran, inatçı ve huysuz birine raslamazsınız. Bu tip inatçı atlar pek azdır. Bizim seyislerin at terbiyesi usulleriyle Türklerin usûlleri arasında ne kadar büyük fark var. Bizimkiler atlara bağırıp çağırmakla, onlara vurmakla netice alacaklarını sanırlar. Bu yüzden hayvanlar onları görünce korkudan titrerler. Türkler ise atlarını, emir verince âdeta diz çöküp sahiplerini seve seve üzerlerine bindirmeyi isteyecek şekilde terbiye ediyorlar. Bazan, yerdeki bir şeyi ağızlarıyla alarak başlarını kaldırıp üstlerindeki biniciye veriyorlar. Böyle marifetli atların burun deliklerine iyi terbiye gördüklerine işaret olan gümüş halkadan takıyorlar. Binicileri yere düşünce başları ucunda hiç kımıldamadan saatlerce duran atlar gördüm. Bazıları seyisin etrafında dolaşarak âdeta onun emrini bekliyorlardı. Öyle beygirler vardı ki, sahipleri benimle birlikte binanın üst katında yemekte bulundukları sırada kulaklarını dikip dikkatle etrafı dinliyorlar, onların emrine hazır vaziyette bekliyorlar, seslerini duyunca kişneyerek cevap veriyorlar.

Türk alları boyunlarını gererek alabildiğine koşarlar. Bu bakımdan kısa mesafede onları hemen durdurmak çok zordur. Bunun sebebi de zannedersem, ağızlarına takılan gemdir. Bizde her hayvanın ağzına uyacak şekilde gem takılır. Halbuki Türkiye'nin her tarafında aynı cins gem kullanılıyor. Bizde atların nallarının ortası açıktır. Türkler ise yekpare, sağlam ve deliksiz bir nal çakıyorlar. Bu nal atların ayağını daha iyi muhafaza ediyor. Türkiye'de yaşlı atların bile canlı, kuvvetli olduklarını gördüm. Yirmi yaşında Türk atları bizim

sekiz yaşındaki atlarımız kadar hareketli idiler. İyi hizmetlerinden dolayı Sultanın ahırlarında yaşamaya hak kazanmış bazı atların kırk seneden daha fazla müddetle yaşadıkları ispat ediliyor. Türkler atlarının gübresini toplayıp kurutarak onlara yatak yapmada kullanırlar. Sıcak yaz gecelerinde hayvanlarını dışarı çıkarırlar. Üzerlerine kaba bir örtü örtüp altlarına da kuru gübre sererler. Ne yatak ne de yem olarak saman kullanmıyorlar. Kuru ot ve arpa'dan başka şey vermiyorlar. Bu daha ziyade besleyici bir gıdadır. Türkler atlarının semiz olmaktan çok narin olmasını isterler, zira böylece onların daha dayanıklı ve işe elverişli olacağına inanırlar. Atların üstünü bütün sene, mevsime göre değişen bir örtü ile örterler. Bu örtü atı soğuktan koruduğu gibi tüylerinin parlaklığını da muhafaza ediyormuş.

İşte, dediğim gibi, akşam üstü avluya çıkarılıp kazıklarına bağlandıkları zaman atlarımı seyretmek benim için büyük bir zevk oluyor. Onları isimleriyle çağırınca başlarını çevirip kişneyerek bana cevap veriyorlar. Zaman zaman bizzat gidip onlara kavun karpuz kabuğu vermeyi alışkanlık haline getirdiğim için beni tanıyorlar artık. Hayvanlarla uğraşmak can sıkıntısını gidermek için ivi bir şey.

SAVAŞTA TÜRK ASKERİ

Türk ordusunda, bir sefer sırasında kırk bin kadar deve ile bir o kadar da katır bulundurulur. Bu hayvanlar çadır, silâh, savaş âletleri ve her türlü levazımın taşınması için kullanılmaktadır. Eğer ordu İran'a sefer yapıyorsa bunlara hububat yüklenir. Türklerin Kızılbaş dedikleri Sofinun idaresinde bulunan ülke mümbit bir

yer olmadığı ve ayrıca memleketleri düşman istilâsına uğrayınca düşmanı yiyecek sıkıntısına düşürüp geri çekilmeye mecbur etmek gayesiyle her yeri ve her şeyi yakıp yıkmak ora halkının adeti olduğundan bir istilâ ordusu yiyeceğini beraberinde getirmek zorundadır. Ordu ilerlediği müddetçe yanındaki yiyeceklere el sürmez, bunları geri dönüş sırasında kullanmak ister. Zira hayvanlarıyla birlikte kalabalık bir ordunun geçtiği yerde işe yaravacak bir şey kalmayacağını bilirler. Mecbur kalınınca Sultanın erzak denkleri açılarak yeniçerilere ve bunlara bağlı askerlere ancak ölmeyecek derecede bir miktar yiyecek her gün tartılarak dağıtılır. Diğer askerler, bilhassa süvariler, evvelki seferlerde edindikleri tecrübeleriyle yiyecek sıkıntısını bildikleri için yanlarına bir yedek hayvan alarak buna, çadır vazifesi görecek bir bez, birkaç parça çamaşır, yatak, birkaç torba un, bir kutu tereyağ baharat ve tuzdan ibaret levazım yüklerler. Aç kaldıkları zaman bu erzakı idareli şekilde kullanırlar. Birkaç kaşık unu su ile karıştırıp biraz tere yağ ilâvesiyle ateşte kaynatırlar üstüne tuz ve baharat ekerler kaynayınca koca bir tabağı dolduracak şekilde kabaran bu yemekten ekmek istemeksizin günde bir iki defa yiyerek karınlarını doyururlar. Bazan yanlarında peksimet bulunursa onunla beraber yerler. Bu şekilde hep aynı şeyleri yemek suretiyle bir aydan fazla müddetle hayatlarını sürdürüyorlar. Bazıları da toz haline getirilmiş sığır etini un gibi kullanıyorlar. Bu onlar için esaslı bir gıda oluyor. Ayrıca, hastalık dışında bir sebeple ölen beygirlerin etinden de faydalanılır. Beygiri ölen askerler eğerlerini başlarının üzerine alarak Sultanın geçeceği yol üzerine dizilirler. Bu, beygirlerinin öldüğünü, başka hayvan almak için Sultanın yardımını

dilediklerini gösterir. Sultan da çeşitli ihsanlarla onlara yardım eder.

Bütün bu anlattıklarım, Türklerin güç şartlara nasıl sabır ve tahammülle karşı koyduklarını, gelecek iyi günler için fedakârlık yaptıklarını gösterir mahiyettedir. Oysa bizim askerlerimiz ne kadar farklıdır. Sefer sırasında yemek beğenmezler de mükellef ziyafet isterler. İstedikleri olmayınca isyan edip başlarının tehlikeye girmesine yol açarlar. İstedikleri olsa bile yine de huzursuzdurlar. Tahammülsüzlükleri onların en büyük düşmanıdır. Bu onlar için düşman askerlerinden daha öldürücüdür.

Bizim askeri sistemimizle Türk sistemini karşılaştırınca geleceğin bize neler hazırladığını düşünüp korkudan titriyorum. Karşılaşan iki ordudan biri galip gelecek —ki bu herhalde Türk ordusu olacak —diğeri ise mahvolacaktır. Çünkü Türk Ordusu sırtını kuvvetli bir imparatorluğun geniş kaynaklarına dayamış, zinde, tecrübeli, sarsılmamış bir kuvvet. Askerleri zafere alışmış, zor şartlara dayanma kabiliyetine sahip, intizam ve disipline riayetkar, uyanık ve kanaat ehlidirler. Bizimkilerde ise umumi bir fakirliğe mukabil hususî israf, yıpranmış kuvvet, maneviyat bozukluğu, tahammül yokluğu ve idmansızlık var. Serkeş askerler, aza kanat etme yen subaylar. Disiplin kavramıyla alay ederiz. Başıboşluk, sarhoşluk, serkeşlik, zevke düşkünlük bizde alabildiğine vardır. Daha kötüsü yenilgiye alışmış bulunmamızdır. Bu durumda neticenin ne olacağı gün gibi aşikârdır. Herhalde şimdilik İran lehimize bir durum yaratmakla beraber, Türkler İranla bir anlaşmaya vardıkları zaman onlardan ve diğer Şark devletlerinde de yar-

dım görerek bütün güçleriyle boğazımıza sarılacaklardır.

Bu büyük tehlikeye karşı ne kadar gevşek ve hazırlıksız olduğumuzu düşündükçe içim ürperiyor.

Neyse, biz yine başlangıçta anlattığımız konuya dönelim. Yük hayvanlarının seferde, çoğunlukla yeniçerilere ait silâh ve çadırları taşıdıklarını söylemiştim. Türkler askerlerin sıhhatlerine çok dikkat ederler. Düşmana karşı kendilerini korumak askerlerin görevi, sıhhatlerini korumak da devletin işidir. Bu bakımdan Türk askerlerinin silâhlarından ziyade giyimleri mükemmeldir. Türkler soğuktan çok korktuklarından korunmak için yazın bile kat kat giyinirler. En içte kaba iplikten dokunmuş oldukça sıcak tutan bir iç gömleği vardır. Soğuk ve yağmurdan korunmak için ayrıca devamlı olarak çadır bulundurulur. Bu çadırların içinde yirmibeş otuz kadar veniçeri yatar. Zira herkes ancak yatacağı kadar bir yer işgal eder. Elbise masrafları devlete aittir. Her türlü kayırma ve suiisstimali önlemek için elbiselerin dağıtımı şöyle bir usûle tâbi tutulur: Askerler bu iş için ayrılan yerde karanlıkta takım takım çağrılır. Asker adedi kadar elbise takımı hazırlanmıştır. Her asker karanlıkta payına düşen elbiseyi alır, vücutlarına uygun dikilmemiş bir elbiseyi alan asker bunu şansının kötülüğüne hamleder. Ayni düşünce ile askerlerin aylıkları da savılarak değil, tartılarak verilir. Bu, onların eksik veya silik akçe verildiği yolunda şikâyet etmemeleri içindir. Bu aylıklar hak edildiği günden bir gün önce ödenir.

Yük hayvanlarının taşıdıkları zırhlar, muhafız suvari kuvvetlerine aittir. Yeniçeriler göğüs göğüse harbet-

mezler. Tüfek kullanırlar. Düşmanla yakın muharebeye başlanacağı zaman zırhlar getirilerek süvari kuvvetlerine dağıtılır. Bu zırhların çoğu daha önceki savaşlarda düşmandan yağma edilmiş şeylerdir. Süvarilerde bir de hafif kalkan bulunur. Muharebelerden kısa bir zaman evvel alelacele dağıtılan zırhların onu giyen askerlere tamamen uyması imkânsızdır. Kimine zırh dar gelir, kiminin başına miğfer olduğu gibi geçer. Bir başkası zırh'ın ağırlığı altında ezilir. Fakat yine de Türkler bunları büyük bir gayret ve cesaretle taşırlar. Sadece korkak olanları kabahati silâhlarına bulurlar, ama yine de savaşta yararlık gösterir, emsallerine üstün olmaya çalışırlar. Sık sık kazandıkları zaferler devamlı harp tecrübeleri onların zafere olan güvenlerini kuvvetlendiriyor. Bu yüzden kıdemli bir piyade eri (at sırtında hiç harbetmediği halde) süvari neferi olarak göreve alınabilir. Harp tecrübesinin kâfi olduğuna inanırlar.

Eski Romalıların da aynı kanaate sahip olduklarını zannediyorum. Julyus Cezar, askerlerinin lavanta sürünmüş olsalar bile mükemmel savaşçı olduklarını söylerdi. Demek ki tecrübeli askerlerin muharebeyi idare ediş tarzları bize göre çok farklı. Eskiden Romalılar, şimdi ise Türkler bu tarzı büyük bir başarı ile tatbik etmişlerdir.

TÜRKLERDE HAYVAN SEVGİSİ

Şimdi tekrar Türklerin hayvanlara karşı gösterdikleri merhametten bahsedeceğim. Köpek onlar için pis ve sırnaşık bir hayvandır. Evlerine almazlar. Kediyi ise köpeğe nazaran daha makbul ve temiz sayarlar. Evlerinde beslerler. Muhammed'in kedisine olan sevgisi öylesi..

ne aşırı idi ki meşguliyet zamanlarında kedisi elbisesinin kolu üzerinde uyuyakalsa onu rahatsız etmemek için elbisesinin kolunu kesmeyi tercih ederdi. Köpekler sahipsizdirler. Mahallelerde başıboş dolaşırlar, sokaklarda buldukları yiyeceklerle yaşarlar. Ancak, bir evin civarında yavrulamış bir köpek görürlerse ona yiyecek birşeyler vermeyi sevap addederler. Kendi hemcinslerine karşı yapacakları bir yardımı bir hayvana yaptıklarını söyleyerek onların dikkatini çektiğim zaman bana, Cenabı Hakkın insanlara akıl verdiğini, ancak onların bu aklı iyi kullanmadıklarından başlarına felâket geldiğini, bu sebeple merhamete lâyık olmadıklarını söylü yorlar. Öte yandan hayvanların bazı içgüdüleri ve önsezilerinden başka bir şeylerin yoktur. Bunları takip ederek yaşarlar. Bundan dolayı insanların şefkat ve himayesine muhtaç ve müstehaktırlar. İşte Türkler bu düşünce ile hayvanlara eziyet edilmesine ve onların bir tarafını keserek eğlenilmesine çok kızarlar. Venedikli bir kuyumcunun başına gelenler bu anlattıklarıma bir misâl teşkil edecektir. Hikâye şöyle; Kuş tutmaya meraklı kuyumcunun tuttuğu kuşlar arasında rengi ve büyüklüğü itibariyle kukumava benzeyen biri vardı. Hayvanın gagasının küçüklüğüne rağmen göğsü o kadar genişti ki ağzını açtığı zaman bir insan yumruğu içine girebilirdi. Şakacı bir insan olan kuyumcu, bu tuhaflığından dolayı kuşu kanatlarından gererek kapısına asmıştı. Ağzını da bir değnek koymak suretiyle açık tutuyordu. Evin önünden geçen Türkler hayvanı görüp canlı olduğunu anlayınca, haline acıdılar. Böyle zararsız bir kuşa eziyet etmenin cinayet olduğunu söyleyerek adamı evinden dışarı çıkardılar. Yaka paça hâkimin huzuruna getirdiler. Hâkim ona ağır bir ceza vereceği sırada, Venedik sefa-

retinden bir memur gelerek suçlunun kendisine teslimini talep etti. Kuyumcu, kendisini getiren Türklerin şiddetli itirazları arasında hâkimin iyi kalpliliği sayesinde memura teslim edildi. Bu suretle kurtulmuş oldu. Ziyaretlerinden birinde bana başından geçen bu olayı anlatmış ve çok korktuğunu belirtmişti. Olay tuhafıma gitmişti. Kuşu da bir gün bana getirdi. Geceleri uçar, ineklerin memelerini ararmış. Eskiden keçi memesi emen kuş diye anlatılan hayvan bu olsa gerek. Bu anlattıklarım da Türklerin her türlü hayvana karşı besledikleri acıma hislerini göstermektedir.

Bizim mahallenin civarında bir yerde gür yapraklı dallarını etrafa yaymış büyük bir çınar ağacı var. Bazan, kuşçular, yanlarında birçok küçük kuş olduğu halde bu çınarın altına gelip oturuyorlar. Gelip geçenler de onlara para vererek kuşları alıyor ve azad ediyorlar. Serbest kalan kuşlar çoğunlukla çınarın yaprakları arasına konarak kanatlarını çırpıyor, sevinçle cıvıldaşıyorlar, âdeta esaretten kurtulmalarının heyecanını yaşıyorlar. Onları serbest bırakmış olan Türkler de bu manzarayı görerek aralarında şöyle konuşuyorlar: «Bak nasıl seviniyor, minnetlerini nasıl dile getiriyorlar.»

Belki bunları duyunca, «Tuhaf, Türklerin hepsi Fisagorcu mudurlar ki, bütün hayvanlar onlar için kutsal olsun, hayvan eti yemesinler?» diye bir soru aklınıza gelebilir. Aksine, onlar kendilerine ikram edilen kızarmış veya haşlanmış etleri yemeyi reddetmezler. İnsanların hayvan eti yemesinin normal bir şey olduğunu kabul ederler. Ancak hayvanlara işkence edilmesine ve onların çektiği acıdan zevk alınmasına tahammül edemezler. Cıvıltıları kırları dolduran küçücük kuşları öl-

dürmek şöyle dursun, onları hürriyetlerinden mahrum edip kafeste beslemeye bile bir kısım Türkler asla razı olmazlar. Nadiren bazı kimseler kafeste tatlı sesli bülbüller besler ve bunları kiraya verirler. Bazıları saka kuşları gezdirirler. Bu kuşlar öyle terbiye edilir ki bir evin penceresinden dışarıya uzatılmış bir parayı almaya çalışırlar, parayı elinde tutan adam buna müsaade etmezse onun eline konarlar, onunla birlikte odadan odaya dolaşarak parayı kapmaya uğraşırlar, alınca da geldikleri yoldan sahiplerine doğru uçmak isterler. Sahipleri bir çıngırakla onları çağırır, kuş parayı getirince kendir tohumu verilerek mükâfatlandırılır.

Neyse, bu bahsi artık burada bırakıyorum, zira beni Pliny veya Aelian'ı taklit ediyorum, bir tabiat tarihi yazmak istiyorum sanacaksınız.

ŞİMDİ TÜRK KADINLARINA DÖNÜYORUM:

Türk kadınlarındaki yüksek ahlâk seviyesinden de bir nebze bahsetmek yerinde olacaktır. Karılarının iffeti Türkler için o kadar önemlidir ki hiçbir başka millette ona bu derece önem verildiğini göremezsiniz. Karılarının iffetini korumak için, güneş ışığının bile erişemeyeceği şekilde onları eve kapatırlar. Mecbur kalıp da bizzat sokağa çıktıkları zaman, onları o örtülü ve kapalı hali ile bir hayalet zannetmek mümkündür. İnsanlara keten veya ipek peçeler arkasından bakarlar, fakat kendi ciltlerinin en ufak bir kısmı dahi bir erkek tarafından görülemez.

Birazcık güzelliği yahut gençliği olan bir kadının bile onu gören erkekle arzu uyandıracağı ve dolayısiy-

le ruhen kirleneceği düşünülür. Bunun için kadınlar erkeklerden tamamen uzak tutulur. Çocuklar ve kocaları dışında erkek olarak yalnız kardeşlerine görünmelerine izin vardır. Kocalarının kardeşlerine bile görünmezler. Zengin ve yüksek tabakaya mensup erkekler, evlenirlerken, karılarının evden dışarı ayak atmayacaklarına dair şart koşarlar. Hiç bir erkek veya kadının, en yakın akrabaları dahil, ne sebeple olursa olsun, onları ziyaret etmelerine izin vermezler. Ana ve babalar bu yasağa dahil değildir. Bunlar bayramlarda kızlarını ziyaret edebilirler. Eğer evlenen kadın yüksek rütbeli bir kimsenin kızı ise veya normalden çok fazla çeyiz getirmişse, kocası karısına sadık kalmayı, hiçbir odalık almamayı taahhüt eder. Zira, Türk kanunlarında bir erkeğin karısından başka dilediği kadar odalık almasını engelleyecek hiçbir hüküm yoktur. Çocuklar da ister nikâhlı karısından ister bir cariyeden doğmuş olsunlar, aralarında bir fark gözetilmez. Aynı haklara sahiptirler. Esir pazarından satın alınmak, yahut da savaşta ele geçirilmek suretiyle elde edilen cariyelerden sahipleri bıktıkları zaman tekrar esir tüccarlarına götürüp satmakta serbesttirler Ancak çocuk doğurmuş olanlar hürriyetlerine kavuşurlar. Süleyman'ın cariyesi iken ondan çocuğu olan Roxalana da bu usûlden faydalanıp esirlikten kurtulmuştur. Eşitlik hakkına kavuşur kavuşmaz Süleyman ile her türlü ilişkisini kesmeye kalkışan Roxa lana, onunla tekrar ilişkide bulunmak için nikâh yapılmasını şart koşuyordu. Bir cariye ile nikahlanmak Osmanlı Sultanlarının adetlerine uygun değil idiyse de, Süleyman onu derin bir aşkla sevdiğinden meşru karısı olmasını sağladı.

Nikâhlı kadın ile cariye arasında tek fark çeyizdir. Çünkü halayıkların hiçbirinin çeyizi yoktur. Evlenmek suretiyle kocasının evini idare etmek hakkına sahip olan kadın evdeki diğer kadınlar üzerinde hâkimiyet kurar, onları dilediği gibi ev işlerinde kullanır. Ancak koca evdeki cariyelerden biri veya karısı ile geceyi geçirme hususunda serbesttir. Arzusunu karısına bildirmesi üzerine karısı istediği cariyeyi ona gönderir. Kocanın verdiği bu emre halayık herhalde nikâhlı kadından daha fazla istek ve heyecanla itaat eder. Haftada bir gece bilhassa tatil günü olan cuma gecesini koca nikâhlı karısına ayırmak zorundadır. Aksi halde kadının şikâyete hakkı olur.

Türklerde bir çok sebeplerden dolayı karı koca arasındaki evlilik sona edebilir. Bu hususta kocalara daha fazla hak tanınmıştır. Kadın, kendi kabahati yüzünden ayrılmamışsa, boşanma neticesinde cihazı kendisine iade edilir. Ancak kadının kocasından isteği üzerine ayrılması oldukça zordur. Kocasının kendisine yeterli nafaka vermemesi ve ondan normal olmayan zevkler istemeğe kalkışması boşanma sebeplerini teşkil eder, ki kadın bu durumda, hâkim huzuruna çıkarak kocasından ayrılma talep eder. Hakim sebebini sorduğunda kadın hiç konuşmadan ayağından pabucunu çıkarıp ters çevirerek yere koyar. Bu hareketi kocasının kendisinden anormal zevkler istediğini anlatmak içindir. Mevki ve Servet sahibi erkekler erbezleri dumura uğratılmış ve cinsel uzuvları kesilmiş haremağaları idaresinde bir çok cariyeden teşkil edilmiş bir hareme sahiptirler. Bu haremağalarının tenasül uzuvlarının kesilmesi cariyelere karşı cinsî arzu hissedip keyif için onlarla münasebette bulunmamalarını temin içindir.

Türkler vücut temizliğine çok dikkat ederler. Kirli, pis olanlardan tiksinirler, vücut pisliği onların nazarında ruhun pisliğinden daha fenadır. Bundan dolayı sık sık yıkanırlar.

Kibar evlerinde hamamlar vardır. Evlerinde hamamı bulunmayan diğer orta tabakaya mensup Türkler umumî hamamlara giderler. Kadınların çoğu umumî kadın hamamlarına gittikleri için buralarda halayıklar, hür kadınlar, dünyanın çeşitli yerlerinden kısmetlerini aramaya getirilmiş çok genç ve güzel kızlar toplanırlar. Bazı erkekler karılarını umumî hamamlara yollamak istemezler. Ama onları zorlayamazlar, zira kanunları kadınlara bu hakkı tanımıştır. Maamafih bu gibi haller aşağı tabaka arasında meydana geliyor. Çünkü dediğim gibi zenginler kendi evlerindeki hamamlarda yıkanır.

İstanbul'a dönüşümden bu yana Macaristan'la ilgili büyük değişiklikler oldu. Hepsini bir bir anlatmak lüzumsuz olduğu gibi ben de bunu arzu etmiyorum. Kral John'un dul eşi İsabella, oğlunu da alarak Transilvanya'ya gitti. İmparator Ferdinand ile aralarındaki ittifakı bozmuş ve birleşmeyi reddetmişti. Transilvanya'lılar Türk gücü karşısında boyun eğmişlerdi. Türkler de durumun kendi lehlerinde gelişmesi üzerine bütün Macaristan'ı zaptetmeye kalktılar. Bu niyetle birtakım yerleri, bu arada Sigeth'i muhasara ettiler. Macarca «Ada» yani müstahkem bir kale anlamına gelen Sigeht'i zaptetmek için, Ali Paşa memur edilmişti. Ali Paşa aslen Espirli olup ordusu içinde askerlerin güvenini kazanmış, düşmana dehşet salmış, evvelce yaptığı muharebelerde büyük başarılara erişmiş bir kumandandı. İstanbul'da, arkadaşlarımla beraber bizi görmek istedi. Kendisini

büyük bir kahraman olarak gördüğümüzü sanıyordu. Yanına gittiğimiz zaman nazik bir şekilde bizi kabul etti, uzun bir nutuk çekerek Macaristan'ı kan ve ateş içinde bırakmaktansa sulh aktedilmesinin uygun olacağını söyledi ve padişahın bildirdiği şartlan kabul etmemiz tavsiyesinde bulundu. Kendisine, bızim de sulh arzu ettiğimizi, ancak teklif olunan şartların hükümetimin şeref ve haysiyetiyle bağdaşamayacağını söyledim. Bunun üzerine bize sunulan şeker şerbetini içlikten sonra yanından ayrıldık. Ali Paşa bir hadımdı. Kısa boyluydu. Geniş ve kalkık omuzları, bu omuz çukuru içine yerleşmiş başında çatık kaşları, domuz dişini andıran dişleri ile oldukça çirkin ve o nisbette kuvvetli bir adam görünümündeydi. Boğuk ve kısık sesliydi. Macaristan'a yapacağı seferin hazırlıklarını birkaç gün içinde tamamladıktan sonra ordusuyla Sigeth üzerine yürüdü, Dabock'a kalesini tahrip edenleri perişan etti. Caesar. Ali Paşanın maksadını evvelden öğrendiği için oğullarından Ferdinan'ı ona karşı yolladı. Ferdinand daha çok genç olmakla beraber yaşlı bir komutan kadar metanet sahibi idi. Yanında pek büyük bir kuvvet yoktu ama seçme askerlerden müteşekkil bir süvari kuvveti ile Ali Paşa ordusuna karşı koydu. Muharebeye iştirak etmiş bulunan Türklerin bana anlattıklarına bakılırsa, düşman kuvvetleri pek muhteşem, disiplinli ve cesurdu. Doğuştan mağrur olan Ali Paşa, maiyetindeki büyük orduya rağmen bir avuç hıristiyanın nasıl olup da kendisine karşı koyacak cüreti bulduklarına pek şaştı.

İki ordu arasında bataklık bir arazi vardı ki bunu geçmek için büyük tehlikeyi göze almak gerekiyordu. Ferdinand, Türk Ordusunu bu bataklığın bitiminde bek-

liyordu. Niyeti Sigeth'e yardım etmek, muhasarayı kaldırtmaktı. Ali Paşa ise geri çekilmeyi kabul etmedikçe bu bataklığı geçmek zorundaydı. Çok güç durumda kalmıştı. Herşeyi talihe bırakarak atını kaleye doğru çevirdi. Yanında bulunan sancak beylerinden biri, onun niyetini, göze aldığı tehlikeyi anlayınca hemen atından atlayarak Paşanın atının gemine yapıştı ve «Sultan» dedi. (Türkler aralarındaki büyüklere böyle derler.) hem kendinizi, hem orduyu büyük bir tehlikeye attığınızın farkında mısınız? Şu bataklığın, geçilmesi ne kadar zor bir arazi olduğunu görmüyor musunuz? Düşman karşı sahilde, zinde bir halde bizi karşılamaya hazır bekliyor. Biz tam sulara ve çamura yarı belimize kadar gömüldüğümüz sırada muntazam bir harp nizamı ile karmakarışık duran saflarımıza hücum edecekler, bu ihtiyatsızlığımızdan dolayı büyük bir zafer kazanacaklar. Kendinize geliniz, nefsinize hakim olunuz, Padişahımıza hizmet etmek istiyorsanız daha uygun şartların zuhurunu bekleyin ve bunca cesur askerin hayatını tehlikeye atmayın.»

Bu sözler etkisini gösterdi ve Ali geri çekildi. Türklerin hemen hepsi Sancak beyinin bu sözleri üzerine ordunun kurtulduğunu söylemektedirler.

Olay İstanbul'da duyulduğu zaman, Vezir ve Başkumandanlar kararın yerinde olduğunu kabul etmekle beraber, cüretkâr hareketinden dolayı sancak beyinin cezasız bırakılmasının doğru olmayacağı mütalâasında bulundular. Askerî disiplin bakımından bu gerekliydi. Bu düşünceyle Sancak beyi İstanbul'a çağırıldı ve bir müddet açıkta bırakıldı. Cezasını yeteri kadar çektiği kabul edildikten sonra kendisine büyük bir kumandanlık

verildi. Çünkü onun bu cezaya, suçundan dolayı değil, askerlik disiplininin korunması için çarptırıldığını herkes takdir ediyordu.

Bir müddet sonra, Macarların kurdukları pusular ve baskın tarzında hücumlariyle ordusunun büyük bir bir kısmını kaybeden Ali, Budapeşte'ye doğru perişan bir halde ric'at etti. Yenilginin verdiği, üzüntü ile Budapeşte'de öldü. Ali henüz Sigeth'de iken bizim kuvvetlerimiz Gran'ı kuşatarak şehri zaptetmişlerdi. Eşyaları yağma edip çoğu kadın ve çocuklardan ibaret bir çok esir aldılar.

Durumdan Aliyi haberdar etmek üzere hemen bir adam gönderildi. Adam perişan bir ifade ile Ali'nin karşısına çıktığı zaman, yüzündeki bu telâş ve korkunun sebebini öğrenmek için Ali ona «ne var ne yok?» diye sordu. O da, düşmanın Gran'ı zapt ve yağma ettiğini bildirdi. «Üzüntümün sebebi bu felâkettir» dedi. Ali, maiyetinin yanında «Aptal, dedi, hangi felâketten bahsediyorsun? Asıl felâket beni erkek olmaktan meneden şu mahrumiyettir. Bu sırada eliyle erkeklik organını işaret ediyordu. Habercinin kederiyle böyle alay etti. Gran'ın kaybedilmesi ehemmiyeti haiz değildi. Onu geri almak her zaman mümkündü. Paşanın sözlerine yanındakiler kahkahalarla güldüler.

Hırvatistan'da gerek Türkler gerekse hıristiyanlar karşı tarafa pek çok akınlar yapıyorlardı. Ancak her iki taraf da fazla uyuşukluk ve vurdum duymazlıklarının cezasını çektiler. Yukarda bahsettiğim olaydan az önce meydana gelen ve çok hoşuma giden bir olayı size anlatacağım. Sizin de hoşlanacağınızı umarım. Bu civarlarda, bir Türk, yanındakilerle birlikte, düğün eğlencele-

riyle meşgul bir grup hıristiyana hücum ederek bir kısmının ölümüne, bazılarının da yaralanmasına sebebiyet vermişti. Bu adam, Rüstem'in pek sevdiği ve cesaretini övdüğü bir kimse idi. Ona biraderzadem derdi. Bu olay Rüstem'e duyurulduğu zaman pek keyiflenmişti. Akrabasının bu başarısını her yerde uzun uzun anlatmıştı. Fakat çok geçmeden Dalmaçyalı bir süvarinin getirdiği haber Rüstem'in kahkahalarını gözyaşlarına çevirdi. Deli namıyla anılan bu süvari ağır bir bozgun haberi getiriyordu. Bazı sancak beyleri topladıkları kuvvetlerle düşman ülkesine bir akın yapmışlar, uzak mesafelere kadar ilerleyerek yakıp yıkmışlar, bir hayli ganimet elde etmişlerdi. Ancak, çok fazla ilerledikleri için sonunda hıristiyan kuvvetleriyle karşılaştılar. Bunlar tüfeklerle silâhlanmış süvarilerdi. Türk akıncıları bunların karşısında perişan oldular. Pek çoğu ölümden kurtulamadı. Bunların arasında Rüstem'in akrabası olan Achille adlı birisi de vardı. Bu adam, düğün alayına saldırıp gelin ve güvey dahil birçok hıristiyanı öldüren ve Rüstem'in herkese cesaretini övdüğü kimse idi. Rüstem bu felâket haberine çok üzüldü, gözyaşlarını tutamadı. Daha sonra, divanda haberi getiren Dalmaçyalı süvariye «Kaç kişi vardınız?» diye sordu. O da, «2500'den fazla» cevabını verdi. Paşa, hıristiyanların sayısının ne kadar olduğunu sorunca, süvari onların beşyüz civarında olduğunu, belki bir kısmının da pusuda gizlenmiş olabileceğini söyledi. Paşa bunun üzerine hiddetlenerek «bu kadarcık hıristiyan mı sizi bozguna uğrattı, utanmadan Padişahın ekmeğini yiyorsunuz!» diye çıkıştı. Süvari bu azarlamaya karşı şöyle cevap verdi: «Meseleyi iyice anlatamadığımı sanıyorum. Bizi yenen düşmanımızın yiğitliği değil, tüfeklerinin ateşidir. Eğer karşı karşıya,

mertçe bir döğüş yapsalardı sonuç çok daha başka olacaktı. Onlar göğüs göğüse dövüşmekten korkarak ateşin himayesine sığındılar. Buna karşı ne yapabilirdik? Ateşten daha kuvvetli birşey var mıdır? Ölümlü bir kuvvet onunla başa çıkabilir mi? Bu tüfeklerin ateşi karşısında boyun eğmemek mümkün mü?» Türklerin bu tüfeklerden korktukları bu olaydan da anlaşılıyor. İranlıların da bunlardan çok çekindikleri söyleniyor. Türklerin İran Seferi sırasında Rüstem'e askerlerin bir kısmının bu tüfeklerle silahlandırılması, bu şekilde bir süvari birliği meydana getirerek düşmana korku ve dehşet salması tavsiye edilmişti. Rüstem'in buna aklı yattı. Süvarilere tüfekleri verip atış talimleri yaptırdı. Ancak daha bir günlük yol katetmeden tüfeklerin çoğu işe yaramaz hale gelmişti. Ya bir parçası düşüp kaybolmuş, yahut da bozulmuştu. Tamir edecek kimseler de pek azdı. Ayrıca askerler de bu silâhı taşımak istemiyorlardı. Temizliğe verdikleri önem dolayısiyle tüfek taşımanın aleyhinde idiler. Zira gerek barut, gerek yağla elleri kirleniyor, elbiseleri pisleniyordu. Yanlarından sarkan cephane dolu torbaları, «barut kutuları» ile arkadaşlarının alay konusu oluyorlardı. Kendilerine Eczacı adı takmışlardı. Bütün bunlar yüzünden Rüstem'e başvurarak kırılmış, işe yaramaz tüfeklerini gösterdiler, bunları düşmana karşı nasıl kullanacaklarını, ne fayda göreceklerini sordular. Bu işe yaramaz tüfeklerin kendilerinden alınarak eski silâhlarının tekrar verilmesini istediler. Rüstem durumu düşündü, askerlerin isteklerini iyice tetkik ettikten sonra reddetmek için bir sebep bulamadı. Böylece, Rüstem'in lütuf ve izni ile yay ve oklarına tekrar kavuşmuş oldular.

Size Macaristan hududunda vuku bulan çatışmaları anlatırken, Türklerin düello hakkındaki düşünce ve duygularından da bahsetmek aklıma geldi. Düello bizlere göre yüksek bir cesaretin yegâne delili sayılır. Macaristan'da, bizim araziye hudut bir yerde, Aslan Bey adında kuvvetiyle tanınmış bir sancak beyi vardı. Yayını gererken, kılıcını indirirken gösterdiği kuvvet, düşmanlarına saldığı korku dolayısiyle ün kazanmıştı. Bir gün, civar sancak beylerinden Veli bey ismiyle anılan biri ona rakip çıktı. Belki başka sebeplerle de çoğalan rekabet, sonunda kin ve nefrete dönerek iki taraf arasında saldırılara ve kan dökülmesine kadar vardı. Veli bey bir vesile ile İstanbul'a çağrıldı, divanda söz dönüp dolaşıp Aslan beyle olan kavgasına intikal ettirildi ve pa şanın meseleyi sorması üzerine Veli bey, aralarındaki düşmanlığın sebeplerini ve hali hazır durumunu etraflı şekilde anlattı. Kendini haklı göstermek için, Aslan beyin pusu kurarak kendisini yaraladığını, eğer tanıdığı nama lâyık olmak istiyorsa böyle kalleşçe değil, açıktan açığa vuruşması gerektiğini, hattâ defalarca onu karşı karşıya vuruşmaya davet ettiğini söyledi.

Veli beyin bu sözleri Paşayı kızdırdı. «Bir arkadaşınızı düelloya davet etmeye nasıl cür'et edersiniz? Dövüşecek bir hıristiyan bulamadınız mı? İkiniz de sultanın ekmeğini yediğiniz halde birbirinizi öldürmeye mi kalkışıyorsunuz. Yazıklar olsun size. Böyle bir örnek gördünüz mü? Düşünmüyor musunuz ki hanginiz ölürse ölsün bunun zararı Padişahımıza dokunacaktır» diyerek onun hapse atılmasını emretti. Veli bey aylarca hapis yattıktan sonra eski namı ve şanı silinmiş bir halde dışarı çıktı. Halbuki bizde, ülkenin düşmanlarına hiçbir zaman gözünü çevirmemiş olan kimseler hemşerilerin-

den veya silâh arkadaşlarından birine silâhı çektiklerinden dolayı büyük ün kazanırlar. Bu bizim ahlâk kuralları sayesinde ne yazık ki faziletlerin yerini rezaletler tutuyor, cezayı hak ettiren hareketler şanlı ve şerefli kabul ediliyordu.

Anlatacağım her şeyi dinlemeyi arzu ettiğiniz için size Golchian'lar Kralının İstanbul'u ziyaretini anlatmayı ihmâl etmeyeceğim. Bu krallık Kafkasya'ya yakın bir yerde, Karadeniz kıyısında, Phasis nehri kenarında bulunmaktadır. Kral Dadian vakarlı bir yüze, uzun bir boya sahiptir. Fakat söylenilenlere göre aşağı bir medeniyet seviyesindedir. Oldukça kalabalık fakat kılık kıyafetleri pek düzgün olmayan maiyetiyle İstanbul'a geldi. İtalyanların bugün Mingrelian adını verdikleri Golchian'lar, Kafkas kapıları (Türklerin Demirkapı dedikleri) ile Hazar Denizi ve Karadeniz arasındaki bölgede yerleş, miş kabilelerden biridirler. Şimdi Georgian (Gürcü) adıyla anılıyorlar. Herhalde bu isim onlara mensubu oldukları Hıristiyan mezhebi dolayısiyle verilmiş olmalı (ki pek muhtemelen böyledir) veya ötedenberi bu namla anılıyorlar. Civarlarındaki kabileler Arnavutlarla İberian'lardır. Dadian'ın buraya ne sebeple geldiği pek bilinmiyor. Bunların Türkler tarafından davet edildiğinden şüpheleniliyor. Çünkü o havalide oturan kabileler Türklerle dost olurlarsa İranlılarla yapılacak savaşta faydaları olabilir. Bir başka ihtimal de bunların komşuları İberian'larla savaşmak için ihtiyaçları olan birkaç harp gemisini temin gayesiyle gelmiş olmalarıdır. Bunu sağlarlasa Sultana vergi vereceklermiş. İberian'lar Golchian Kralının babasını öldürmüşler. Golchian'lar düşmanlarına karşı devamlı kin beslerler. Bununla beraber, aralarında huzur ve barışı temin için bir konferans

aktedildi. Her iki kabile, kalabalık heyetler halinde bir araya toplandılar. Bu toplantı sonunda tuhaf bir olay meydana geldi. İki taraf da karşılıklı içki yarışına kalktılar. Hangi taraf daha fazla içebilecek derken Golchian'lar fazla dayanamayarak oldukları yerde sızıp kaldılar. İberianlar bundan faydalanıp kendinden geçmiş bir halde yatan Dadian'ı kaçırdılar. Sanki bir harp esnasında onu esir almışlar gibi hareket ediyorlardı. Onu yüksek bir kaleye hapsettiler. Golchian'lar bunun intikamını almak ve krallarını esaretten kurtarmak için, kralın karısının idaresinde 30.000 kişilik bir ordu topladılar. Bu kadın akıllı olduğu kadar usta bir binici ve mahir bir savaşçı idi. Kumandanlar ağır ve kaba zırhlar kuşanmışlardı. Kılıçları, demirden mızrakları vardı. Tüfeklerle donatılmış küçük birlikleri bile mevcuttu. Askerler zırhsızdı. Oklar ve ucu yanan sopalarla savaşıyor. eyersiz atlara biniyorlardı. Askerî disiplin ve intizamdan tamamen yoksun bu kalabalık ordu krallarının hap sedildiği kaleye yaklaşınca, kaleden atılan birkaç topun patlamasiyle neye uğradıklarını şaşırdılar ve panik içinde geriye çekildiler.

Şaşkınlıkları geçip yeniden cesaret bularak ilerledikleri sırada top gülleleri onları tekrar perişan etti. Bu durum tekrarlanırken, yardımın farkına varan Dadian yatak örtülerini parçalayıp ip haline getirdi ve bir fırsatını bulup geceleyin pencereden aşağıya sallanarak kabilesinin yanına kaçmayı başardı. Bu havalideki kavimlerin tarihinde bu hikâye pek meşhur olmuştur.

Golchian'ların yerleştikleri topraklar çok verimli, mahsûl bakımından pek zengindir. Sadece buğday ve arpanın yetişmediği bu arazide her çeşit hububat âdeta

kendiliğinden topraktan fışkırıyor. Biraz gayretle bunlar da yetişebilir ama halk tembel. İlkel usullerle ekilen darıdan bir senelik mahsûlün iki sene müddetle ihtiyacı karşıladığı bir gerçektir —ki esas gıdaları da budur— Darıya alışmışlar, daha başka iyi cins un istemiyorlar. İyi kaliteli üzüm yetiştirerek bundan oldukça iyi cins şarap yapmaktadırlar. Asmalar yüksek ağaçların dibine dikilir. Bu ağaçların dalları arasına yayılarak uzun seneler üzüm verirler. Ormanlarda yabani arıların yaptığı bal pek boldur. Hayvanları için otlak bulmakta zorluk çekerler. Av hayvanları, sülün ve keklik mebzul miktarda bulunur. Bu topraklarda yetişen kavunlar çok güzel kokulu olduğu gibi bazan üç kademi bulan büyüklüklere erişirler. Dediğim gibi toprak alabildiğine verimlidir.

Aralarında, ticarî ilişkilerde nadiren para kullanırlar. Gümüş sikke pek azdır, altın ise daha da nadirdir. Suç işlemeleri için bir vesile yok gibidir. Bu yüzden kendilerini saadetle hissederler. Belki bu hallerine bizim vatandaşlarımız imrenecektir ama üzülmesinler. Orada zengin bir kimse gösteremezsiniz. Sadece gümüşe değer verirler. Yabancılardan ticari işler sonunda gümüş elde ederlerse bunu kiliselerine ayırırlar. Gümüş eritilerek haç vesair süs eşyaları haline getiriliyor. Kral isterse bunları toplumun menfaati gerekçesiyle tekrar eritiyor ve kendi işleri icabı kullanıyor. Dahilî ticarette trampa çok caridir. Herkes ihtiyacından fazla olan malını pazara getiriyor ve ihtiyacı olan mallarla değiştiriyor. Vergiler de krala eşya ve mal olarak ödeniyor. Bu sayede, yaşayış tarzının gerektirdiği şeylerin hepsini temin ediyor. Ayrıca hediyeler vs. şeylerden dolayı Kralın

sarayı âdeta bir umumî ambar vaziyetindedir. Muhtaç durumda olanlara buradan erzak dağıtılır.

Ülke sahillerine ayak basan her yabancı tüccarın krala bir hediye sunması adettir. Hediyesi ne olursa olsun kral o taciri kabul eder ve bir ziyafet tertipler. İki ucunda ahırlar bulunan büyük bir binada verilen ziyafette masanın başında kral yer alır. Davetliler biraz mesafeli olarak otururlar. Envai çeşit yiyecekleri şarap ve av hayvanları ile dolu olan masada misafirler ne kadar çok içki içerse o kadar iyi kabul görür. Aynı salonda fakat ayrı bir masada oturan kraliçe, diğer kadınlarla birlikte yemek yer. Kadınlar da içki hususunda erkekler kadar serbesttirler. Canlarının istediği kadar içerler, çılgınca hareketler yaparlar, kahkahaları ayyuka çıkar, işve ile göz kırparlar. Sofradan kalkınca av eğlenceleri başlar.

Mingrelia ormanlarında, halk gruplar halinde büyük ağaçların gölgesi altında toplanarak eğlenirler. Şarap içip şarkı söyleyerek dans ederler. Bir sopa veya tahta üzerine gerilmiş kiriş üzerinde küçük bir sopa ile eşit aralıklarla vurarak çıkan sese uygun şarkılar söylerler. Halkın boş vakti o kadar boldur ki ahlâk da ona göre düşük seviyededir. İffet anlayışı bambaşkadır. Bir koca karısını veya bir adam kızkardeşini misafirine takdir eder. Tabii misafirden hoşlanmışlarsa ona tatlı vakit geçirtmek istedikleri zaman bunu yaparlar. Neticesi onlar için önemli değildir. Hattâ, karılarının misafirlere iyi vakit geçirtmeleri halinde onların cazibelerinden dolayı iftihar ederler. Genç kızlar da baskı ve gözetim altında değildir. Bu yüzden, kadınlık çağına gelip de içlerinde iffetini muhafaza etmiş bulunan hemen yok

gibidir. On yaşında iken çocuk doğurmuş kızlar pek çoktur. Bu yaşta çocukların ana olabileceklerine ihtimal vermezsiniz. O kadar bayağı ve incelikten yoksun adamlardır ki yüzünüze karşı geğirmekle size karşı saygılı bir davranışta bulunduklarını sanırlar. Bu insanların bilhassa kabiliyetli oldukları bir iş vardır. Hırsızlık. Bu işte maharet onlar arasında takdir edilir. İhtisas yapmış usta hırsızlar el üstünde tutulur, şan ve şöhret sahibi olurlar. Bunu beceremeyenler ise işe yaramaz bir kimse olarak hakir görülür. Bu gibilerin yaşamaları bile lüzumsuzdur. Onun için, bunlar, en yakınları, babası, kardeşleri tarafından adî birer yaratık olarak görülürler ve yabancı tüccarlara bedava veya para mukabili verilir, yahut da uzak ülkelere gönderilir. İtalyalı bir tacir bu ülkede seyahati sırasında, kilisede bir papazın kendi bıçağını nasıl çalmış olduğunu bana anlatmıştı. Hırsızlığın farkına varan seyyah bıçağı istediği zaman papaz inkâr etmiş. İtalyan da bunu bildiğini papazın iyice anlaması için bıçağın kınını da ona vermiş. Bunlar kiliselerinde hıristiyan azizlerinden sadece George'a büyük önem verirler. Meryemin, Paul veya Peter'in resimlerinden ziyade at üstündeki George'un resminden gözlerini ayırmazlar, resmin her tarafını, atın nallarına varıncaya kadar öperler. Onlara göre George meşhur bir muharipti, şeytanla mücadele etmiş ve onu yenmişti.

Kırlarda ve tarlalarda dolaşmak hoşlandığım tek şey. İstanbul o kadar harap bir şehir ki eski gösterişliliğinden hiç birşey kalmamış. Yalnız şahane bir tabiî güzelliğe sahip. Vaktiyle Roma'nın sahibi olan bu şehir, şimdi aşağılık bir esaret altına girmiştir. İstanbul'u seyrederken içimizde bir acıma hissi duymamak,

insan mukadderatının nasıl değişikliklere uğradığını düşünmemek mümkün müdür? Bizim memleketimizin de ayni mukadder akıbetin tecellisine sahne olmayacağını kim temin edebilir.

Genellikle evde oturur, en yakın dostlarım olan kitaplarla başbaşa vakit geçiririm. Onlar benim arkadaşlarım, hayatın neşeleridirler. Ayrıca, sıhhatimi düşünerek bir tenis kortu yaptırdım. Yemeklerden evvel tenis oynar, yemekten sonra da bir Türk yayı ile ok atma talimleri yaparım. Türkler ok atmakta fevkalâde ustadırlar. Bu işe yedi - sekiz yaşında başlayıp on - oniki sene devamlı talim yaparlar. Bu yüzden kolları gayet kuvvetli oluyor. Sonunda en ufak hedeflere dahi isabet ettirecek şekilde okçulukta maharet kazanırlar. Kullandıkları yaylar, yekpare ağaçtan yapılmış, kısa fakat bizimkilere kıyasla çok sağlam ve kullanışlıdır. Bir Türk uzun alıştırmalar sonunda sağlam bir okla, yayın kirişini kulağının arkasına kadar gerebilir. Bu kullandıkları yaya alışmamış biri, ne kadar kuvvetli olursa olsun, onu yayla kiriş arasındaki işaretli noktaya kadar geremez. Bu talimlerin yapıldığı okulda, bir kalkan üzerindeki beyaz dairenin etrafını oklarla çevirdiklerini görürsünüz. Bu beyaz daire ise bir «taler» den küçüktür. Beş - altı ok beyaz noktanın içine girmediği gibi birbirleriyle çarpışmadan beyaz noktanın kenarlarına dizilirler. Çoğunlukla, kalkana otuz kadem uzaklıkta bir yerde durup nişan alırlar.

Okçularının sağ ellerinin yumruğu üzerinde bir kemik halka vardır. Yayı gerdikleri zaman kiriş buna dayanır, ok ise uzatılmış bir halde sol yumrukta tutulur.

Bu usûl bizimkilerden oldukça farklıdır. Kalkan toprak zemin üzerinde tahtalarla tutturulur.

Paşalar ve büyük arazi sahibi zenginler, evlerinde kölelerine ok atma talimleri yaptırırlar. İçlerinde en ustaları diğerlerine hocalık ederler. Kendi Paskalya yortularında bazı Türkler Beyoğlu tarafında geniş bir sahada toplanırlar, uzun bir hat teşkil edecek şekilde, bizim memleketin terzileri gibi bağdaş kurup otururlar. Türkiye'de bu oturuş tarzına alışılmıştır. Önce dua ederler. Bu adettir. Daha sonra oku kimin en uzağa atabileceği hususunda yarışma başlar.

Hazır bulunan büyük seyirci kalabalığına rağmen yarışma büyük bir ciddiyet ve sessizlik içinde yapılır. Ancak çok talimli okçuların gerebileceği gayet kısa ve pek sağlam yaylar ve özel okları kullanırlar. Yarışmada birinci gelenlere yüz havlusuna benzer işlemeli bir mendil armağan olarak verilir. Fakat birinci olmak şerefi herşeyin üstündedir. Okları işitilmedik bir mesafeye kadar uzamıştır. Her sene en uzak mesafeye düşmüş olan okun yerine bir taş konularak işaret edilir. Eski zamanlardan kalmış birçok taşlar bugün görülmektedir. Bunlar bugünkü taşların da ötesindedirler. Bu taşların ecdatları tarafından atılmış okların vardıkları menzilleri gösterdiklerini iddia eden Türkler onların kuvvet ve maharetlerine erişemiyeceklerini söylüyorlar.

İstanbul'un birçok yerlerinde atış meydanları vardır. Bu meydanlarda çocuklar ve delikanlılardan başka orta yaşlı Türkler de toplanırlar. Bir adam okların atıldığı hedef olan kalkanı beklemek ve hedefi her gün sulamak üzere görevlendirilmiştir. Hedef sulanmazsa kurur ve oklar saplanmaz. Bu muhafız her ok atandan

bir miktar para alır, bununla geçinir. Atış için kullanılan ucu körleşmiş okları düştükleri yerde topraktan çıkarırlar. Hedef olarak kullanılan kalkanın cephesi küçük bir kapı gibi görünür. Belki de «kapı karşı atmak» ata sözü buradan çıkmıştır. Rumlar hedefi vuramayanlar için bu sözü kullanırlar. Bu kalkanı Türklerin İstanbul'u fethettikleri zaman Rumlarda görüp aldıklarını zannediyorum. Çünkü dünyada hiç bir millet diğerlerinde gördüğü faydalı bir icada karşı Türkler kadar ilgi duymamıştır. Türkler bizlerden gördükleri büyük küçük toplar ve sair icadları hemen benimsemişlerdir. Buna rağmen, kitap basmak ve umumi saatler yapmak gibi şeyleri hiçbir zaman yapamadılar. Zira onlar, mukaddes kitapların matbaada basılması halinde orijinalliğini kaybedeceğine, umumi saatler yapacak olurlarsa müezzinlerin ve eski ayinlerinin otoritesinin azalacağını zannederler. Kendi dinî düşüncelerine aykırı olsa dahi diğer milletlerin örf ve adetlerine büyük saygı gösterirler.

Türklerin askerî manevralarına dair bir noktayı da yazmadan geçmek istemem. Bu, Partihanlardan kalma bir adettir. Düşmanı peşine düşürüp at sırtında kaçarken ona hücum etmekten ibarettir. Türkler bu manevrayı şöyle yaparlar. Uzun bir sırığın tepesine yanan bir top koyarak sırığı yere dikerler. Atlarını sırığa doğru son sürat sürerler. Tam sırığı geçtikleri sırada aniden geriye dönüp topa ok atarlar. Bu esnada at koşmaya devam eder. Bu manevraları pek sık ve uzun müddet yaptıklarından, at sırtında kaçarken geriye dönüp düşmanı okla vurmak melekesini kazanırlar.

Her ne ise, biz yine teferruatı ile öğrenmek istediğimiz Beyazıt'ın durumuna dönelim:

Evvelce söylediğim gibi, birkaç sene önce babası onu kardeşi aleyhinde bulunmamak ve imparatorlukta hiçbir karışıklık çıkartmamak şartiyle affetmişti. Beyazıt bunu unutmayacak, ihtiyar yaşında babasını üzmeyecekti. Beyazıt ne kardeşinin sevgisine ne de babasının merhamet ve iyi niyetine aldırış etmediği halde sırf anasının hatırı için bu yolda söz vermiş ve anası ölünceye kadar da sözünde durmuştu. Ama şimdi, anası öleli iki yıl olmuş, vaziyetini yine pek ümitsiz görmeğe başlamıştı. Kardeşine karşı tekrar eski düşmanca niyetlerini apaçık ortaya koydu. Kâh suikastlar tertiplemek kâh doğrudan doğruya üzerine adamlarını saldırtmak suretiyle onun vücudunu ortadan kaldırma teşebüslerine girişti. Adamlarını kardeşinin vilâyetine yolladı. Kardeşinin adamlarından ele geçirebildiklerine yaptığı hakaret ve işkencelerle ona olan düşmanlığını bu adamlardan çıkarıyordu. Vücudunu ortadan kaldıramayacağını anlayınca onun şeref ve itibarını düşürmek için elinden gelen her şeyi yapmaya çalışıyordu.

Bir taraftan da İstanbul'daki taraftarları vasıtasiyle padişahın hassa kuvvetlerini kendi tarafına çekmeye çalıştı. Gizlice İstanbul'a gelip dostları arasında gizlenerek uygun fırsat zuhurunda meydana çıkmak için beklemeyi düşündü. Süleyman, oğlu Selim'den aldığı mektuplarla Beyazıt'ın bütün haraket ve tasavvurlarından haberdar olmuştu. Selim, mektuplarında, babasının hayatına dikkat etmesini, zira Beyazıt'ın tahta göz dikmiş olduğunu, gözünü hırs bürüdüğünü, tahtı ele geçirmek için Allah'a karşı bile gelecek tıynette olduğunu belirterek «Beyazıt'ın şerrinden kendinizi koruyunuz, beni düşünmeyin, kendimi koruyabilirim, sizin maruz kaldığınız tehlikenin büyüklüğü beni daha çok üzüyor» diyordu.

Bu ihbar mektubu Süleyman'ı gazaba getirdi. Beyazıt'a mektup yazarak vazifesini ihtar etti, verdiği sözü hatırlattı. Mektubunda şöyle diyordu; «Unutmayınız, sizin için tekrar affa nail olmak kolay olmayacak. Kardeşinize karşı düşmanca hareketlerden ve bana müşkülât çıkarmaktan kafi surette vazgeçiniz. Ömrümün son senelerini yaşıyorum. Ölümümden sonra hanginizin tahta geçeceğini Cenabıhak takdir eder. Şimdiden nifak çıkararak devletin kudret ve ihtişamını, benim huzurumu bozmayın.»

Bütün bu tavsiye ve ihtarlar pek etkili olmadı. Beyazıt, boynunu kuzu gibi kardeşinin kılıcına teslim etmektense tasarladığı şeyi yapmakta kararlı idi. Selim'in tahta çıkması halinde başına gelecekleri biliyordu. Bununla beraber, babasına itaatli olacağına, hadise çıkarmayacağına dair mektuplar yazdı. Fakat sözleriyle hareketleri birbirini tutmuyordu.

Süleyman bu durumu görünce işi başka türlü halletmek istedi. Oğullarını birbirinden uzaklaştımak suretiyle düşmanca hareketlerini önlemeyi düşündü. İki oğlu da hem—hudut olan iki vilâyette (Beyazıt Chutna, Selim Manisa'da) bulunuyorlardı. Her ikisine de muayyen bir günde vilâyetlerini terketmeleri, Beyazıt'ın Amasya'ya, Selim'in de Konya'ya gitmesi için emir verdi. Süleyman bu emriyle iki oğlu arasında fark gözetmediğini, bilhassa Beyazıt'a anlatmak istemişti. Ayrıca birbirlerinden uzak olurlarsa düşmanlıklarının azalacağını ümit ediyordu. Komşuluk ekseriya kardeşler ara sında husûmet doğurabilirdi. Adamları onları birbirine karşı tahrik edebilirlerdi. «Emirlerime uymayanı asî kabul edeceğim» diyordu. Selim, babasının teveccühünü

kaybetmemek için derhal hareket etti. Fakat Beyazıt ağırdan aldı. Biraz yol aldıktan sonra durdu. Kardeşinin katledildiği uğursuz Amasya vilâyetinin kendi felâketine de sebep olacağını, bu maksatla oraya gönderildiğini iddiaya kalktı. Başka bir yere memnuniyetle gideceğini, fakat Amasya'da kardeşinin hatırasının ruhunu inciteceğini söylüyordu. Kışı hiç olmazsa bulunduğu yerde yahut kardeşinin vilâyetinde geçirmesi için babasından müsaade istedi. Fakat Süleyman onun bu talebini reddetti. Bu sırada Selim, babasından aldığı yardımlarla büyümüş olan ordusu başında Beyazıt'a doğru yürüyordu. Yollarda oyalanarak vakit kazanmaya çalışan Beyazıt'ın arkalarına sarkan Selim'in ordusu Pratias yoluyla Asya sahillerinde İstanbul'a doğru yol alıyordu. Beyazıt'ın hassa kuvvetlerini kendine kazanıp İstanbul'a yürümesinden endişe eden Süleyman, Selim'in İstanbul yakınında bulunması ve icap ederse kendisinden yardım beklemesinin münasip olacağına karar vermişti. Zira Selim'in ordusu henüz Beyazıt'a karşı kati netice alabilecek kuvvete erişememişti.

Beyazıt kardeşinin ordusunu kendi arkalarında gö rünce artık Süleyman'dan sonra onun tahta çıkacağına kanaat getirdi ve işi savsaklamanın faydası olmadığını anlayarak babasına Selim'i ağır şekilde itham eden bir mektup gönderdi. Mektubunda, Selim'in tahtı ele geçirmek için İstanbul'a yürüdüğünü, Payitahta bu kadar yakın olmasının babası hakkında hiç iyi niyetli olmadığına işaret ettiğini, taht için onun hayatına kastedecek bazı hainler tedarik edebileceğini söylüyor, böyle güvendiğiniz oğlunuzun yaptığı hareket budur diyordu.

Halbuki ben, bütün hayatım boyunca size karşı hiç bir kötü fikir beslemedim, daima uysal hareket ettiğim

halde iltifatınıza nail olamadım. Sizden istediğim yegâne şey, uğursuz bir vilâyete gönderilmememdir» diyor kendisine ya başka bir yer tahsis edilmesini yahut da kardeşinin eski vilâyetine gönderilmesini diliyordu. Ayrıca, babasının cevabına intizaren bulunduğu yerde bekleyeceğini, babasının vereceği emre göre hareket edeceğini ilâve ediyordu.

İşin doğrusu aranırsa, Beyazıt Amasya'ya gitmek istememekte pek de haksız sayılmazdı. Çünkü uğurlu ve uğursuz şeylere inanmak ve hareketlerini onlara göre ayarlamak Türklerde adet haline gelmiştir.

Fakat Süleyman, oğlunun bu mektuplarını başka türlü yorumladı. İstanbul'a yakın bir vilâyet istemesinin tahta çıkmak imkânını daha iyi temin gayesine matuf olduğunu düşünüyordu.

Beyazıt peşpeşe mazeretler ileri sürerek türlü bahanelerle oyalanmasını ve hareketini geciktirmesini mazur göstermeye çalışıyor, babasını isteğini yerine getirmiyordu. Bu arada ordusunu kuvvetlendirmek için asker, para gibi lüzumlu şeyleri tedarik etti. Süleyman oğlunun bütün hareketlerini dikkatle izliyor, onun tasavvurlarının kendi aleyhine olduğunu düşünüyor, fakat onu büsbütün keder ve ümitsizliğe düşürmekten çekindiği için bunu belli etmiyordu. Tebaasının bütün dikkatlerini oğulları arasındaki bu kin ve nefrete çevirmiş olmaları onu ziyadesiyle üzüyordu. Bu meseleyi daha sessiz bir şekilde halletmek için fırsat çıkar ümidiyle acele etmiyordu. Beyazıd'ın mektuplarına mülayim cevaplar vermekle beraber bulundukları vilâyetleri terkedip emredilen yerlere gitmeleri hususundaki kararının kesin olduğunu tekrar etti. Diğer hususlarda endişe et-

memesini, kendisinin bunları halledeceğini ve yeni bir şikâyet mevzuu bırakmayacağını bildiriyordu. Bu mektupları dördüncü vezir Pertev Paşayla Beyazıd'a gönderirken, tarafsız hareket ettiğini göstermek için üçüncü vezir Mehmet Paşayı da Selim'e gönderdi. Vezirlere, şehzadeler memuriyetleri başına gidinceye kadar yanlarından ayrılmamalarını emretmişti. Bu iyi düşünülmüş bir hareketti. Zira bu akıllı ve tecrübeli vezirler, onlara her gün vazifelerini hatırlatacak, nasihatlerde bulunacaklardı.

Selim babasının gönderdiği vezire hüsnü kabul gösterdiği halde, Beyazıt, babasının adamlarından birinin devamlı olarak yanında kalmasından hiç memnun olmadı. Her türlü niyet ve hareketinden babasının haberdar edileceği düşüncesiyle tedirgin oldu. Bununla beraber, paşaya iyi muamele gösterip hediyeler verdi. Babasına kendisi hakkında iyi şeyler söylerse mükâfatsız bırakmayacağını söyleyerek esasen babasına her zaman itaatkâr olduğunu, ancak kardeşi Selim'in tecavüz ve hakaretlerine tahammülü kalmadığından bu yolda harekete mecbur kaldığını ona anlatmasını rica ediyordu. Pertev Paşa bunları Sultana anlatınca, oğlunun niyeti hakkında artık Süleyman'ın hiç şüphesi kalmadı. Beyazıt kendilerini avutmak için acele Amasya'ya hareket edeceğini söylerken Süleyman da Asya beylerine süvari kuvvetleriyle Selim'e katılmaları için emir verdi. Selim'in yanından dönmüş olan Mehmet Paşaya da kendi muhafız kuvvetlerinden en güvendiği birlikleri vererek Asya'ya gönderdi. Kendisi de arkalarından geleceğine dair söz verdi. Fakat hassa kuvvetleri kendilerine verilen bu görevden hiç de memnun olmamışlardı. Kime karşı silâh çekeceklerdi. Beyazıt padişahın oğlu, etrafındakiler

müslüman değil miydi? Beyazıt canını korumak için silâha sarılmamış mıydı? İki kardeş arasındaki bu anlaşmazlık kan dökülmeden halledilemez miydi? Beyazıt'ın canını kurtarmak için bu yolda hareket etmeye mecbur kaldığını söylüyorlardı.

Bu gibi söylentiler Süleyman'a duyurulunca, müftüye haber göndererek şu suallere verilecek cevabın din kuralları bakımından açıklanmasını istedi:

«Sultan hayatta iken, asker ve para toplayarak şehirler zapteden ve imparatorlukta karışıklıklar yaratan kimselere, onlara bu hareketlerinde yardım edenlere ne gibi muamele yapılması icabederdi? Bu kimselerin huzuru bozucu bu hareketlerine mani olmak üzere görevlendirildikleri halde onlara karşı savaşmaktan kaçınan ve hattâ onların bu hareketlerini uygun görenlere ne yolda işlem yapılmalıydı?»

Müftünün, böyle bir şahsın bütün etrafıyla birlikte öldürülmesi gerektiği ve bunlara karşı savaşmaktan sakınanların dinsiz addedilmesi lâzım geleceğini bildirmesi üzerine bu cevap bütün memlekette ilân ve çavuşbaşı tarafından da Beyazıt'a tebliğ edildi.

Bir müddet sonra Süleyman'ın, oğlu Selim'e gönderdiği fakat yolda Beyazıt'ın adamları tarafından yakalanmış olan bir habercinin Süleyman'a getirdiği mektupta, Beyazıt, babasına karşı hiçbir itaatsizliği olmadığını, anlaşmazlığın kardeşi ile kendi arasında olduğunu tekrarlıyordu. Kardeşi onun hayatına kastetmişti. Bunun için ya kardeşinin kılıcı ile ölecek, yahut da kendi kılıcıyla onu öldürecekti. Bu mesele babasının sağlığında halledilmeliydi. Bunun için babasının kardeşine yar-

dım etmemesini, tarafsızlıktan ayrılmamasını, şayet Selim'e yardım için Asya'ya ayak atarsa her şeyi kan ve ateş içinde bırakarak Timurlengin yapmadığı yıkıntıyı kendisinin yapacağını yazıyordu.

Süleyman mektubu okuyunca kaygıya düştü. Selimin sancak beyi olduğu Arvar kasabasının da Beyazıt tarafından zaptedilmesi bu kaygısını daha da artırdı. Beyazıt kasabayı yağma ettikten sonra çekilip gitmişti.

Selim, kardeşinin Amasya'ya doğru yürüdüğünü ve Hucyras'a kadar ilerlediğini haber alınca artık kendisinin taht için döğüştüğünü kimsenin düşünemeyeceğinden emin olarak Konya'ya yürüdü orada bir muhafız birliği bırakmıştı.

Süleyman'ın korkusu, Beyazıt'ın Konyayı ele geçirip oradan Suriye ve Mısır 'a doğru ilerlemesi idi. Beyazıt bir kere Mısır'a girerse onu oradan çıkarmak çok zor olurdu. Zira Mısır henüz tam bir Osmanlı vilâyeti değildi. Civardaki Arapların Beyazıt'a yardım etmeleri muhtemeldi. Çünkü Araplar için önemli olan yağma etmekti. Bu sebeple hangi tarafı olsa tutabilirlerdi. Ayrıca, Beyazıt Mısır'dan zorla çıkarılsa bile oradan başka bir hıristiyan ülkesine geçebilir, orayı istilâ edebilirdi. Bütün bu ihtimallerin gerçekleşmesine meydan vermemek için Beyazıt'ı artık durdurmak gerektiğine kanaat getirdi. Gayet dikkatli olmaları hususunda küçük Asya valilerine emirler gönderdi.

Öte yandan, Beyazıt, giriştiği bu ölüm kalım savaşının tehlikelerini iyi idrak ettiğinden, büyük bir gayretle kuvvetini artırmaya çalışıyordu. Bu cümleden olarak, Chirat adı verilen büyük bir süvari kuvvetinin ken-

disine iltihakını sağladı. Bunlar belki de eski Gordianlardır. Yiğitlikleriyle tanınmış olduklarından Beyazıt bunlara çok güveniyordu.

Beyazıt'ın ordusuna katılınca atları üzerinde bir harp oyunu oynadılar. Bütün ordunun güven ve hayranlığını kazandılar. İçlerinden birçoğu bu oyunda yaralanmıştı.

Beyazıt karargâhını açık Ankara sahrasına kurmuştu. Cariyelerini ve çocuklarını Ankara Kalesine yerleştirmişti. Ordunun ihtiyaçlarını Ankara şehrinden temin etmişti. Şehrin zengin tüccarlarından, ilerde ödenmek üzere faizle borç para alarak askerlerine silâh tedarik etti.

Annesi tarafından yakın hısım ve akrabalarıyla Rüstem'in taraftarları da kendisine katılmışlardı. Ayrıca Mustafa'nın ve Ahmed'in cengâver taraftarlarından pekçoğu, efendilerinin haksız yere öldürülmesinin verdiği acı ile intikam almak emeli içinde Beyazıt'ın etrafına toplanmışlardı. Beyazıt'ın hayatını kurtarmak için sila ha sarılmasını görüp ona acıyanlar, çaresizliğini görüp üzülenler de onun tarafını tutuyorlardı. Beyazıt'ın çehre yapısı itibariyle babasına benzemesi etrafının sevgi ve sempatisini celbediyordu. Oysa Selim tıpkı anasına benzerdi. Babasını andıran hiç bir yanı yoktu. Hayatta iken anasından nefret edilirdi. Selim koca göbekli, tombul, kırmızı yanaklı bir adamdı. Askerleri onu görünce «arpa lapası tıkınmış» derlerdi. İçki âlemlerinde zevk ve safa içinde tembel bir hayat yaşardı. Kaba saba hare ketleri, asık suratı ile kimse tarafından sevilmezdi. Halka karşı iyi ve cömert davranmayışını, halkın sevgi ve takdirini kazanmak suretiyle babasına karşı bir hareket

te bulunmak istemeyişi ile izah ediyordu. Gerçi bu davranışları ile babasının güvenini kazanmıştı ama kudretli ve halktan yana bir hükümdar isteyenler onu küçümsüyorlardı. Beyazıt'a, haremine kapanıp dünya ile ilişiğini kesmiş adam mânâsına Softi demeye alıştırılmış askerler şimdi onun nefsini ve çocuklarını korumak için silâha sarıldığını görünce bir kahraman gözüyle bakmaya, değerli bir insan telâkki etmeye başladılar. Kendi aralarında, «neden Sultan kendine benzeyen oğlunu tahttan mahrum bırakıp, tembel, koca göbekli kardeşini tercih ediyor?» diyorlardı. Selim'de babasının kabiliyetlerinden eser olmadığını, Beyazıt'ın ise mecbur kaldığı için silâha sarıldığını dolayısıyla cezalandırılması gerekmedi ğini söylüyorlardı. Büyük babaları Selim de böyle yapmamış mıydı? Hattâ o yalnız kardeşine karşı gelmedi, babasının da vaktinden evvel ölümüne sebebiyet verdi. Böylece tahtın kendisi ve çocuklarına geçmesini sağladı. Şimdi Süleyman haksız olarak elde edilmiş bir iktidara haklı olarak sahip bulunuyorsa, Beyazıt'ın da aynı usûlü devam ettirmesi neden kabahat olsun? Büyük babası Selim zamanında kanun ve usûle uygun görülen böyle bir hareket neden şimdi şiddetle cezalandırılmak yoluna gidiliyor? Hem bu mesele ondan daha farklıdır, Beyazıt babasına karşı silâha sarılmamıştır. Aksine babasının daha uzun müddet yaşamasını diliyor. Kendi hayatına kastedilmeseydi kardeşine bir fiske bile vurmayacaktı. Kuvvete karşı kuvvetle mukabele etmek ve kendi canını korumaya çalışmak her zaman kanuna uygundur. İşte bu gibi konuşmalar daha birçok kimsenin Beyazıt tarafına geçmesine sebep oldu. Ordusu oldukça önemli bir sayıya ulaşan Beyazıt, daha fazla zaman kaybetmeden kardeşinin üzerine yürüdü. Bu savaşın sonucu ken-

di kaderini tayin edecekti. Başaramazsa değerinin anlaşılacağını, bir yolunu bulup Suriye'ye doğru kaçabileceğini düşünüyordu. «Bunu yapabilirsem iyi bir sonuç almış olacağım» diyordu.

Selim büyük bir ordu ile Konya surları önünde kar-. deşini bekliyordu. Ordusu babasının yolladığı kuvvetlerle takviye edilmişti. Tecrübeli kumandanlara sahipti. Büyük bir de topçu kuvveti vardı. Beyazıt onun bu kuvvetinden tasalanmıyordu. Fakat bu büyük ordu ile karşılaşınca adet itibariyle az olan kendi askerlerine bir nutuk çekerek cesaret vermeye çalıştı.

«Şimdi, uzun zamandır beklediğimiz an geldi. Değerinizi gösterin. Sizleri göstereceğiniz mertlik ve kahramanlıktan dolayı mükâfatlandırmayı bana bırakın. Talihim sizin elinizdedir. Bu açık muharebenin neticesi kötü talihimi değiştirebilir, çektiklerimi unutabilirim. Zafer kazanırsanız benden herşeyi beklemeye hakkınız olur. Yararlık gösteren herkesin hakkıdır bu. Bu zaferle bütün ümitleriniz gerçekleşecektir. Karşımızda duran Rüstem'in kuvvetleri tembel bir kumandan idaresindeki değersiz askerlerden ibarettir. Kılıçlarınızla bunların arasından kolayca kendinize yol açabilirsiniz. Babamın yolladığı kuvvet kalben benimle beraberdir. Karşımızda yalnız Selim var. Onun kalabalığından korkmayınız. Zaferi kalabalık olan değil, değerli olanlar kazanır. Cenabı Hak bizlere yardım edecektir. Korkak bir düşmanı mağlûp edecek, zaferi biz kazanacağız. Sizin kanınıza susamış vahşi bir düşman ancak onu öldürerek hayalınızı kurtarabilirsiniz. Ben de sizlerle beraber dövüşeceğim. Zafer muhakkak ki bizim olacaktır.»

Nutkunu bitirdikten sonra cesaretle düşmanın üzerine yürüdü. Ordusunun başında cesur bir asker ve iyi bir kumandan gibi vuruştu. Düşmanlarının dahi hayranlığını kazandı. İki taraftan da pek çok kişinin can verdiği muharebede zaferi kimin kazanacağı pek belli değildi. Ama durum sonunda daha kalabalık olan ve daha iyi idare edilen taraf lehine gelişti. Muharebenin en şiddetli anında çıkan rüzgârın Beyazıt kuvvetlerine doğru eserek barut dumanlarını askerlerin gözüne savurması üzerine askerler gözleri görmez halde savaştılar. Birçok ölü ve yaralı verdikten sonra Beyazıt geri çekilmeye mecbur kaldı. Fakat o kadar telâşsız ve umursamaz bir halde geri çekiliyordu ki gören, muharebeyi onun kazandığını zannedebilirdi. Selim de kendisini takibe lüzum görmedi. Düşmanın ric'atını görmek onu tatmin etmişti.

Beyazıt Suriye yolunun kendisine kapandığını ve babası nazarında artık asi sayıldığını düşünerek Amasya'ya gitmeye karar verdi.

Selim'in galibiyet haberi Süleyman'a hemen iletilmişti. Derhal Asya'ya geçen Sultana, Beyazıt'ın daha ileri gitmesine mani olmak isteyen veziri, yeniden toparlanıp imparatorluğun başına yeni meseleler çıkarmasına mani olunması için onun takip ve yakalanması gerektiğini söylüyordu. Çünkü, diyordu, taraftarları onun lehinde harekete geçecek olurlarsa, başka türlü işler açabilirler. Asya'ya geçmeniz hem onları korkutacak, hem de oğlunuzun cesaretini kıracaktır. Vaktiyle babanızın yaptığı gibi hareket etmesine fırsat verilmemelidir. Babanız da yenildiği zaman daha korkulacak hale gelmisti.

Vezirin düşüncesi doğru idi. Gerçekten küçük bir kuvvetle kardeşinin düzenli ordusuna karşı gösterdiği cesaret ve direniş, yenilgi ile sona ermiş olmakla beraber Beyazıt'ın şöhretini bir hayli arttırmıştı. Tahkim edilmiş bir mevkie ve toplara karşı olmasaydı belki de bu çarpışmadan galip çıkacaktı. Acemi bir asker gibi değil, tecrübeli bir kumandan gibi hareket etmişti. Babasının Selime yardımı olmasaydı bu savaşı onun kaybetmesi işten bile değildi. Selim kardeşine karşı gerçek kuvvetiyle galip gelmemişti.

Halk arasında konuşulan bu gibi sözlerin Beyazıt'ın şöhret ve itibarını artırması Süleyman'ın endişelerinin büsbütün çoğalmasına sebep oldu. Artık oğlunu mahvetmek zamanı gelmişti. Serkeşlik etmiş, daha kendisi hayatta iken tahta göz dikmişti. Halbuki Selim babasına karşı daima sadık ve itaatkâr davranmıştı. Üstelik büyük oğlu idi. Onun tahtın varisi olmasına yeniden ve kat'i olarak karar verdi. Beyazıt tehlikeli olmaya başlamıştı. Çünkü pekçok taraftarı vardı. Açıkça isyan etmişti.

Boğazdan Anadolu yakasına geçen Süleyman, kendi kuvvetlerinin sadakat ve itaatkârlığından pek emin olmadığı için sahilden fazla uzaklaşmadan Selim'e yardım etmek niyetinde idi. Ordusunun Beyazıt'a fazla yaklaşması halinde askerlerin isyan hareketine katılabileceklerinden korkuyordu.

Süleyman'ın Anadolu'ya geçmek üzere İstanbul'dan hareketini 1559 yılı haziran ayının beşinci günü, kavasımın istememesine rağmen seyretmeye muvaffak oldum. Sultanın hareket edeceği günün kararlaştığını haber alınca kavasa, ordunun geçişini görmek istediğimi

söyleyerek o sabah erken gelip kapıyı bana açmasını rica ettim. Zira her akşam giderken kapının anahtarını da beraber götürüyordu. Ricamı kabul edip yeniçerilere bu yolda talimat verdi. Sultanın geçeceği caddeye bakan bir oda kiralamalarını emretti. O sabah gün doğmadan beni uyandırdılar. Kapının önünde kavası beklemeye başladım. Uzun müddet beklememe rağmen gelmedi. Önce kapının önünde uyuyan yeniçerileri, daha sonra tercümanlarımı kavası çağırmak üzere gönderdim. Bunlar içeri girmek üzere dışarıda bekliyorlardı. Bütün emirlerimi kapının aralığından veriyordum. Kapı eski ve çok haraptı. Kavas türlü bahaneler uydurarak gecikmesini mazur göstermeye çalışıyordu. Bir defasında geleceğini söylüyor, bir başka sefer işi çıktığını, bırakıp gelemeyeceğini haber veriyordu. Vakit de oldukça ilerlemişti. Nihayet hep birden patlayan silâh seslerinden Sultanın atına bindiğini anladım. Bu, yeniçerilerin adetiydi. Öfkeden deli olmuştum. Aldatıldığımı görüyordum. Yeniçeriler bile sıkılmışlar, kavasın hareketine kızmışlardı. Şayet adamlarım içerden kuvvetle bu harap kapıyı iterlerse kendilerinin de dışardan yardım edeceklerini, bu suretle kapının geçilecek kadar açılacağını söylediler. Bu plânı uygun buldum. Şiddetle itişimiz sonunda aralanan kapıdan çıkarak at üzerinde dörtnal kiralanan odaya doğru gittik. Kavas bu hareketime mani olabilirdi. Fakat aslında fena bir adam değildi. Benim arzumu paşalara ilettiği zaman onlar bir hıristiyanın. Sultanı, küçük bir ordunun başında oğluna karşı giderken görmesini doğru bulmamışlardı. Sultan, kayığa bininceye kadar nazikâne beni oyalamasını, sonra da bir bahane uydurarak hareketini mazur göstermesini ona emretmişlerdi. Ama bu hiyle amacına

ulaşmadı. Biz eve vardığımız zaman kapıyı kapalı bulduk. Evden kimse cevap vermedi. Kendi evimizden çıkmakta çektiğimiz zorluğu şimdi de bu eve girmekte çekiyorduk. Yeniçeriler sorumluluğu üzerime alırsam kapıyı kırıp beni içeri alacaklarını söylediler. Ben de, kapıya dokunmamaları şartıyla onların pencereden girmelerine ses çıkarmadım. Çarçabuk içeri girerek kapıyı açtılar. Yukarı çıkınca içerde hayret dolu bakışlarla bizi süzen yahudilerle karşılaştım. Âdeta bir havraya girmiş gibiydim. İçeri girmek için kilitli kapıyı açtığımızı anlayan düzgün kıyafetli yaşlıca bir kadın bize doğru yürüyerek İspanyolca, evde yaptığımız yıkıntı dolayısıyla birtakım şikâyetlerde bulundu. Ben de durumu izah edip bu şekilde hareket etmek zorunda kaldığımızı, zira yapılan pazarlığa uyulmadığını ona anlatmaya çalıştım. Kadın bu izahatımla tatmin olmadı. Vakit kaybetmek istemediğimden lâfı fazla uzatmadan bana ayrılmış bulunan caddeye nazır pencerenin önüne yerleştim.

Bu muhteşem ordunun geçişini seyretmek benim için büyük bir zevk oldu. Gureba ile ulûfeciler atları üzerinde ikişerli, silâhtarlarla sipahiler ise tek sıra halinde gidiyorlardı. Padişahın hassa kuvvetlerindeki süvarilerdi bunlar. Her kısmın karargâhları ayrıdır. Bu süvarilerin miktarının altı bin civarında olduğu söyleniyor. Sultanın, paşaların ve diğer yüksek zevatın esirlerden teşkil edilmiş kalabalık maiyetleri vardı.

Türk atlılarının pek zarif bir görünüşleri vardır. Eyer takımları kıymetli taşlarla, gümüş sırma ile işlemeli iyi cins atlara binmiş süvarilerin ipekli elbiseleri altın ve gümüş sırmalar içinde pırıl pırıl parlar. Bu elbiseler ipek veya atlastan da yapılır. Elbiselerinin renk

leri çok çeşitlidir, Kırmızı, yeşil, mor... İki taraflarındaki nefis birer kılıfın birinde yay, diğerinde açık renk boyanmış okları bulunur. Kendilerini ok ve diğer vuruşlara karşı koruyacak olan kalkanları sol kollarına bağlanmıştır. Bütün bunlar Babil işçileri tarafından özenerek yapılmışlardır. Kalkanları sadece ok veya sopa yahut da kılıç darbelerine karşı vücudu korumaya yarar.

Süvarilerin sağ ellerinde yeşil renkli hafif bir mızrak bulunur. Bellerinde değerli taşlarla süslenmiş bir kılıç, eyerde çelik bir sopa asılıdır. Bu kadar silâhı ne yapacaklar diye bir soru aklınıza gelebilir. Bütün bu silâhların hepsini kullanırlar. Bir adamın nasıl olup da hem yayı hem de mızrağı kullanabildiğini belki merak edeceksiniz. Acaba mızrağını attığı yahut da mızrak kırıldığı zaman mı yayı kullanacak, diyeceksiniz. İzah edeyim; yay kullanmak icabettiği zaman süvari, daha hafif ve kullanması kolay olan mızrağı ucu arkada kalacak şekilde atın eyeri ile kendi kalçasının arasına sıkıştırır, dizleri ile sıkıştırarak düşmesini önler. Mızrağı kullanması gerektiğinde yayı sol kolundaki kılıfa geçirir. Devamlı talimlerle bu işleri yapmakta çabukluk ve ustalık kazanmışlardır. Başlarına ince pamuklu kumaştan, çoğu defa siyah tüllerle süslü bembeyaz sarıklar sararlar. Sarığın tam ortasında kırmızı renkli bir ipekli kumaşın sivri ucu sallanır.

Süvarilerin arkasından, hepsi aynı renk ve biçimde elbiseler giymiş yeniçeriler geçmeye başladı. Bunlar umumiyetle silâh olarak sadece tüfek taşırlar. Hepsini aynı efendinin uşaklarına benzetebilirdiniz. Bunların göze çarpacak bir kıyafetleri yoktur. Alınlarına taktıkları

sorguç yegâne süslerini teşkil eder. Ellerinde de bir tuğ taşırlar. Sorguçlarından dolayı hareket halinde bir orman görünümü arzederler. Arkadan yüzbaşıları, albayları ve ensonunda ata binmiş olduğu halde başkumandanları görülür. Bunların hepsinde rütbelerini belirten işaretler vardır. Daha geride yüksek rütbeli erkân ve paşalar geliyorlar. Sonra, özel üniformaları, silâh ve teçhizatlarıyle Sultanın muhafız piyade kuvvetler: geliyor. Bu kuvvet gayet iyi ok kullanan askerlerden meydana gelmiştir. Bunların arkasından Sultanın, seyisleri idaresinde, çok güzel ve gayet süslü atları göründü. Sultan, şahane bir atın üzerinde, kaşları çatılmış yüzünde sert ve üzüntülü bir ifade olduğu halde geçti. Arkasında, ellerinde birisi bir su kabı, diğeri bir kaput, üçüncüsü bir çekmece taşıyan üç içoğlanı görülüyordu. Daha arkada harem ağaları ile oda hizmetçileri yer almıştı. En geride ise ikiyüz kadar süvariden ibaret bir birlik alayın artçılığını yapıyordu.

Alayı böylece seyrettikten sonra, ev sahibesi kadını sakinleştirmemin doğru olacağını düşündüm. Çünkü eve girdiğimiz zaman İspanyolca sözlerle benden şikâyet eden kadının, Rüstem'in karısının ahbabı olduğunu söylemişlerdi. Dolayısiyle onun evinde, hakkımda dedikodu yapmasından korkuyordum. Kaba hareket etmiş olmamak için, ev sahibesini çağırttım ve tekrar(kendisinin, söz vermiş olduğu halde kapıyı kapalı tutmakla hatalı davrandığını nazikâne hatırlatarak yine de vaadedilen parayı fazlasiyle ödeyeceğimi söyledim. Vermem gereken yedi altına mukabil kadının eline on altın bıraktım. Beni evine almakla pişmanlık duymasını istemediğime emin olmasını söyledim.

Avucunda ummadığı kadar altını gören kadın derhal bana karşı tavrını değiştirdi. Teşekkür etti. Diğer yahudilerin de daha minnettar ve saygılı olmasını sağladı. Rüstem'in karısının ahbabı olan kadın da teşekkür ederek minnetarlığını bildirdi. Daha sonra ikram ettikleri yemek ve şaraba el sürmeden acele eve döndüm. Oradaki yahudilerin hepsi beni uğurladılar. Kavasa meseleyi nasıl izah edeceğimi düşünüyordum. Onu düşünceli bir tavırla dehlizde oturmuş bekler vaziyette buldum. Beni görür görmez uzun uzun şikâyete başladı. Kendisi izin vermeden dışarı çıkmamın, kapıyı kırmamın hiç doğru olmadığını, bu hareketlerin devletler hukukuna aykırı olduğunu söylüyordu. Ben de bütün bu durumların, kendisinin sözünü tutup vaktinde gelmediği için ortaya çıktığını söyledikten sonra, beni bir elçi olarak mı yoksa bir mahkûm olarak mı gördüklerini sordum. «Elçi olarak» diye cevap verince, eğer beni bir esir olarak kabul ediyorsanız, sulh yapmak için uğraşmam boşunadır. Çünkü bir esir hürriyetine sahip değildir. Yok. eğer bir elçi isem, neden hürriyetime sahip değilim? Neden istediğim zaman odamdan dışarı çıkamıyorum? Hükümlüler kapalı tutulur, elçiler değil. Bütün milletler elçilerin hürriyetlerini tanıdıkları halde sadece bu ülkede Devletler Hukukuna uyulmuyor. Daha sonra sözlerime devam ederek, kendisinin bana yardımcı olmak, bana ve maiyetime karşı doğabilecek bir saldırıdan bizi korumak göreviyle yanımızda bulunduğunu hatırlattım ve onun, ne bir zabıta memuru nede hapishane bekçisi olmadığını anlattım.

Bu sözlerim üzerine kavas yeniçerilere döndü. Bana akıl verdikleri ve kapıyı açmak için adamlarıma yardım ettiklerini ileri sürerek onlara çattı. Yeniçeriler akıl

verdiklerini inkâr edip kapıyı açmak için benim emrimi dinlemediklerini, zaten kapının pek sağlam bir şey olmadığını, zorlamadan açılıverdiğini söylediler. Kavas da artık bu meseleyi fazla kurcalamadı.

Birkaç gün sonra karşı sahile geçerek Türklerin karargâhlarını görmek istedim. Dost bir hükümdarın temsilcisine karargâhlarında iyi davranmayı çıkarlarına uygun buldular ki yakın bir köyde, yerleşmem için bir yer ayrıldı. Ben de orada rahatça yerleştim. Türkler açık sahada çadırlarda yaşıyorlardı. Tam üç ay burda kaldım. Bu suretle karargâhlarını gezmek, onlardaki disiplin sistemini incelemek fırsatını buldum. Onun için bu konuda birşey yazmazsam bana sitemde bulunacağınızı sanıyorum.

Hıristiyanların buralarda giymeye alışık oldukları bir elbiseyi sırtıma geçirip, kendimi tanıtmadan, yanımda birkaç arkadaşla her tarafı dolaştım. Çeşitli birliklerden askerlerin kendi karargâhları dışına çıkmamaları dikkatimi çeken ilk şey oldu. Bizim karargâhtaki durumu bilenler buna kolay kolay inanmazlar. Her tarafta derin bir sessizlik vardı. Ne bir kavga, ne tartışma, ne de sarhoşluktan ileri gelen yüksek sesler. Herhangi bir kaba davranış, şiddet ve zorbalık katiyen yoktu. Ayrıca her yer tertemizdi. Ortalıkta bir tek çöp ve pislik görünmüyordu.

Çirkin görünüşlü yahut fena kokulu herhangi bir şeye raslamadım. Böyle şeyleri ya çok uzağa götürüp döküyorlar, yahut da derin bir çukur kazıp gömüyorlar. Yakılacak şeyleri yakıyorlar. İçki, kumar ve aşırı eğlence düşkünlüğüne hiç bir yerde Taslamazsınız. Zira Türk-

!er kâğıt ve zar oyunlarını bilmezler. Oysa bizim askerlerimizde bunlar ne kadar yaygındır.

Sadece bir neferin, bozuk sesli bir harpla hüzün dolu bir şarkı çaldığını, arkadaşlarının da iniltiye benzer seslerle ona refakat ettiklerini gördüm. Bir askerin, Macaristan hududunda, Tunanın yeşil kıyılarında hayata veda ederken söylediği sözleri terennüm eden içli bir türkü idi bu. Asker, suları memleketine doğru akan nehre, milleti ve dini uğruna mert bir şekilde can verdiğini dost ve akrabalarına haber vermesi için yalvarıyordu. Harp çalanın yanındakiler, onun ruhunun selâmete ulaştığını bağırarak söylediler. Zira Türkler, savaş meydanında ölenlerin cennete gittiklerine, meleklerin, onların ruhlarının selâmete ermesi için her an Allaha dua ettiklerine inanırlar.

Karargâhtaki askerlerin yedikleri etin ne türlü olduğunu görmek istedim. Hayvan kesim yerine gittiğimde, derileri yüzülüp çengellere asılmış sadece dört — beş koyun gördüm. Sayıları aşağı yukarı dört beş bini bulan yeniçerilerin hayvan kesim yeriydi burası. Nasıl olup da bu kadar az etle idare ettiklerini sordum. Cevap olarak, etin gayet az yendiğini, çoğunlukla yiyeceklerin İstanbul'dan getirildiğini söylediler. Bu yiyeceklerin ne gibi şeyler olduğunu sordum. Tahta bir çanak içinde birşeyler yiyen bir yeniçeriyi gösterdiler. Yediği şeyin, soğan, sarmısak, şalgam, havuç ve hıyardan ibaret bir salata olduğunu gördüm. Üzerine de tuz ve sirke ekilmişti. Yemeğin lezzeti herhalde daha çok açlıktan ileri geliyordu. Yeniçeri öyle bir iştahla yiyordu ki sülün ve keklik yeseydi ancak bu kadar olurdu. İçki olarak da sadece su içiyorlar. Bütün canlı varlıkların içtiği ortak

içki. Hem keselerine hem de sıhhatlerine uygun geliyor bu basit ve sade yemekler.

Bizim perhizimize tekabül eden oruç ayı (Ramazan) yakın olduğu halde böyle sade yemek yeyişleri hayretimi uyandırıyordu. Zira bizde bu mevsimde, bırakın karargâhı, en ücra şehirlerde bile herkes çılgınca bir eğlence sarhoşluğuna kaptırır kendini. Dans, şarkı, sar hoşluk alabildiğine sarar herkesi. Onun için, resmî bir iş dolayısiyle bu mevsimde memleketimize gelen Türklerin döndükleri zaman Hıristiyanların bazan çıldırdıklarına dair hikâyeler anlatmasını tabii karşılamak lâzım.

Bu hıristiyanların daha sonra kiliselere gittiklerini, orada üzerlerine serpilen bir nevi kül sayesinde kendilerine geldiklerini de başkalarına yeminle söylerler. Bu ilâcın tesiri pek şaşırtıcıdır derler. Bu hikâyeyi dinleyen Türkler şaşkınlıklarını ifade ederler. Çünkü onlar, insanı kendinden geçirecek pek çok ilâcın yabancısı değillerse de bir anda kendine getirecek bir ilâç görmemiş, duymamışlardır.

Daha evvelki normal günlerde nasıl bir hayat tarzını sürdürüyorlarsa, oruca başlamadan önce de bunu devam ettirirler. Daha çok yiyip içmeye veya birtakım haram olan şeylere kendilerini kaptırmaya hiç yanaşmazlar. Aksine, yiyeceklerini daha da azaltarak kendilerini oruç için hazırlarlar. Çünkü alıştıkları hayat düzeninde aniden meydana gelecek değişikliğe uyamamaktan korkarlar.

Oruç ayı her yıl ondört gün erken başlar. Çünkü onların takviminde kameri ayların toplamı tam 365 günü doldurmaz. Bu bakımdan oruç başlangıcı bir sene

bahara raslarsa altı yıl sonra yaz mevsimine tesadüf eder. Bir kameri ay devam eden oruç yaza rasladığı zaman, günlerin uzunluğu, sıcağın şiddeti dolayısiyle, özellikle çalışmak suretiyle nafakalarını sağlayan insanlar için çok zahmetli olur. Zira günün ağarmasından başlayıp akşam güneşin batışına kadar geçen süre içinde ağızlarına ne bir lokma yemek ne de bir damla su almazlar. Bu zaman zarfında ağızlarını çalkalamaları bile menedilmiştir. Ancak gün batışından doğuşuna kadar yemelerine müsaade edilir. Yıldızların güneş ışığıyla görünmez hale gelmeleri lâzımdır. Güneş ramazan ayı boyunca kimsenin yemek yediğini görmemelidir. Kış günleri oruç tutmak daha kolaydır. Güneşin görünmediği bulutlu günlerde vaktin bilinmesi için camilerde görevli kimseler minarelerin şerefelerindeki kandilleri yakarlar. Bu yemek vaktinin geldiğine işarettir. Biz nasıl kiliselerimizde çan çalarsak Türklerde de müezzinler minarelere çıkıp yüksek sesle bağırarak halkı duaya çağırırlar. Halk yanan kandilleri görünce camilere girip dinlerinin gerektirdiği şekilde ibadet ederler. Daha sonra da evlerine döner, yemeklerini yerler.

Ramazan müddetince belli bazı şeyleri yemek zorunlu değildir. Oruçlu günlerde de sair günlerde yenmesine izin verilen şeyler yenebilir. Oruç tutmaya mani olacak derecede hasta olanlar oruçlarını bozabilirler. Ancak, iyileştikten sonra kaçırdıkları gün sayısı kadar oruç tutmaları şarttır. Yabancı memleketlerde iken veya muharebe esnasında oruç tutmayı ileri bir tarihe erteleyebilirler. Muharebeden önce aç kalıp mecalsiz düşmemeleri için oruç tutmaları men edilmiştir. Bu hususa riayet etmeyenleri veya tereddüt gösterenleri ikna için bizzat Sultan, herkesin görebileceği bir yerde öğle

üzeri yemek yer. Senenin diğer zamanlarında dini inanışları sebebiyle içmedikleri şarabı oruç ayında ağızlarına almak şöyle dursun kokusundan bile kaçarlar, İslâm dinine göre şarap içmek büyük günahtır.

Karargâhta, bilhassa Ramazan ayında büyük bir sessizlik hüküm sürer. Türklerde askerî disiplin ve geleneklere bağlılık çok kuvvetlidir. Hiç bir suç cezasız bırakılmaz. Ordudan ayırma, başka bir alaya sürgün edilmeden tutun da rütbe ve memuriyetin geri alınması, mallarının müsaderesi, dayak ve idama kadar çeşitli cezalar verilir. Sürgün cezası umumiyetle hudut boyundaki garnizonlara gönderilme şeklinde oluyor ki sürgün edilenler oralarda çeşitli hakaretlere hedef olduklarından bu ceza ölümden bile ağır geliyor onlara. Daha ağır suç işleyenler sürüldükleri yerde ölüme mahkûm ediliyorlar. Böylece bir yeniçeri ocağında değil de alelade bir asker sınıfında ölüp gidiyorlar.

Türklerin cezaya dayanıklığı da şaşılacak şeydir. Kaba etlerine, tabanlarına vurulan yüzden fazla sopadan sonra çoğu kere sopalar kırılır. Cezayı yerine getirenler «başka birini verin» diye seslenirler. Dayak yiyenlere bazan ilâç yapılırsa da sopa vurulan yerlerdeki çürümüş etlerin kesilmesine lüzum hasıl olur. Bütün bunlara rağmen, dayak yiyenler bu cezayı veren subayın elini öpüp teşekkür etmeye, dayak atana da her sopa için belli bir para vermeye mecburdurlar. Romalıların kalkanlarını mukaddes saydıkları gibi Türkler de dayağın cennetten çıktığına inanırlar, dayak yedikleri sopayı kutsal bir şey kabul ederler. Bu kadar acının tesellisiz kalmayacağına kanaat getirdikleri için sopa vurulan yellerin ölümden sonra cehennem ateşinde yanmıyacağına dair inançları vardır.

Beyazıt Konya'daki yenilgiden sonra Amasya'ya, gitmişti. Artık babasının emir ve arzularına uygun hareket etmeye kararlı görünüyordu. Bu arada, birtakım adamlar vasıtasıyla yahut mektuplar yazarak babasının niyeti hakkında bilgi edinmeye çalıştı. Süleyman da onunla barışmaya hevesli görünüyordu. Önceleri oğlunun gönderdiği adamları kabul etti, mektuplarına yumuşak ve olumlu cevaplar verdi. Karargâhta artık Beyazıt'ın gençlik hatasının affedildiğine, baba ile oğulun yeniden barıştıklarına ve bundan böyle Beyazıt'ın görevini gerektiği şekilde yapacağına dair söylentiler dolaştı. Aslında bu bir tuzaktı. Paşaların öğütlerine göre hareket eden ihtiyar sultan, oğlunu ürkütmeden diri diri ele geçirmek istiyordu. Ümitsizliğe düşerse süratle İran Şahının yanına kaçmasından korkuyordu. Oradan başka sığınacak yer kalmamıştı. Süleyman, İran yolu üzerindeki valiliklere devamlı emirler göndererek bu yolun muhafaza edilmesi ve Beyazıt'ın kaçmasına imkân bırakılmamasını ihtar ediyordu. Bu arada Beyazıt taraftarı olduğundan şüphe edilen kimseler işkence edilmek suretiyle sorguya çekilip gizlice icaplarına bakılıyordu. Bunların arasında Beyazıt'ın babasına maksadını açıklamak üzere yolladığı dostları da bulunuyordu.

Bu tarihte İran, Hazar Denizi ile Basra Körfezi arasındaki kara parçası ile Ermenistan'ın bazı kısımlarını içine alan bir ülkedir. (Babil, Mezopotamya ve Media'nın bir kısmı Süleyman tarafından alınınca krallığın sınırları hayli daralmıştır.) Ayrıca, Türklerin deyişiyle Homaium Patisfach İmparatorluğunun bazı kısımları ile diğer bazı yerler de İran krallığının hâkimiyeti altında bulunmaktadır.

Selim'in babasını Çaldıran ovasındaki savaşta yenilgiye uğrattığındanberi İran gerilemeye yüz tutmuştu. Thamas babası gibi cesur bir hükümdar olmadığı için Süleyman'a karşı dayanmak istemedi. Çünkü sarayında rahatça oturup zevk ve safa içinde tembelce vakit geçirmek ister, bazı defalar gelecek hakkında müneccimlere fikir danışırdı. Halkın işleriyle dertleriyle pek az ilgilenirdi. Bu ihmalkârlığı yüzünden İmparatorluğun her yanında halk kuvvetlinin zulmüne, hak-. sız ve insafsız davranışlarına maruz kaldı. Zayıflar ezildi, şikâyet edecek, hakkını arayacak bir merci bulamadı. Böyle olduğu halde hükümdarları için öyle düşünceleri vardı ki, sarayının kapısını öpebilmek İranlılar için büyük bir mazhariyetti. Hükümdarın ellerini yıkadığı kirli suyun bile birçok hastalıklara şifâ olduğu sanılırdı.

Thamas'ın birçok çocuğu vardı. Ama içlerinde en değerlisi İsmaildi. Gerek ismi gerek huy itibariyle tıpkı dedesini andırıyordu. Yakışıklı bir şehzade idi. Osmanlıları hiç mi hiç sevmezdi. Kanlı bir kese içinde dünyaya geldiği, bu yüzden savaşçı bir hükümdar olacağı söyleniyordu. Bu inanış onun daha genç yaşında olmasına rağmen Türklere karşı kazandığı bir muharebe dolayısiyla iyice kuvvet buldu. Ama babası Süleyman'la barış yapınca İsmail'in İran'ın bir köşesine sürülmesi ve yapılan anlaşmayı bozmaması kararlaştırıldı. Halk onu imparatorluğun varisi olarak görüyordu.

Süleyman, Thamas'ın mecburen kabul ettiği anlaşma şartlarından daha fazla eski dargınlıkları hatırlayacağını, oğlu İsmail'in ise tahta çıkınca kendilerini epey uğraştıracağını hesap ederek başlangıçta gerekli

tedbirleri almaya çalıştı. Birkaç yıl evvel kendisine sığınan ve ondan yardım gören kardeşi Helcas'ı ele geçirmek için Thamas'ın çektiği zorlukları unutmamıştı. Bu defa aynı şeyin kendi başına gelmesinden ve belki de Thamas'ın, elinden çıkan yerleri kılıç kuvvetiyle geri almaya kalkmasından korkuyordu.

Süleyman tasavvurlarını gizlemekle beraber Beyazıt'ın dostları tehlikeyi sezdiler, boş yere babasının güvenini kazanmak içi uğraşacağına kaçıp canım kurtarmasını salık verdiler. Çoğu zaman küçük olaylardan büyük sonuçlar ortaya çıktığı görülmüştür. Süleyman'ın karargâhında Beyazıt'ın casuslarından birinin tevkifi ve sonra da Süleyman'ın emriyle idam edilmesi Beyazıt'ı derhal harekete geçmeye sevketti. Resmen yapılan açıklamaya göre Beyazıt'ın asker yazması yasaklandıktan sonra askere alınmış olması idama sebep gösteriliyordu. Bu olay, Beyazıt'ın vakit geçirmeden kaçış için bir plân düşünmesi gerektiği fikrini verdi. Süleyman oğlunun kaçmasını önleyecek tedbirlerin alındığına kani olarak bayramın ertesi günü ordunun İstanbul'a dönmesini emretti.

Beyazıt, bayram merasimi sona erer ermez hareket için hazırlık emri verdi ve İran yolculuğu için teşebbüse geçti. Bir düşman memlekete gittiğini gayet iyi biliyordu. Ama babasının eline geçmektense herhangibirine sığınıp onun merhametini sağlamayı tercih ediyordu. Kadın ve çocuklarla silâh kullanamayan adamlarını Amasya'da bırakıyordu. Bunların arasında yeni doğmuş olan çocuğu ile çocuğun anası da vardı. Onları sonu belirsiz bir yolculuğun tehlikelerine maruz bırakmaktansa babasının merhametine terketme-

yi daha uygun bulmuştu. Süleyman sonradan çocuğu Bursa'ya aldırttı. Babasına ne yapacağına daha karar vermemişti.

Türklerin karargâhtaki bayram törenini görmek için bayramdan evvel İstanbul'a dönmedim. Bu tören Süleyman'ın çadırının önündeki açık ve geniş sahada yapılacaktı. Böyle bir merasimi bir daha görmek belki kısmet olmaz diye düşündüm. Adamlarıma para vaadedip kendime bir yer temin ettim. Orada bir Türk neferinin yerinde durup töreni seyredecektim Tam Süleyman'ın çadırının karşısında ve orayı görebilecek bir yer idi. Güneş henüz doğmadan gidip yerimi aldım Başları sarıklı büyük bir kalabalığın derin bir sessizlik içinde dinî töreni idare eden adamı dinlediklerini gördüm. Açık sahada bir duvar gibi görünen saflar halinde dizilmişlerdi. En itibarlı kimseler Sultanın bulunduğu yere yakın duruyorlardı. Bütün ordu aynı üniformayı giyinmişti. Bembeyaz serpuşlar, rengârenk elbiseler göze pek hoş görünüyordu. Hiç kımıldamadan, sanki toprağa çakılmışlar, kök salmışlar gibi duruyorlardı. Ne bir aksırık, öksürük, ne bir söz, ne de sağa sola bakınma.. Sadece imamın Muhammed adını söyleyişinde hep birden başlarını dizlerine doğru eğiyorlar, Allahın ismi geçince saygılı bir tavırla yere kapanıp toprağı öpüyorlardı.

Türkler dinî törenlerde çok saygılı ve dikkatli bir tavır takınırlar. Çünkü kafaları başka bir şeyle meşgul olursa yaptıkları duanın tesiri olmayacağı inancındadırlar. Diyorlar ki. bir paşanın karşısında nasıl saygılı bir vaziyet alıyorsanız insanın yaratıcısı olan yüce Allah'ın huzurunda da öyle hürmetkar bir tavır almanızdan daha tabii ne olabilir?

Dua biter bitmez saflar dağıldı, karmakarışık oldu, her yer insanla doluverdi. Daha sonra tantanalı bir törenle Sultana yemekler getirildi. Yeniçerilerin büyük bir neş'e ve iştiha ile yemek yeyişlerini görmeliydiniz. Bayram eğlenceleri arasında bu onların eski adetlerinin bir gereğiydi.

Bütün bunları seyrettikten sonra memnun bir halde tekrar İstanbul'a döndüm.

Artık Beyazıt hakkında size söyleyeceğim pek az şey kaldı. Bitirince sizi rahat bırakacağım. Çünkü bu satırları yazarken ben nasıl yoruluyorsam belki siz de bunları okurken öyle yoruluyorsunuzdur. Beyazıt Amasya'yı sessizce terkettikten sonra İran'a doğru o kadar süratle yol aldı ki kaçmasına mani olmak üzere Sultan tarafından görevlendirilenler bu kaçıştan haberdar bile olamadılar. Yoluna çıkanları da Beyazıt ustaca manevralarla oyalayıp aralarından sıyrılmayı bildi.

Erzurum'dan geçmek için de bir hileye başvurdu. Oradan geçmenin zorluğunu bildiği için bir mektup yazarak birkaç kişiyle Erzurum paşasına yolladı. Çok sıkıntı çektiğini, vilâyette birkaç gün dinlenmek ve hayvanlarına yiyecek tedarik etmek istediğini bildiriyordu. Paşa, Beyazıt gelinceye kadar kendi kuvvetlerini toplamak için zaman kazanacağı düşüncesiyle bu talebi kabul etti. Beyazıt'ın çok süratle ilerleyip oraya geleceğini ummadığından kendi kuvvetleri dağınık durumda idi. Oysa Beyazıt durmadan ilerliyordu. Gündüz hiç mola vermiyor, gece ise pek az dinleniyordu. Paşa tahmininde yanıldığını görünce, Sultanın gazabına uğ-

ramaktansa diğer paşalarla beraber firarilere katılmayı daha uygun buldu.

Beyazıt'ın Amasya'dan ayrılışı haberini alan Sultan, sancak beylerine ve paşalara emirler göndererek onun derhal takip edilip yakalanmasını istedi.

Beyazıt'ı ölü veya diri mutlaka ele geçirmeleri lâzımdı. Ancak bu emirler yerine getirilemedi. Zira Beyazıt, peşini takip edenlerden çok daha süratle ilerliyordu. Beyazıt'ın kaçmasına mani olamayan Cazgan paşası bunun cezasını pek ağır bir şekilde çekti. Süleyman'ın memuriyetten azlettiği paşa, Selim tarafından iki oğlu ile birlikte öldürtüldü. Selim, Mehmet Paşa ve Yunanistan Beylerbeyi Beyazıt'ı çok kısa mesafeden takip ediyorlardı. Oğlunun firarı haberi üzerine Süleyman telâş ve heyecana kapılmıştı. Onun doğruca İran'a gideceğini biliyordu. Kuvvetlerini toplayarak İran'a karşı harp hazırlığına girişti. İleri hareket etmek üzereydi ki müşavirleri, sadakatleri şüpheli bir askerî kuvvetle böyle bir maceraya girişmenin tehlikeli olacağını, ayrıca Sultan'ın İstanbul'dan ayrılması halinde, Beyazıt'ın Pontus üzerine hücum ederek oradan İstanbul'a yürüyebileceğini, esirlere ve acemi oğlanlara vaadlerde bulunarak tahta çıkabileceğini anlatmak suretiyle onu bu teşebbüsten vazgeçirdiler.

Beyazıt geçtiği vilâyetlerde evlerin kapılarına ilânlar astırarak, başkaldırıp kendisine katılacak askerlere iki kat ücret vereceğini bildiriyordu. Bu sebeple Süleyman'ın ordusundaki subaylar askerlerine şüphe ile bakmaya başladılar. Askerler arasında Beyazıt lehinde konuşmalar oluyordu.

Türlü zorluklardan sonra Beyazıt, İran ile Türkiye arasında sınır teşkil eden Aras nehrine ulaştı. Nehri geçtikten sonra kendini daha emniyette hissetti ise de peşini takip edenlerin geçmelerine mani olmak, hiç değilse onları oyalayıp zaman kazanmak için bir miktar kuvveti kıyıda bıraktı. Fakat bu zayıf muhafız kuvveti, takipçi sancak beylerinin kuvvetleri tarafından çabucak bertaraf edildi. Türk kumandanları İran sınırından oldukça içerlere kadar ilerleyip İran ordusunun önemli miktarda süvari kuvvetleriyle karşılaştılar. Kumandanları tarafından, Türklere, niçin başka bir devletin topraklarına girdikleri soruldu. Onlar da Padişahın oğlunu takip ettiklerini söylediler. Kendilerine bu hareketlerinin mevcut andlaşmayı ihlâl ettiği hatırlatıldı. Çünkü Sagathamas ile Süleyman arasında barış andlaşması aktedilmişti. Buna uymak zorundaydılar. Şah Beyazıt'a dilediğini yapmakta serbestti. Bu ihtardan sonra Türk kuvvetleri geri çekildiler. İranlılar Beyazıt'a da adam göndererek gelişinin sebebini ve kuvvetinin miktarını öğrenmek istediler. Beyazıt, kardeşi ile babasının düşmanca davranışlarının kendisini firara mecbur ettiğini ve zulme uğramış bir şehzade için tek sığınacak yer olduğundan buraya geldiğini bildirdi. Gelecek hakkında bir şey bilinemeyeceğini ve bütün imkânlardan yoksun olduğu için İran'da korunacağını ümit ettiğini de sözlerine ekliyordu. İran Şahı, İran'a gelmekle iyi etmediğini, zira babası ile aralarında sulh andlaşması gereğince dost ve düşmanlarının müşterek olması icabettiğini adamları vasıtasiyle Beyazıt'a söyletti. Bu anlaşma bozulamazdı. Ama madem ki bir kere İran topraklarına gelmişti, babası ile arasını bulmak için elinden geleni yapacağını vaadediyor-

du. Böyle bir karşılanış Beyazıt'ın umduğundan daha iyiydi. İlk günler ziyafetler, iltifatlar, eğlenceler birbirini kovaladı. Bu gibi gösterilerin arkasında asıl maksadı gizlemek akıllı adamların harcıdır. Bir ara Beyazıt'ın oğlu Orhan'ın Şahın kızlarından biri ile evleneceği şayiası bile ortalıkta dolaştı. Şahın Beyazıt'a Irak veya Babil yahut da Erzurum Valiliği verilmesini temin edebileceği de duyuruldu. Bunun çok iyi bir sonuç olacağını, bu şekilde hem kardeşinden hem de babasından uzakta korkusuzca yaşayabileceğini ve bir tecavüze uğrarsa oğlunun kayınpederine sığınmasının her zaman mümkün olacağını Beyazıt'a söylüyorlardı. Onu bu sözlerle oyalayarak yakın gelecekteki tehlikenin farkına varmamasını sağlıyorlardı. Şah Beyazıt için Süleyman'a birçok defalar elçiler gönderdi. Ancak Beyazıt hakkındaki niyetinin ne olduğu belli değildi. Onu babası ile barıştırmaya çalışır görünmesine rağmen aslında Beyazıt'ı mahvetmeye kendini mecbur hissediyordu. Zira ondan şüpheleniyordu. Beyazıt Sagathaması öldürmeyi düşünebilirdi. Beyazıt'ın subaylarından birinin kendisi hakkında «neden bu herifi öldürüp malını mülkünü zaptetmiyoruz?» günün birinde belki o hepimizi mahvedecektir» dediği kulağına gelmişti. Bu da Beyazıt hakkında kötü şeyler tasarlamasını zorunlu kılıyordu. Şah Beyazıt'ın sayıca az fakat gayet cengâver olan maiyetinden korkuyordu. İçlerinde öyle yiğitleri vardı ki bunlar İran'ı istilâ etmek düşüncesine kapılabilirlerdi. Kendi hanedanları tahtta uzun zamandanberi bulunmuyorlardı. Dini bahane ederek hükümet sürüyorlardı. Halktan birçoklarının mevcut rejimi beğenmediğini ve bir değişikliği destekleyeceklerini gayet iyi biliyordu. Beyazıt'ın İran'a gelişi onlar için

bir fırsat olabilirdi. İran Şahı şimdi sanki Beyazıt kendi elinde değil de kendisi onun elindeymiş gibi hisse diyordu. Durum böyle devam edemezdi. Bu düşüncelerledir ki artık Beyazıt'ın misafirliğinin sona ermesi gerektiğine, vahşi bir hayvan gibi zincire vurulmasının iyi olacağına karar verdi. Beyazıt'ın maiyetindeki kuvvet dağıtılırsa bu kuvvetin himayesinden mahrum kalacak olan Beyazıt'ın yakalanması kolaylaşırdı. Aksi halde, açıktan açığa onu yakalayıp hapse kovmaya kalkışmak çok kan dökülmesine sebep olabilirdi. İranlıların kuvvetleri dağınıktı. Uzun zamandır harp görmediklerinden uyuşuk bir halde idiler. Beyazıt'ın ordusu ise her an muharebeye hazır, talimli bir vaziyette idi.

Maiyetindeki askerleri dağıtması gerektiği Beyazıt'a söylendi. Bu teklif bazı uzağı gören subaylar tarafından kuşku ile karşılandı ise de Beyazıt Şaha güvensizliğini belli etmemek, bu son ümit kapısını da kapamamak için teklifi kabule kendini mecbur hissetti. Hayatı İran Şahının elindeydi. Onun sözünden şüphelenmek, kendilerinin kötü niyetli oldukları hakkında şüpheler doğurabilirdi. Bunun üzerine kuvvetleri bölünerek ayrı ayrı yerlere gönderildi. Birbirleri ile irtibatları kesildi. İranlılar onları evvelce tespit ettikleri yerlere yerleştirmişlerdi. Bir müddet sonra, uygun bir fırsat zuhur edince, etrafları üstün kuvvetlerle çevrilerek hepsi imha edildi. Hayvanları ve silâhları katillerine ganimet olarak dağıtıldı. Beyazıt da Şahın sofrasında olduğu bir sırada yakalanıp zincire vuruldu. Çocukları da hapsedildi.

İşte isteğiniz üzerine Beyazıt hakkında halihazırda mevcut bütün bildiklerimi size anlattım. İlerde durumun ne olacağı kesinlikle bilinmiyor. Bu konuda çe-

şitli görüşler öne sürülüyor. Bazıları ona Babil veya İran ile Türkiye hudutları arasında bir vilâyetin sancak beyliğinin verileceğini tahmin ediyorlar. Bazıları ne Şah'a ne de Süleyman'a güvenmiyorlar. Onun ya İstanbul'a gönderileceğini yahut da bulunduğu hapishanede sefil ve perişan bir halde can vereceğini, artık onun için bir kurtuluş ümidi kalmadığını söylüyorlar.

İranlılar Beyazıt'a karşı zor kullanmakla giriştikleri işin ciddiyetini idrak etmiş olmalıydılar. Onların maksadı, kardeşine nazaran çok daha üstün, kabiliyetli bir gencin Osmanlı tahtına oturmasına meydan vermemektir. İranlılar için gevşek, zevk ve sefa düşkünü Selim'in tahta çıkması daha uygundu. Böylece belki daha uzun müddet sulh içinde yaşayabileceklerdi. Beyazıt'ı ellerinden kaçırmaya hiç niyetleri yoktu. Bunca hakaret yaptıkları insandan ilerde dostluk beklemeleri abes olurdu. Bu yüzden onu hapiste öldürecekler, sonra da üzüntüden ve hapishane hayatına dayanamamaktan öldüğünü söyleyeceklerdi.

Gördüğünüz gibi, ileri sürülen fikirler oldukça değişik. Bana kalırsa, sonuç ne olursa olsun, uygunsuz bir durum ortaya çıkacaktır. Benim istediğim de budur. Çünkü Beyazıt'ın talihi ile bizim menfaatlerimiz birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Türkler bu meseleyi halletmeden silâhlarını bizim üstümüze çevirmeyeceklerdir. Şimdi hükümetime bir mektup götürmem ve sulh şartları teklif etmem için beni sıkıştırıyorlar. Oysa ben, bu mektubun münderecatını bilmiyorum. Türkler bu şartların imparatorun isteğine uygun olduğunu ısrarla söylüyorlar. Her zaman bir kopyasını bana verirlerken bu defa bundan çekindiler. Bana bir kopyası verilme-

diği takdirde mektubu yollayamıyacağımı ısrarla kendilerine söylüyorum. Şayet göndereceğim mektup münderecatı bana verilen kopyadakinin ayni olmazsa yalanlarından dolayı mesuliyet kendilerinin olacaktır. Bunda ısrar etmeye karar verdim. Hükümetimi onların aldatıcı mektuplarına cevap vermek mecburiyetinden kurtaracağım. Hükümetim, küçük düşürücü sulh şartlarını asla kabul etmeyecektir.

DÖRDÜNCÜ MEKTUP

Frankfurt 16/Ocak/1562

Beyazıt'ın felâket haberi üzerine hasıl olan üzüntü daha geçmeden yeni alınan can sıkıcı haberlerle altüst olduk. Jerba adasına gönderilen Türk donanmasının seferinin sonucu hakkında merakla bilgi bekliyorduk. Adanın hıristiyanlar tarafından zaptedilip kalenin tahkim edilmesi, içine muhafız kuvvetler yerleştirilmesi, büyük ve zengin bir imparatorluğun sahibi sıfatıyla Süleyman'ın gururuna dokunmuş ve bu tecavüze karşı kayıtsız kalamayacağını düşünmüştü. Kendisine aynı dinden oldukları için gayet sıkı bağlarla bağlı bir milletin yardımına koşmaya karar verdi ve Piyale Paşa kumandasında seçme kuvvetlerden meydana gelmiş bir donanma gönderdi. Türkler mesafenin uzaklığını ve karşılarındaki düşmanın şöhretini düşünerek endişe içinde idiler. Eskidenberi İspanyolların kahramanlığını onlarla yaptıkları muharebelerde denemiş oldukları için içleri rahat değildi. İmparator Charle'ı henüz unutmamışlardı. Kral Filip hakkında her gün yeni bilgiler ediniyorlardı. Babasından sonra kral olan Filip onun cesaretini de aynen tevarüs etmişti. Türkler öyle bir korku ve endişeye düşmüşlerdi ki askerlerden pekçoğu kazanmak ümidi olmayan bir savaşa yollandıklarını ve belki de tekrar İstanbul'a dönüşün kısmet olmayacağını düşünerek denize açılmadan önce vasiyetleri

yapmışlardı. Bütün şehir büyük bir heyecan içinde idi. Herkeste seferin neticesi hakkında şüphe ve korku vardı.

Ama Türk donanması rüzgârın da yardımıyla bizim kuvvetlerimizin üstüne ansızın saldırınca bu hiç beklenmedik baskın öyle bir karışıklık yarattı ki bizimkiler ne hücum edecek cesareti kendilerinde bulabildiler ne de ric'at için gereken soğukkanlılığı. Kaçıp kurtulabilen birkaç kadırga dışında bütün gemiler Türkler tarafından batırıldılar. Askeri kumandan Medina Dukası ile donanma amirali Andrea Doria iç hisara sığındılar, oradan da gece karanlığında küçük bir sandalla Türk gemileri arasından sıyrılarak Sicilya kıyılarına can attılar.

Piyale Paşa bu zaferi müjdelemek için İstanbul'a bir gemi gönderdi. Bu gemi, arkasında denize daldırılmış bir sancak sürüklüyordu. Söylediklerine bakılırsa sancakta İsa'nın çarmıha gerili resmi varmış. Gemi limana girince, hıristiyanların yenilgisi haberi şehirde çarçabuk yayıldı. Türkler sevinç içinde birbirlerini tebrik etmeye başladılar. Kapımın önünde toplanarak adamlarıma alaylı alaylı İspanya filosunda kardeşleri yahut akraba ve tanıdıkları bulunup bulunmadığını soruyorlardı. Eğer varsa onları yakında İstanbul'da görebileceklerdi. Türkler hiç durmadan kendilerinin üstünlüğünü ve bizim korkaklığımızı anlatıyorlardı. İspanya da yenildikten sonra onları durduracak hangi kuvvet kalmıştı karşılarında. Bu alaycı soruları adamlarım büyük bir acı ve tahammülle dinliyorlardı. Allahın takdiri böyle imiş. Bunu kimse değiştiremez. Onun için felâkete katlanmak gerekir. Büyük bir muhafız kuvveti

ile İspanyolların henüz ellerinde bulundurdukları iç kalenin kötü hava şartları veya başka sebeplerle düşman muhasarayı kaldırıncaya kadar mukavemet gösterebilmesi en büyük temennimizdi. Bununla beraber başarının galipler lehine tecelli etmesinden daha çok korkuyorduk. Esasen sonucun da böyle olacağı açıkça görülüyordu. Yiyecek içecek sıkıntısı son haddi bulunca içerdekiler iç kaleyi ve kendilerini düşmana teslim ettiler.

İçerdeki muhafız kuvvetin kumandanı meşhur asker Don Alvaro De Sande daha fazla dayanamayacağını anlayınca yanına küçük bir kuvvet alarak bir huruç hareketi yaptı ve ufak bir gemiyi zaptetti. Niyeti Sicil ya'ya kaçmaktı. Muharebelerde kazanmış olduğu şöhret ve itibarı körükörüne bir cesaret gösterisiyle lekelemek istemiyordu. Kurtulabilirse kalenin kaybedilmesinin vebali kendisinde aranamazdı. Bu hareketi kalenin Türklerin eline geçmesiyle sonuçlandı. Çünkü askerler artık kapıları kapalı tutmanın faydasızlığını görerek ilerde düşmandan daha fena muameleye maruz kalmamak düşüncesiyle kapıları ardına kadar açtılar. Kumandan Don Juan De Castella,. korunmasından sorumlu olduğu burcu terketmeyi kabul etmedi ve yaralanıp esir düşünceye kadar kardeşiyle birlikte Türklere karşı koydu.

İspanyollar iç kaleyi üç aydan fazla bir müddetle fedakârca savunmuşlardı. Halbuki kalede daha fazla dayanmak için zarurî erzak ve içecek su yoktu. Bir yardım ümidi de kalmamıştı. Hele bu sıcak memlekette susuzluk kadar dayanılmaz bir mahrumiyet olamazdı. Mevcut bir tek sarnıç, oldukça büyük ve ağzına ka-

dar su ile dolu olmasına rağmen bu kadar kalabalık askere yetmezdi. Herkese ancak ölmeyecek kadar su verilebiliyordu. Bazıları bu suyu imbikten geçirilmiş deniz suyu ilâve etmek suretiyle çoğaltabiliyorlardı. Usta bir kimyager bunun usûlünü onlara öğretmişti. Ancak pek az kimse bunu gerçekleştirmek imkânına sahipti. Birçokları kurumuş ağızları ile yerlerde sürünerek «Su» diye feryat ediyorlardı. Birisi onlara acıyıp ağızlarına biraz su akıtınca dirilip oturuyorlar, suyun tesiri geçince tekrar ayni hareketlere başlıyorlardı. Harpte yaralanıp ölenlerle hastalanıp ilâçsızlıktan ölenlere bu şekilde susuzluğun tesiriyle ölenler de ilâve olunuyordu.

Eylül ayında muzaffer Türk donanması esirler, ganimetler ve yedeğinde düşmandan zaptolunan gemilerle birlikte İstanbul'a döndü. Donanmanın gelişi biz hıristiyanlar için ne kadar acıklı bir manzara ise Türkler için de o derece sevinç ve heyecan verici oldu. Sabah vakti, büyük karşılayıcı kalabalığının gözleri önünde pek tantanalı bir şekilde limana girmek üzere donanma o gece İstanbul dışında demirlemişti. Süleyman sarayın bahçesinde liman girişine bakan sütunlu mevkide yerini almıştı. Donanmayı ve teşhir edilen esir subayları yakından görmek istiyordu. Amiral gemisinin kıçında Don Alvaro De Sande, Napoli ve Sicilya Donanmalarının amiralleri, Don Berenguer De Requesnes ile Don Sancho De Leyva halka gösterilmişlerdi. Zaptolunan gemilerin kürekleri ve küpeşteleri alınıp basit birer tekne haline sokuldukları için Türk gemilerinin yanında küçük, adî şeyler gibi görünüyorlardı.

Bu merasim esnasında, Süleyman'ın her zaman olduğundan daha farklı bir gurur ve neşeye sahip olma-

dığını onu yakından görenler söylüyorlar. Ben de iki gün sonra Cuma namazı için sarayından çıktığı zaman görmüştüm Yüzünde her zamanki huşunet ve hüzün ifadesi vardı. Sanki kazanılan zaferin kendisi ile ilgisi yokmuş, hâdise her zaman beklenen basit bir şeymiş gibi heyecansızdı. Talihin cilvesini olduğu gibi kabul etmeye bu ihtiyar adamın kalbi öylesine alışmıştı ki halkın alkışlarını sanki hissiz bir şekilde kabul ediyordu.

Hıristiyanların denizdeki bu yenilgileri üzerine Türklerin gurura kapılarak bizimle yapacakları sulhün şartlarında uzlaşmaz bir duruma girmelerinden endişe ediyordum. Bu arada bir de özel dertle uğraşmak zorunda kaldım. Bu dert, adamlarımdan birinin vebaya yakalanıp vefat etmesi idi. Bu hal, diğerlerini dehşet içinde bıraktı. Hastalığın bulaşacağından korkuyorlardi. Bunu anlatmadan evvel, bunun kadar önemli değilse de başımıza gelen ciddî bir başka dertten bahsetmek istiyorum.

Sultan gün geçtikçe daha fazla ibadetle uğraşır oluyor, bâtıl inanışlara kendini kaptırıyordu. Genç oğlanlardan meydana gelen bir oyuncu ve şarkıcı takımını, hürmet edilen bir ihtiyarın nasihati üzerine dağıttı ve o altın ve kıymetli taşlarla işlenmiş değerli çalgı aletlerini ateşe attırdı. Adeti veçhile yemeklerde kullandığı gümüş tabakların da yerini şimdi toprak kaplar aldı. Birisi bunun günah olduğunu ona söylemiş olmalıydı. Onu, şarap içmeyi yasaklamaya da sevkettiler. Peygamberin emrine aykırı olarak İstanbul'da, şarap içmek pek yaygın bir hale gelmişti. Bir gün, Sultanın bir fermanıyla, şarap içmek, imâl ve ithal etmek ya-

saklanıverdi. Bu yasak müslümanlardan başka, yahudi ve hıristiyanları da kapsıyordu. Ben ve adamlarım sade su içmeye alışık değildik. Çektiğimiz vatan hasreti, barış görüşmelerinin sonucu hakkındaki uzun tereddüt ve sıkıntı devresi zaten hepimizi halsiz düşürmüştü. Bir de yiyip içme tarzımızı mı değiştirecektik. Belki bu yüzden hastalanabilirdik. Durumumuzun divanda görüşülmesini ve eski haklarımızın korunmasını tercümanlarımıza anlattım. Bazı paşalar bizim su ile yetinmemizi, komşuların bize şarap getirildiğini görmelerinin iyi sonuç vermeyeceğini, onlara yasak olan bu içkinin hıristiyanlara serbest olmasına, kokusunun bütün şehre yayılmasına izin verilemeyeceğini ileri sürmelerine karşılık, herzamanki yeme içme tarzının değişmesine alışmanın çok zor olacağını ve bizlerden birçoğunun buna dayanamayıp ölebileceğini savunan paşaların görüşleri üstün geldi. Bizden, bir gece kararlaştırmamızı, o gece istediğimiz kadar şarabı belirtilen bir yere getireceklerini söylediler. Böylece kararlaştırılan gecede araba ve atlarla gürültüsüzce şarapları taşıyarak bu sıkıntıyı atlattık.

Bu yasaktan çok tedirgin olan bazı Rumlar, Sultana karşı kurnazlık yapıp yasağı kaldırmaya teşebbüs ettiler. Onun, bağlar arasından geçeceğini haber alınca, asma çubuklarını sökerek yolun ortasına ve arabalara koydular. Sultan bu manzarayı görünce hayrete düşüp içlerinden birini çağırarak ne yaptıklarını sordu. Bunun üzerine adam, kendi emri gereğince asma çubuklarını söktüklerini söyledi. Zira, bunlar, odun yapmaktan başka artık hiç bir işe yaramayacaklardı. Sultan, «benim emrimi yanlış anlamışsınız, ben size şarap içmeyi yasak ettim. Halbuki Cenabı Hakkın bizlere ver-

diği taze üzümü yemenize hiç bir mani yoktur. Suyunu kaplar içinde bekleterek şarap yapmak maksadıyla taze taze yenmesine engel olmadıkça dilediğinizi yapabilirsiniz Elmadan şarap yapılmıyor diye ağaçlarını söküp atmak mı lâzım? Çılgın herifler, bu işten vazgeçin» diyerek onu azarlayınca Rumların kurnazlığı para etmedi.

Şimdi, az önce bahsettiğim veba illetine dönüyorum. Tehlikeden korunmak maksadıyla Rüstem'e haber göndererek başka bir yere taşınıp taşınamayacağımı sordum. Onun huyunu bildiğim için böyle bir müracaatı yapıp yapmamakta biraz kararsız kalmıştım. Fakat hem kendimin hem de adamlarımın sıhhatini ilgilendiren bir konuda ihmal göstermekle suçlanmamak için teşebbüse geçmeye mecburdum. Rüstem durumu Sultana arzedeceğini bildirdi. Ertesi gün gönderdiği haber şuydu: Ne yapmak istiyordum, kaçmak mı? Bu hastalık Allah tarafından gönderilmişti ve Allah'ın takdirine karşı gelinemezdi. Kaderden kaçmaya veya bir yere gizlenmeye çalışmak beyhude bir gayretti. Kendi evi de bu hastalığın tehlikesine maruz kaldığı halde bir yere kaçmıyor, bulunduğu yerde kalıyordu. Ben de bir yere kımıldamazsam iyi olurdu.

Rüstem'in bu cevabı üzerine oturduğum evde kalmaya mecbur oldum. Aradan çok geçmeden Rüstem istiska hastalığına tutuldu ve kurtulamadı. Yerme Ali Paşa geçti. Ali ikinci vezirdi. Zeki ve iyi bir Türktü. Nefis bir ipekli elbise göndererek kendisini tebrik ettim. Bana gayet nâzik şekilde cevap verdi. Bir arzum olunca çekinmeden söylememi istiyor, kendisini bir dost kabul etmemi rica edivordu. Kısa bir süre sonra

veba illeti yeniden maiyetimdeki adamlara saldırıp sıhhatimizi korumakla görevli doktorumuzu da elimizden alınca, Ali'ye müracaat ederek nakil konusunu arzettim. Verdiği cevapta, dilediğim yere gidebileceğimi, ancak Sultana da meseleyi arzetmemin doğru olacağını, zira Sultanın, pek serbest bir şekilde dolaşan adamlarımı görüp izin almadan ikametgâhımı değiştirdiğime kızabileceğini bildirdi. Sultana bir şeyi arzetme şeklinin çok önemi olduğunu açıklıyordu. Durumu Padişaha münasip şekilde arzedecekti. Ondan olumlu cevap alacağımdan şüphe etmememi söylüyordu. Nitekim, kısa bir süre sonra, canımın istediği yere gitmekte serbest olduğumu tebliğ etti.

Ben de en uygun yer olarak Büyükada'yı gördüm. İstanbul civarındaki ufak adaların en güzeli ve en büyüğüdür. Sandalla dört saatte gidilir. İçinde iki tane köy vardır. Diğer adalarda sadece bir köy vardır, hattâ bazılarında o bile yoktur.

Adadaki üç aylık ikametimden çok memnun kaldım. Kalabalık ve gürültüden uzak, dinlendirici bir yerdi burası. Pek az Rum buranın halkını teşkil ediyordu. Onlarla görüşüyordum. Yanımda devamlı surette benim hareketlerimi takip ve kontrol eden bir Türk de yoktu. Türk hizmetçiler benim ne ile uğraştığımı umursamıyorlardı bile. Adada dilediğim gibi gezmekte, sandalla dolaşmakta serbesttim. Burada lavanta çiçeği, dikenli mersin gibi çok çeşitli bitkiler mevcut. Deniz de çok çeşitli balıklarla dolu. Rum balıkçılarla ahbap olup onların da yardımıyla bazan sığ ve berrak sularda zıpkınla yengeç ve İstakoz yakalıyor, sandala alıyordum. Bu balıkçılardan sandal kiralamak mümkündü.

Gayet hoş gezintilere ve spora elverişli yerlere gidiyordum. Bazan da olta ve ağla balık avlıyordum. Fakat en eğlencelisi ve en verimlisi ığrıp ile balık avı idi. Balıkçılar balığın bol olduğunu tahmin ettikleri bir yer bulunca o sahanın etrafını ağlarla çevirtiyordum. Ağ iki yanından sahile doğru çekilirken balıkçılar da açık kalan kısımlardan balıkları ürküterek onların ağdan dışarı kaçmalarına mani oluyorlardı. Bu şekilde ağın iki yanından iplerle kıyıya çekildiği zaman balıklar ağın dip tarafında dar bir torba içinde toplanıyorlardı. Bu durumda büyük bir telâşa kapılmakla beraber kurtulabilmek için içgüdülerinin verdiği birtakım hünerlere başvuruyorlardı. Bir kısmı ağa karşı hücum ederek kurtulmaya uğraşırken bazıları kuma gömülüyorlar, bir kısmı da ağın iplerini kemirmeye çalışıyorlardı. Gayet kuvvetli dişleri olan balıklar bunu becerirdi. Bir balık geçecek büyüklükte bir delik açılınca bütün sürü oraya hücum eder, ağda tek bir balık dahi kalmazdı. Bu ihtimal beni korkutuyor ve sandalda elimde, sopa, ağı kemirmeye kalkan balıklara vuruyordum. Bütün gayretime rağmen, pek az sayıda balığın kaçmasına mani olabildim. Bir balık bile tehlike karşısında kurnaz davranabiliyor. Bununla beraber, başka cinsten o kadar çok balık yakaladık ki bu kadar çeşitli balığı bir arada görmek benim için büyük bir zevk oluyordu. Bunla rın isimlerini, özelliklerini öğrenmek beni memnun kılıyordu. Bütün gündüz avlandıktan sonra akşam olunca sandalım bu deniz hayvanlarından ibaret ganaimle yüklü olarak sahile dönüyordum. Ertesi günü Ali Paşa ve kâhyası, kendilerine hediye ettiğim bu balıklardan dolayı bana memnuniyetlerini belirttiler.

Hava bozuk olup da denize açılamadığım zamanlar, kırlarda benim için ilgi çekici olan bitkileri arayarak veya Adanın etrafında yürüyüş yapmakla vakit geçiriyordum.

Ara sıra İstanbul'dan yahut Beyoğlu'ndan bazı dostlarım beni ziyaret ediyorlardı. Bu arada Ali'nin maiyetindeki bazı Cermenler de geldiler. Onlara veba hastalığının durumunu sorduğum zaman «Azalıyor» dediler. Günde kaç kişinin öldüğünü sordum. «Beşyüz kadar» diye cevap verdiler. Dehşet içinde kalmıştım. «Aman Allahım» dedim. Beşyüz kişi ölürken hastalığın azaldığını söylüyorsunuz, kimbilir hastalık şiddetli olduğu zamanlar kaç kişi ölüyordu?» Adamlar cevaben «Bin, binikiyüz kişi kadar..» dediler.

Türklerin inancına göre, her insanın ne zaman ve ne suretle öleceği alnına yazılmıştır. Bu alın yazısıdır. Ölmek mukadder ise bundan kurtulmaya çalışmak beyhude gayrettir. Mukadder değilse ölümden korkmak deliliktir. Bu bakımdan onlar vebaya yakalanmış kimselerin giyeceklerine dokunur, hattâ yüzlerini bile silecek kadar kayıtsızlık gösterirler. «Eğer Allah takdir etmişse ölümden ne yapsam kurtulamam, ölmem mukadder değilse bana hiç bir zarar gelmez» diye düşündüklerinden bu bulaşıcı hastalığın yayılma alanı da genişliyor. Bazan bir aile tümüyle sönüp gidiyor.

Adadaki ikametim sırasında, metropolit Metrufân ile tanışmak fırsatına sahip oldum. Chalcis adası manastırının başı olan okumuş, kendini yetiştirmiş bir zat. Lâtin ve Rum kiliselerinin birleşmesi için gayret sarfediyordu. Kendi milletinden birtakım kimselerin bizim kiliseye mensup olanları murdar ve gaflet içinde

diye hor görmelerini tasvip etmiyor, onları bu davranışlarından ötürü kınıyordu. Herkes kendi aklının diğerlerininkinden üstün olduğuna inanır.

İki ay kadar bir zaman İstanbul'dan uzak bulunmam, ortalıkta görünmemem paşaların merak ve endişesini mucip olmuş. Meseleyi Ali'ye açarak artık şehre çağrılmamın münasip olacağını söylediler. Kaçmaya teşebbüs edecek olursam ne yapacaklardı. Öyle ya, kaçmak için bir sürü vasıta, kayıklar istediğim zaman emrime hazırdı. Ancak Ali hüsnüniyetimden emin bulunduğundan onlara endişe etmemelerini söyledi. Bununla beraber bir kavas göndererek durumumu kontrol ettirmek istedi. Yolladığı adam bana sezdirmeden bir teftiş yaptı ve firar hazırlığı ya da niyetiyle ilgili herhangi birşey bulamadı. Ayrılırken kendisine bir de hediye verdim. Ayrıca bir mektup yazarak onunla Ali'ye gönderdim. Bana karşı gösterdiği itimadı kötüye kullanmayacağıma dair kendisini temin ediyordum. Böylece bir ay kadar daha Ada'da kaldıktan sonra kendiliğimden İstanbul'a döndüm.

Ali Paşa ile olan sıkı dostluğum bu tarihten sonra başlar. Aslen Dalmaçyalı olan paşa bu barbar Türkler arasında rasladığım gerçekten medenî tek insandır. Nazik, mutedil ve sakin bir tabiatı vardı. Gayet de zeki idi. En halli zor meselelerin içinden çıkmasını bilirdi. Askerî ve sivil işlerde de oldukça tecrübe sahibidir. Çok uzun müddetten beri devamlı yüksek mevkileri işgal etmiştir. Halen bir hayli yaşlanmış bulunmaktadır. Uzun boyludur. Ciddî ve vakur bir çehre ifadesi vardır ki bu haliyle gayet çekici, sempatiktir. Sultana sadakati tamdır. Efendisini o ihtiyar ve hasta vaziyetin-

de rahat ve huzur içinde yaşatmaktan gayri bir zevk ve meşgalesi yoktur denebilir. Rüstem'in bağırıp çağırarak, tehdit ederek elde etmeye çalıştığı şeyi o, nezâketle, tatlılıkla kazanmaya gayret ediyor. Bunun için bana karşı bir dost muamelesi gösteriyor. Rüstem her zaman kaba saba, sert ve aksi bir adamdı. Her dediğinin bir emir telâkki edilmesini, derhal yerine getirilmesini isterdi. Kurnazdı. Siyasi durumu ve Sultanın şahsî arzularını gayet iyi takdir ederdi Ama, azıcık yumuşak davranacak veya kırmayacak söz söyleyecek olursa bunu hasisliğinden yapmış gibi görünmekten korkardı. Çünkü Sultan onun rüşvet aldığından iyice şüpheleniyordu. Bunu bildiği için, Rüstem, sulhün tesisini kuvvetle istemesine rağmen sert, haşin tavırlarından katiyen vazgeçmiyordu. Sözlerine, hoşuna gitmeyecek bir karşılık verildiği zaman derhal konuşmayı keser ve dinlemek istemezdi. Ben onun yanından ayrılırken daima kendisini hiddetli bir halde bırakmışımdır. Bir defasında, sulh şartları hakkında onunla konuşuyorken. ileri sürdüğüm teklifleri dikkate alınmaya değmez diye reddetmişti. Sonrada daha uygun birşey teklif etmeyeceksem çıkıp gitmemi söyledi. Ben de derhal kalkıp eve döndüm.

Ali, hayatı boyunca her türlü töhmetten masûn kalmıştı. Onun için nazik ve yumuşak davranışlarından ötürü Sultan tarafından azarlanmaktan asla korkmamıştır. Rüstemse her zaman menfaatine düşkün ve hasis bir adamdı. Herşeyden önce kendi çıkarını, servetini düşünürdü. Rüstemle görüşmelerim pek kısa sürerdi. Ali ise bu konuşmaları sohbet şeklinde saatlerce uzatırdı. Nazik davranışları dolayısiyle vaktin nasıl geçtiğini bilemezdim. Görüşmemiz sırasında kendisine

birşey danışmaya veya sadece saygılarını sunmaya gelmiş olan Türkler içerde sabırla bekliyor ve hiddetten köpürüyorlardı. Çünkü onun yanında bulunmam kendilerinin huzura kabulüne mani oluyordu. Ali'nin yanına umumiyetle öğleden sonra davet edildiğim için ben de bir çok defalar açlık sıkıntısına katlandım. Zira, Ali gibi zeki bir adamın yanında zihnimin gayet açık ve dikkatli olmasını istiyor, bu yüzden her seferinde hiçbir şey yemeden dönüyordum. Bu görüşmelerimizde Ali bana daima, hükümetlerimizin menfaatlerine en uygun olan teklifleri arzetmemiz gerektiğinde ısrar ediyordu. Kendi hükümdarının pek az ömrü kaldığını, saltanatı sırasında kazandığı bunca zaferden, şan ve şöhretten sonra huzur ve dinlenmekten başka şeye ihtiyacı olmayacağını söylüyordu. Benim hükümdarımın da sulh ve sükûn isteyeceğini bildiğinden şüphe etmediğini belirtiyordu. Hükümdarım, halkının sulh ve sükûn içinde yaşamasını sağlamayı arzu ediyorsa, uyuyan aslanı uyandırıp yeniden meydana atılmak için tahrik etmekten kaçınmalıydı. Birer cam parçasından ibaret olan aynalar nasıl sadece önlerine konulan bir şeyin hayâlini aksettirirlerse, hükümdarların zihinleri de aynen, kendilerine sunulan fikirlerin izlenimlerini kabule hazır birer ayna gibiydiler. Bu bakımdan, hükümdarlarımızın zihinleri önüne, onların arzularına en uygun gelecek şeyleri sunmamız icabederdi. Aynı şekilde, iyi aşçılar gibi hareket etmeliydik. Bunlar herhangi bir kimsenin hoşuna gidecek şekilde değil de, yemeklerini bütün davetlilerin isteğine uygun şekilde hazırlarlar. Biz de barış şartlarını öyle tertip etmeliydik ki her iki tarafın da arzu ve düşüncelerini tatmin etmeliydi. Ali, bu gibi düşüncelerini bana kabul ettirmek için büyük

bir ustalık gösterdi. Durum ve olaylar ne şekilde sonuçlanırsa sonuçlansın, bana karşı daima dostça duygular beslediğini belli etti. Ben de kendisine daima hizmete hazır olduğumu ihsas ettirince buna açık şekilde şükran duygularıyla mukabele etti.

Bu sırada şöyle bir olay meydana geldi. Ali divandan konağına dönerken bir yol ayırımında atını aniden çevirdi. Adeti veçhile burada arkadaşlarından ayrılacaktı. Selâm vermekte iken anî dönüş dolayısiyle bütün vücuduyla atının boynuna yıkıldı. Dengesini kaybeden hayvan onun ağırlığına dayanamayıp binicisiyle birlikte yere devrildi. Olayı duyunca hemen adamlarımı göndererek kazanın sonucunu öğrenmelerini emrettim. Bu hareketimden dolayı Ali çok memnun olmuştu. Teşekkür ederek bir şeyi olmadığını, yaşlı bir askerin attan düşmesinin normal bir şey olduğunu bildirdi ve yanındakilere dönerek; «Bu hıristiyanın bana karşı gösterdiği bu nezaket ne kadar takdir edilse yeridir» dedi.

Ara - sıra, bana, bu dünyada oldukça şan ve şeref kazandığını, servet sahibi olduğunu, ama şimdi, sadece insanlara iyilik etmek ve adının gelecek nesiller tarafından hayırla anılmasını sağlamak istediğini söylerdi. Barışın sağlanması için görüşmelere başladık. İstediğimiz sonuca ulaşabilmek için büyük çaba harcıyordum. Tam bu sırada meydana gelen bir olay bütün bu gayretlerimi sıfıra indirecek tehlikeli bir durum yarattı.

Despot adıyla anılan ve aslen Yunanlı olan bir adam Macaristan sınırlarını koruyan imparatorluk kuvvetlerinin de himayesi ile Moldavyaya saldırmış, oradaki voyvodayı makamından atarak ülkeyi işgal etmişti.

Bu olay Türkleri çok üzdü. Kargaşalığın bir başlangıç olmasından ve başka yerlere de sıçramasından endişe ediyorlardı. Bununla beraber, düşünce ve hislerini belli etmediler. Zira telâşa kapılmanın durumu daha da kötüleştireceğini biliyorlardı. Fakat Ali bu konuda fikrimi öğrenmek için olayı bana bildirmeyi uygun buldu. Maiyetinden biri bana gelerek, meseleyi görüşmek üzere birkaç saat sonra çağrılacağımı haber verdi. Bu haberi alınca ciddî şekilde endişelendiğimi itiraf ederim. Görüşmelerimiz aşağı yukarı tamamlanmıştı. Bir dramın son perdesini oynamak üzere olan aktörler gibiydik. Ortaya çıkan yeni durumun her şeyi berbat edeceği, tam limana girmişken denize düşen gemiciler durumuna düşeceğimiz korkusu beni telâşa düşürmüştü. Çağrıldığım zaman Ali Paşa her zamanki nezaketi ile beni karşıladı. Çeşitli konulardan ve bu arada sulhün akdinden konuştuk. Mevcut durumda bir değişiklik olduğuna işaret edecek hiç birşeyi ne sözlerinde ne de hal ve tavrında farketmedim. Sonunda, veda etmek üzere ayağa kalktığımda, sanki Moldavya meselesini yeni hatırlamış gibi oturmamı rica etti ve önemsiz bir şey hatırlayan bir kimse tavriyle «Size her zaman söyleyeceğim bir şeyi unuturum, Cermenlerin Moldavya'ya saldırdıklarından haberiniz var mı?» «Moldavya'ya mı?» dedim. «Yo, hiç haberim yok.» Buna ihtimal veremiyorum. Zira Cermenlerin, Moldavya gibi uzak bir yerde ne işleri var?» Cevaben «ama bu söylediğim tamamen gerçektir, siz de bunun böyle olduğunu göreceksiniz» dedi. Sözlerini teyid eden güvenilir haberler aldıklarını bildirdi. İnanmanızı sağlamak üzere bir Cermen esir alınması için tedbir alacağız. Onu size gönderebiliriz, siz de bizzat onun ağzından gerçeği öğrenebilirsiniz, dedi. Ben

de, bu konuda kati bir şey bilmediğimi, fakat herhalde bu olayın İmparatorun emri ve talimatı üzerine meydana gelmiş olamayacağını söylemekten başka çare bulamadım. Ayrıca, Germenlerin hür bir millet olduğunu, yabancı ordularda çalışmaya alışık bulunduklarını, bunların içlerinden bazılarının, imparatorluk ordusunda savaştıktan sonra bir başka liderin emri al--ında ücretli olarak çalışmış olabileceklerini de sözlerime ekledim: Zannımca, bu saldırı, o havalideki Macar asilzadeleri tarafından yapılmış olacaktı. Bunlar; Türklerin yaptıkları tecavüzlere bir karşılık olmak üzere bu saldırıyı tertiplemiş olabilirlerdi. «Bana kalırsa, dedim, bu hareketlerinden dolayı Macar asilzadelerini kötülemek doğru değildir. Onlar pek çok defa saldırılara uğramışlardır. Onlar da insan olduklarından öç alma duygusuna kapılmış olabilirler. Sizin askerleriniz senelerce Macaristanda dilediklerini yapmak için kendilerini serbest saymadılar mı? Bu kadar zaman saldırılarınıza katlanmış kimseler, ilk fırsatta öç almaya kalkarlarsa doğrusu onları cezalandırmak değil takdir etmek gerekir.

Bu sözlerim üzerine, Ali; «Pekâlâ, dedi, Macaristan hudutları içinden çıkmadıkları müddetçe istediklerini yapsınlar. Ama Edirne'ye birkaç günlük uzaklıktaki Moldavya'yı işgale kalkışmaları asla affedilemez.»

Ben de şöyle karşılık verdim. «Kanundan fazla kaba kuvvete müracaat etmeye alışkın bazı kimselerin ince noktaları düşünmeleri beklenemez. Bu adamlar da ortaya çıkan ilk fırsattan faydalanmışlar ve bu hareketlerinde hangi yolda ne dereceye kadar ileri gideceklerini takdir edememişlerdir.»

Bu konuşmadan sonra Ali'nin yanından ayrıldım. Onun hiddetli olduğunu sanmıyorum. Gerçekten, ertesi gün sulh görüşmeleri için yaptığımız toplantıda yine her zamanki nazik davranışını göstermekten geri kalmadı.

Size bir Türk seyyah ve dervişinin gösterdiği mucizeden bahsetmek istiyorum. Bu adam ayaklarına kadar inen cübbesi ve bembeyaz elbisesi ile dolaşan sakallı bir dervişti. Havariler, ressamlarımız tarafından böyle bir sakal ile tasvir edilir. Bu saygıdeğer görünüş altında hilekâr bir ruh gizlemesine rağmen, Türkler ona keramet sahibi diye saygı gösterirlerdi. Bir gün ter cümanlar onun beni ziyaret etmek istediğini söylediler. Kabul ettim. Birlikte yemek yedik. Kanaatkar ve gayet mütevazı hareket ediyordu. Yemekten sonra aşağıya inip avludan büyük bir taş alarak geri döndü. Bu taşla çıplak göğsüne vurmaya başladı. O kadar kuvvetli ve defalarca vurdu ki bir öküz bile buna dayanamaz, ölür giderdi. Daha sonra ateşte kor haline gelmiş bir demir parçasının üstüne elini koydu. Demiri tutup ağzına soktu. Ağzının içinde evirip çevirdi. Demir parçası baklava şeklinde kalınca birşeydi. Sonra çıkarıp tekrar ateşin üzerine bıraktı. Hayret ve şaşkınlık içinde kalmıştım. Beni selâmladıktan sonra bir de hediye alarak çıkıp gitti. Gözlerini faltaşı gibi açarak onu seyreden hizmetçilerden, kendisini açıkgöz zanneden biri arkadaşlarına «Aptallar, bunda şaşılacak ne var, bu yapılan bir göz boyamadır, gerçekle ilgisi yoktur.» diyerek demiri ateşten uzakta duran ucundan yakaladı. Fakat tutmasıyla fırlatıp atması bir oldu. Eli öyle yanmıştı ki bu yanık günlerce iyi olmadı. Arkadaşları onun bu haline kahkahalarla gülmüşlerdi. Şimdi de-

mirin sıcaklığına inanıp inanmadığını ona sordular ve demiri yeniden tutmasını istediler. Bu gösteriyi yapan Türkün sofrada iken söylediğine bakılırsa mensubu olduğu tekkenin şeyhi keramet ve kudsiyet sahibi olarak büyük şöhrete ulaşmıştı. Tekkenin yakınındaki bir gölde elbisesini suyun üzerine yayarak üzerine oturur, istediği yere gidermiş. Bir başka marifeti de, şeyhi iyice soyup derisi yüzülmüş bir koyuna kolları hayvanın ön ayaklarına, bacakları da arka ayaklarına uygun gelecek şekilde bağlandıktan sonra, sıcak bir fırına atmaları ve şeyhin fırından çıkarılması için bizzat ver diği emir gereğince çıkardıkları zaman koyun tamamen pişip yenecek hale geldiği halde şeyhe hiçbir şey olmaması imiş.

Buna ben inanmadım, sadece duyduğumu söylüyorum. Ama sıcak demirle yapılan gösteri gözlerimin önünde cereyan ettiğinden inanmamak imkânsız. Ancak bu o kadar fevkalâde bir şey değildir Adam avluya taş almaya giderken ağzına ateşe karşı onu koruyacak bir ilâç koyması mümkündür. Bu gibi ilâçların bulunduğundan haberimiz vardır. Venedikte gördüğüm bir şarlatan elini erimiş kurşunla yıkadığı halde hiç birşey olmuyordu.

Size Beyazıt'ın son felâketini daha anlatmadım. Muhakkak ki bunu bekliyorsunuz. İran Şahı, Beyazıt'ı hapse attırdıktan sonra Sultana birçok adamlar yolladı. Bunlardan bazıları elçi ünvanını taşıyordu. Her gelişlerinde kıymetli hediyeleri beraber getirip Sultana sunuyorlardı. Kıymetli İran ve Asur halıları, Kur'anı Kerim, ender raslanan hayvanlar... Bu hayvanlar arasında duyduğuma göre, Hindistanda yaşayan bir karın-

cayiyen de varmış. İri bir köpek kadar olan bu hayvan pek vahşi bir şeydir. Resmî açıklamalara göre bu hediyelerin gönderilmesi Beyazıt ile babası arasındaki dargınlığın giderilmesi gayesine matuftu. Heyet çok itibar gördü. Şereflerine ziyafetler verildi. Bir defasında ben de bu ziyafetlerden birine katıldım. Ali davet etmişti. Bana içleri çeşitli tatlılarla dolu sekiz büyük Çin tabağı gönderdi. Eskiden Romalılarda görülen, kendi yemeklerinden dostlarına da göndermek adeti bugün de halen İspanyollarda mevcuttur. Türkler böyle ziyafetlerden evdeki çoluk çocuk için birşeyler alıp götürmeye alışıktırlar. Fakat bu usûl sadece samimi dostlar arasında ve karılarıyla çocukları evde yemek yiyen kimseler içindir. Davet ettiğim kimseler çok kere bunu yaparlardı. Temizliğe pek fazla önem verdikleri halde ipekli elbiselerinin salça damlalarıyla lekelenmesine göz yumarlardı.

Süleyman oğlunun cezasını kendisi vermek üzere sağ olarak iadesini istiyordu. Onun için Beyazıt'ın durumu ümitsizdi. İran Şahı bu talebi kabul etmedi. Süleyman da aralarındaki anlaşmadan bahsederek dost ve düşmanlarının ayni olması gerektiğini, işi tatlılıkla halletmek istediğini söyledi. Daha evvel, şayet oğlu teslim edilmeyecek olursa savaş çıkacağına Şahın dikkatini çekerek tehdit etmiş İran sınırındaki kuvvetler takviye edildikten başka Irak ve Fırat boyuna da asker gönderilmişti. Bu askerler Beyazıt'a karşı sevkedilen orduya ve hassa kuvvetlerine mensuptular. Üçüncü vezir ve Yunanistan beylerbeyi olan Mehmet Paşa onlara kumanda ediyordu. Hazar Denizi ile Karadeniz arasındaki havalide yaşayan gürcü kabilelerine. İranlılarla silâhlı çatışmaya girişmeleri için Sülevman tara-

tından adamlar gönderilmişti; Bunlar, kendi başlarına Sagathamas'a karşı hücum edemeyeceklerini, ama Süleyman büyük bir ordu ile gelirse hareket tarzlarını kararlaştıracaklarını ve cesaretlerinin artacağını söylediler. Timurlengin torunlarından Hyrianianlar da müşterek düşmana karşı savaşa davet edilmişlerdi.

Süleyman, Suriyede Fırat kenarındaki Halep şehrine bizzat gideceğine etrafı inandırmaya çalışıyordu. Burasını bir üs olarak kullanacaktı. İran Şahı, Süleymanla yapacağı harbin neticesini göze alamıyor, korkuyordu. Telâş ve endişe içindeydi. Ancak Sultan, çok öfkeli olmakla beraber, askerin muhalefetinden, muharebeyi istememesinden çekiniyor, karar vermekte acele etmemek için kendini zorluyordu. Asker, böyle bir ailevî mesele için savaşa katılmayı lüzumsuz buluyordu. İçlerinden birçoğu İstanbul'a silâhsız olarak geri döndü. Orduya katılmaları ihtar edilince döndüler ama bir hadise zuhurunda veya durumda bir değişiklik olursa nasıl hareket edecekleri hal ve tavırlarından belliydi. Böylece Sultan, ne tehdit, ne de tatlılıkla Şahı, Beyazıt'ı diri olarak iadeye razı edemeyince, tek çarenin, onun İranda öldürülmesi olduğuna hükmetti. Çünkü Şah, Beyazıt'ın iade edildikten sonra kaçıp kurtulması halinde kendisinden intikam alacağından korktuğunu söylüyordu. İran Şahı, yazdığı mektupların sonuncusunda, Sultanın bu kadar önemli bir meselede gösterdiği ihmalkârlığa şaştığını belirtiyor, onun gerçekten kızgın olduğu hususunda şüpheye düştüğünü bildiriyordu.

Şah mektubunda, İstanbul'a sefirler gönderdiğini, Sultanınsa sadece mektupla cevap verdiğinden yakını-

yor, bu mühim işi bir sonuca bağlayabilmek için nüfuz ve şöhret sahibi kimselerin gönderilmesini, Beyazıt'ın İran'a gelmesi dolayısıyla yapmaya mecbur kaldığı masrafların da hesaba katılmasını istiyordu. Süleyman, Şahın para istediğini anladı ve lüzumsuz bir harbe girişmektense paşaların görüşlerini benimseyerek silâhtan ziyade para kuvvetiyle maksadını temine karar verdi. Bunun üzerine mabeyinci Hasan Ağanın sefir rütbesiyle İran'a gitmesini ve itibarlı bir zat olan Maraş Paşasının da ona refakat etmesini emretti. Kendilerine geniş selâhiyet verdi. Heyet kış ortasında alelacele yola çıktı. Soğuk ve kar yolculuğu oldukça zorlaştırdı, maiyetteki birçok kişi hayatını kaybetti. Sonunda İran sarayına vardılar.

Önce Beyazıt'ı ziyaret için müsaade alındı. Beyazıt'ın yüzü gözü yıkanmadan kendisini tanıyamadılar. Zindanın pisliği onu tanınmaz hale getirmişti. Saçı sakalı iyice uzamıştı. Onu çocukluğundanberi tanıyan Hasan bile ilk bakışta Beyazıt'ı teşhis edememişti. Süleyman'ın Hasan'ı bu işe memur edişinin sebebi Beyazıt'ı çok iyi tanımasındandı.

Varılan anlaşmaya göre, İran Şahının uğradığı zarar tazmin edilecek ve işin ehemmiyeti nispetinde kendisine bir de hediye verilecekti. Şah da Süleyman'ın Beyazıt'ı öldürmesine razı olacaktı. Hasan derhal geri dönerek Sultana durumu arzetti. Para ve hediye hazırlandı, bir muhafız kuvveti ile İran hududuna gönderildi. Hasan da Sultanın emri gereğince Beyazıt'ı bizzat kendi eliyle öldürmek üzere tekrar İran'a yollandı. Nitekim Beyazıt'ın boynuna ip geçirilerek boğuldu, ölmeden evvel, son bir defa çocukları görüp öpmek için

ricada bulunduğu söyleniyor. Tabii bu rica yerine getirilmedi. Böylece Beyazıt'ın meşum kaderinden kurtulmak için harcadığı çabaların bir faydası olmadığı gibi bu çabalar onun kötü sonunu çabuklaştırmakta yardımcı oldu. Dört oğlu da babalarının akibetine uğradılar.

Beyazıt, kaçarken, evlâtlarından en küçüğünü Amasya'da bırakmıştı. Büyük babası onu Bursa'ya aldırtmıştı. Beyazıt'ın ölüm haberini alan Süleyman güvendiği hadımağalarından birini çocuğu öldürmek üzere Bursa'ya gönderdi. Yumuşak kalpli biri olan hadım, bu işi bizzat yapamayacağını düşünerek yanına cellât lık işini gayet iyi becerebilecek katı yürekli birini almıştı. Adam odaya girip çocuğun boynuna ilmiği geçirdiği zaman çocuk ona gülüp kollarını boynuna dolayarak yanaklarından öptü. Adam bütün asık suratlılığına, katı kalpliliğine rağmen bu manzaradan o kadar hislendi ki işini bitiremedi ve baygın bir halde yere düştü. Odanın dışında bekleyen hadım ağası işin uzamasından meraka düşerek içeri girince adamı kendinden geçmiş yerde yatar halde gördü. Emre itaat mecburiyetinde olduğundan masum yavruyu kendi elleriyle boğarak hayatına son verdi.

Süleyman'ın Bursa'ya getirttiği torununu daha evvel öldürtmeyişinin merhametinden ileri gelmediğini bu olay gösteriyor. Türkler, başarıyla sonuçlanan bir işin Allahın isteğine uygun olduğuna inanırlar. Beyazıt'ın akibetinin meçhul olduğu bir zamanda Sultanın elini çocuğun kanına bulaştırması doğru olmazdı. Zira oğlu emelinde muvaffak olursa Allahın takdirine karşı gelmiş olma, durumuna düşecekti. Ama şimdi, Beyazıt

öldüğüne göre Allahın takdirinin bu yolda olduğunu kabul edip oğlunun da öldürülmesinde bir mahzur olmadığına karar verdi.

Beyazıt'ın ölümü haberini duyunca, görüşmelerin iyi sonuçlanması hakkında şüphe ve endişeye kapıldım. Durumumuz iyi idi. Arzu ettiğimiz sonuca oldukça yaklaşmıştık. Fakat Beyazıt'ın ölümü üzerine Türklerin yeniden Avrupa devletlerine karşı aşırı isteklere başvuracaklarından korkuyorduk. Şimdiye kadar yapılan iyi şeylerin yeniden bozulması ve daha az uygun şartlar ileri sürülmesi ihtimali belirmişti. Birçok engelleri savuşturmuştuk. Jerba bozgunu, Beyazıt'ın hapsedilişi, Voyvodanın Moldovya'dan çıkarılması gibi. Bu--unla beraber, iki engel daha vardı. Birisi, Beyazıt'ın ölümü, diğeri ise şimdi anlatacağım zorluk.

Ali kölelerinden biriyle bana şöyle bir haber gönderdi: «Beyazıt artık yaşamıyor. Ondan yardım göreceğinizi düşünerek bizi oyalayamazsınız. Ayni dinden iki hükümdar arasındaki eski bir dostluğu tazelemenin, ayrı dinlere mensup iki hükümdar arasında yeni bir anlaşma yapmaktan daha kolay olduğunu hatırlatmak isterim. Artık dolambaçlı yollar arayıp yeni yeni zorluklar çıkarmaya kalkmanın sizin için tehlikeli olacağından şüpheniz olmasın.»

Bu haber bende büyük üzüntü yarattı. Beyazıt'ın ölümü hakkında esaslı bilgi almak için adamlarım vasıtasiyle araştırma yaptırdım. Dostlarımın hepsi de artık bu konuda şüpheye yer olmadığını belirtiler. Ben de artık kararımı vermem gerektiğine kani oldum. Daha iyi bir sonuç alacağım ümidim kalmamıştı. Elde et-

tiklerimle yetinip bunları korumak gerekiyordu. Sultan, evelce bu şartları öğrenmiş ve uygun bulmuştu. Bazı noktaların unutulmuş olduğunu üzülerek farkettim. Bazı hususlar iyice aydınlanmamıştı. Kötü niyetle yorumlayacak olurlarsa anlaşmazlığa yol açabilirdi. Bunların andlaşmadan ya çıkarılması veya bizim gayemize uygun şekilde değiştirtmesi için elimden geldiği kadar çaba harcadım. Şartlar İmparatora birçok defa arzolunmuş ve o da bunları kabul buyurmuştu. Ama ben tam mânâsiyle tatmin edici bulmuyor ve. çıkarlarımız için başka şeyleri de kabul ettirmeye çalışıyordum.

Evvelce de söylediğim gibi, bu görüşmeler devam ederken Beyazıt'ın ölümü haberi geldi. Fakat daha evvel Macar asilzadelerinin Transilvanya Voyvodasından kaçarak İmparatora sığınmaları yüzünden görüşmelerde ciddî bir aksama meydana gelmişti. Bunlar, ellerindeki kale ve şehirleri de İmparatora teslim etmişlerdi. Bu durum çok ciddî bir mahiyet arzediyordu. Herşey altüst olabilir, kararlaştırılmak üzere bulunan barış şartlan aleyhimize bozulabilirdi. Türkler bu hadiseyi vesile sayıp mevcut durumda hiçbir değişiklik yapılmayacağını söyleyebilirlerdi. Barışın sağlanmasını gerçekten istiyorsak, bu hareketten dolayı özür dilememiz gerekiyordu. Firarilere karşı gereken işlemi yapmakta serbesttik ama ellerindeki arazinin Voyvoda da kalması icabederdi. Voyvoda Türk tabiyetinde seçkin bir memurdu. Akla gelen bütün bu ihtimallere rağmen Ali hiçbir teklifte bulunmadığı gibi sulh şartları arasına sokuşturduğum «durumun aynen muhafazası» şartını da kabul etti. Gerçi daha sonra Voyvoda tarafından gönderilen elçiler, bu meselenin açık bırakılması için sarayda ellerinden geleni yaptılar, efendilerinin hakaret

ve hıyanete uğradığını, dostluk haklarının çiğnendiğini söyleyerek gürültü ve şamata çıkardılarsa da bazı paşalara tesir eden bu konuşmalara Ali aldırış etmedi. Neticede, kararlaştırılmış olan sulh şartlarında bir değişiklik yapılmadı.

İstanbul'dan dostça ayrılan sefirler için divanda ziyafet vermek paşaların adetidir. Fakat ben bu şereften mahrum kaldım. Zira sulh henüz katiyet kesbetmemişti, hükümdarımdan cevap bekliyordum. Bu yüzden şerefime verilecek ziyafetten kendimi alakoymaya büyük gayret sarfettim.

Ayrılırken iyi cins atlar götürmek istiyordum. Bu nun için adamlarıma sık sık pazara giderek fırsat kollamalarını tembihlemiştim. Bu arzum Ali'nin kulağına gitmiş. Kendi en iyi atlarından birini pazara gönderip satılık diye teşhir ettirdi. Adamlarım atı beğenip pazarlık ederek almağa çalıştılar. Ancak teklif ettikleri seksen altına karşılık satıcısı 120 düka altını istediğinden pazarlıkta uyuşamadılar. Bir - iki gün sonra ayni at yanında iyi cins başka iki at olduğu halde Ali Paşa tarafından bana hediye olarak gönderildi Bunlardan biri çok nefis bir Arap atı idi. Hediyesinden dolayı kendisine teşekküre gittim. Adamlarımın pazarda 80 altın verdikleri atın daha fazla edip etmeyeceğini bana sordu. Çok daha değerlidir, dedim. Fakat adamlarıma bu fiata kadar yetki vermiştim. Fazla zarara uğramamak için böyle hareket ettim, zira sağlam ve iyi cins bildiğimiz bazı atların sonradan birtakım kusurları ortaya çıkıyor.

Ali Paşa, seyahate çıkılmadan önce Türk atlarının nasıl beslenmeleri gerektiği yolunda bana bilgi verdi

Önceleri az yem verilmeli idi. Hayvan uzun mesafeye alışıncaya kadar kısa merhalelerde seyahat etmek lâzımdı. Meselâ Edirneye normal beş günde gidiliyorsa dokuz — on günde gitmemi tavsiye etti. Atlardan başka, sırma işlemeli gerçekten çok güzel bir elbise, İskenderiye'den gelme kıymetli panzehirlerle dolu bir çekmeceyi de hediye etti. Ayrıca, içinde çok güzel kokulu bir yağ dolu bulunan billûr bir kâse verdi ki buna diğerlerinden çok daha fazla kıymet verdiğini, zira onlar para ile alınabileceği halde bunun temin edilemeyeceğini söyledi. Bunu birkaç sene bulunduğu Mısır Valiliği sırasında oradan almıştı. Mısır'da yetişen bir bitkiden çıkarılan iki cins özsuyundan nadir ve kıymetli olan, sarı bir madde idi bu. Siyah renkli ve ucuz olanı ise o bitkinin yaprakları kaynatılıp çıkan yağdan elde edilirdi.

Ali, bu verdiği hediyelere mukabil, benden, kendi beden ölçüsüne uyacak bir zırh, kendi ağırlığını çekecek, kolayca yere yıkılmayacak bir savaş atı istedi. Bunlara ilâveten, kakma işlerinde kullanılan İsfendan nev'inden bir ağaç.

Süleyman mutad hediyeler verdikten sonra başıbozuk Macar askerlerinin ve Szigehteki muhafız kuvvetlerinin tecavüzkâr hareketlerinden şikâyet ederek; «Onlar bu hareketlere devam edip sulhu bozacak olduktan sonra burada sulh aktetmenin hiç faydası yok» dedi. Ben de, bu hususu imparatora ileteceğimi ve gerekli tedbirleri alacağından ümitli olduğumu söyledim. İşte bu şartlar altında, Ağustos ayı sonlarına doğru (1562) hasretini çektiğim dönüş yolculuğuna başladım. Sekiz yıllık memuriyetimin semeresi olarak sekiz yıllık bir

barış sağlamıştım. Olağanüstü bir durum meydana gelmediği takdirde bu şartların devamını sağlamak da mümkündü.

Frankfurt'a birkaç günlük yolumuz kaldığı sırada, elçilik görevime ait bazı meseleleri imparatora bildirmeyi uygun buldum. Bu sebeple Türklerden evvel orada olmak istiyordum. Bundan dolayı menzil beygirlerine bindim ve birkaç yıl önce İstanbul'a ikinci yolculuğumun başladığı günden bir gün evvel Frankfurt'a vardım. İmparator, bana haddinden fazla iyi muamele ve nezaket gösterdi. Bu onun adeti ve doğuştan iyi kalpliliği icabıydı. Bunca yıl ayrı kaldıktan sonra onu hem sıhhatli, hem de huzur ve saadet içinde bulduğum için ne kadar memnun olduğumu gözönüne getirebilirsiniz. Görevimi başarıyla sonuçlandırdığım için beni tebrik etti, memnuniyetini belirtti. Alman sonuç beklediğine uygun çıkmıştı. Sadakatle çalışmam ve giriştiğim barış görüşmelerinden dolayı teşekkür etti. Netice olarak, bana karşı duyduğu iyi hisleri belirtecek her şeyi söyledi.

Birkaç gün sonra İbrahim İmparatorun huzuruna kabul edildi. Türklerin pek değer verdikleri bazı hediyeleri takdim etti ziyaretinin sebebini anlattı. Barış anlaşmasının tasdikini müteakip İmparator da pek değerli hediyelerle Süleyman'a geri gönderdi.

Özel işlerim alıkoymasa, saraydan derhal ayrılıp evime dönerdim. Saray hayatının sıkıcılığını bilirim. Parlak bir görünüş ardında pek çok kötülükler saklanır. Temiz kalplilik, içtenlik pek enderdir. Her sarayda çekememezlik hüküm sürer. Güvenilir dostluklar

bulmak çok zordur. Burada bir fikir değişikliği yüzünden bir insan aniden mahvolabilir. Çünkü hükümdarlar da nihayet bir insandırlar. Çevresinde bin adamıyla saraya giren birinin, hükümdarın güvenini kaybettiği için saraydan tek başına dışarı atıldığını gördüm. Sarayda gerçek değerler, ancak iş - işten geçtikten sonra takdir edilir. Sarayı gösteriş, şüphe ve ikiyüzlülük, yalan idare eder. Böyle bir yaşantıyı tehlikeye düşürmeden sürdürmeyi becerebilenler bahtiyar sayılır. Bu bakımdan ben köyde, gerçek birkaç dost arasında, kendimi şiir ve edebiyata vererek yaşamayı saraya tercih ederim. Bu dünyada arzu edilecek tek yaşantının bu olduğunu sanıyorum. Bir saraya şöyle bir bakınız. Orada ahlâken düşük bir asilzadenin, gerçekten üstün meziyetlere sahip bir adama tercih edildiğini görürsünüz. Tabi ben, saray derken, umumî olarak sarayları kastediyorum. Yoksa bizim sarayımızda da, diğer bazı saraylarda olduğu gibi, birçok mükemmel ve gerçekten asîl şahsiyetler bulunduğunu bilirim. Ama ben bir kö şeye çekilip sessizce çalışmayı, sarayların gürültü ve kalabalığına tercih ederim. Onun için saraydan ayrılmayı çok istiyorum, fakat İmparatorun beni burada alıkoymasından yahut eve çekildikten sonra tekrar aldırmasından da korkuyorum. Ayrılmama izin verdiyse de aratınca tekrar gelmem şartiyle buna razı oldu.

Saraya dönmemi emredecek olursa, emretmek kudret ve yetkisine sahip olan ve kendisine sonsuz borçlu bulunduğum bir şahsın nazik davetine kim karşı koyabilir. Saygıdeğer imparatorumu, gerçek bir fazilet örneği olan zatı devamlı surette görmek benim için bir zevk olacaktır. Emin olunuz ki güneş, ondan daha asîl bir hükümdarın üstüne henüz doğmamıştır. Bir impara-

torluğun, idaresini tevdi için ondan daha üstün bir kimse bulunamazdı. Yüksek nüfuz ve kudret insanların daima saygı ve itaatini üzerine çekmiştir. Fakat bir hükümdar bu kudreti elinde bulundurur ve buna lâyık olduğunu ispat ederse bu böyle görünüyor ki soyluluktan da öte bir şey.

Belki bazı kimseler, imparatorun savaştan kaçınmasını, savaş meydanlarında zafer için koşturmamasını bir eksiklik telâkki edeceklerdir. Türkler Macaristanı baştanbaşa yıkıp yağma ettikleri halde şöhret ve itibarımızın gerektirdiği şekilde yardıma koşamadık, denecek. Türklerin karşısında kuvvetlerimizi birleştirerek sonuna kadar savaşıp talihimizi denemeliydik. Bu fikirler mantıkî olmaktan çok hissidirler. Durumu daha yakından ele alalım. Bana göre, devletleri idare edenlerin talihlerine ve elde ettikleri sonuçlara bakılarak ehliyet ve liyakatlerine hüküm vermek yanlıştır. Onların plânlarını incelemek lâzımdır. Plânlarını yaparken kendi kuvvetlerini, düşmanlarının gücünü, neler yapabileceklerini ve bütün ihtimalleri hesaba katmak zorundadırlar.

Her şeyiyle tanıdığımız, zafer için prensipleri olmayan bayağı bir düşman topraklarımıza saldırmış olsa idi ve kuvvetlerimiz de onunkilere denk bulunsaydı da bu düşmana karşı çıkmayıp rahatça ilerlemesine göz yumsaydık bu bizim korkaklığımıza verilebilirdi.

Ama bu düşman. Tanrının öfkesi sonunda üzerimize gönderilmiş bir belâ ise (çok eskiden Attilâ, dedelerimiz zamanında Tamerlan, bugün de Osmanlı tufanları gibi) onları durduracak hiç bir set yoktur, her şey

yıkılmaya mahkûmdur. Alelacele toplanmış küçük bir ordu ile akılsızca böyle bir düşmanın karşısına çıkmak sanırım ki cesurluk olarak değil çılgınlık şeklinde vasıflandırılmaya lâyık olur.

Süleyman, gerek atalarının, gerekse kendisinin başarılarından hasıl olan bir güven hissi içinde dehşet saçarak karşımızda dikiliyor. İkiyüz bin süvari ile Macaristanı işgal ettikten sonra şimdi de Avusturya kapılarına dayandı.

Almanya'nın geri kalan yerlerini tehdit ediyor. İran hududundan Avusturya'ya kadar uzanan topraklarda yaşayan bütün milletleri peşinden sürüklüyor. Başında bulunduğu ordu, birçok krallığın maddî kaynaklarıyla donatılmıştır. Yarı küremizin bölündüğü üç kıtadan her biri bizim yok oluşumuzu tamamlamak için çalışır gibidir. Karşısına çıkan herşeyi bir yıldırım gibi çarpıyor, yıkıyor, yakıyor. Savaş tecrübesi olan, çok iyi talim görmüş bir ordunun başında, adı çok uzaklara korku ve dehşet salıyor. Sınırlarımız boyunca bir aslan kükrüyor, bazan oradan bazan buradan ilerlemek istiyor. Öyle milletler vardır ki bundan daha az bir tehlike karşısında yurtlarını bırakıp kendilerine başka yurt aramışlardır. Önüne geçilmesi imkânsız tehlikeler karşısında sakin kalmak çok zordur. Bundan dolayı, bize saldıranı kadar müthiş bir düşmanın hudutlarımıza dayanması üzerine memleket yıkılmaya doğru giderken korku ve paniğe kapılmamak dahi büyük bir cesaret gibi görünüyor bana. Hal böyle iken, kahraman Ferdinand, sarsılmayan bir azim ve cesaretle görevini bir an bırakmıyor, savunduğu yerden geri çekilmiyor. Şayet yeteri kadar kuvvete sahip olsaydı herşeyi harbin neticesine bırakıp meydana atılabilirdi ve kimse de onu

çılgınlık etmiş olmakla suçlayamazdı. Ancak bu cesurane atılımları aklı ve itidali önlüyor. Böyle bir teşebbüsün başarısız kalması halinde sadece kendi sadık tebaasına değil, bütün hıristiyanlık âlemine büyük bir felâket getireceğini idrak ediyor. Kendisinin cüretkâr davranışı halkın büyük bir belâya uğramasına sebep olabilecekti. Bu da şüphesiz arzu edilecek bir şey değildir. Yirmibeş — otuzbin piyade ile bir miktar süvariden ibaret bir kuvvetin, savaşlarda iyice tecrübe sahibi olmuş piyade kuvvetleriyle desteklenmiş ikiyüzbin süvariden oluşan bir orduya karşı girişeceği muharebenin nasıl bir netice vereceğini İmparator, geçmişteki misallere de bakarak açık bir şekilde görüyor. Nikopolis ve Varna hezimetleri, hıristiyanların beyazlaşmış kemikleriyle örtülü Mohaç Ovası bozgunu henüz hafızalardan silinmemiştir.

İmparator Ferdinand'ın yaptığı plân, Fabius Maximus'un plânının aynidir. İmparator, kendi kuvvetleriyle Süleymanın kuvvetini her yönüyle iyice mukayese ettikten sonra, iyi bir kumandanın en son yapmaya mecbur olduğu şeyin kat'î neticeli bir muharebeye girişerek talih denemek olduğunu takdir etti. Bundan dolayı, muharebeyi en sona bırakıp bütün gayretini başka sahaya teksif etti. İstilâ dalgasını kırıp kuvvetini zayıflatmak için setler ve engeller meydana getirip her türlü istihkâmlar yaparken müzakereler yoluyla da saldırıyı geciktirme siyasetini takibe başladı.

Şimdi aşağı yukarı kırk yıl varki Süleyman Belgrad'ı zaptedip Kral Luis'yi öldürdü, Macaristan'a boyun eğdirdi. Belgrad'la yetinmeyerek daha kuzeye doğru olan toprakları da Osmanlı mülküne katacağı ümidini beslemeye başladı. Viyanayı bu yüzden kuşattı.

Daha sonra Güns'ü ele geçirip Viyanayı yeniden tehdit etti. Ama bu sefer uzaktan bir tehditle kaldı. O muazzam ordusu ve hadsiz hesapsız kaynaklariyle ne sonuç alabildi? İşgal ettiği Macaristan'da güçlükle tutunabiliyor. Tek bir çarpışma ile kudretli hükümetleri devirmeye alışmış olduğu halde, bu seferlerin neticesinde Sadece işe yaramaz bazı kaleleri, önemsiz şeyleri elde edebildi. Büyük Macaristan ülkesinden zaman zaman koparabildiği parçalar da kendisine oldukça pahalıya maloldu. Gerçi bir seferinde Viyanayı almaya da teşebbüs etmişti. Ama bu ilk ve son olay oldu.

Söylenildiğine göre Süleyman'ın üç büyük arzusu varmış. Önce, adına inşa ettirdiği camii tamamlamak. Bu inşaat muhakkak ki pek heybetli bir şey olacak. İkinci arzusu, eski su kemerlerini tamir etmek suretiyle İstanbul'un su ihtiyacını gidermek. Üçüncüsü ve son arzusu Viyanayı almak. İlk iki isteği yerine getirilmiştir. Ama üçüncü arzusu sonuca ulaşamamıştır. Bu gayesinin ebediyen gerçekleşmemesini ümit ve temenni ederim.

— SON —

İNCİ'Yİ İSTEYİNİZ
Tercüman
4 BÖLGEYE AYRILAN TÜRKİYE'DE
ASGARİ ÜCRETLER TESPİT EDİLDİ
İŞÇİ YEVMİYESİ EN AZ 22-25 LİRA
Doğan, demir işçilerine moral verdi
Sizler çalışırken de ibadet ediyorsunuz
Tercüman
1001
TEMEL ESER
İLK KİTAP 1 KASIM'DA ÇIKIYOR
TEMEL ATTI

FİYATI: 10 TL.